

Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju

Vitlić, Boris

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:989490>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij primjenjene geografije (jednopedmetni)

Boris Vitlić

**Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom
primorju**

Diplomski rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij primjenjene geografije (jednopedmetni)

Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju

Diplomski rad

Student/ica:

Boris Vitlić

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka

Zadar, 2018.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Boris Vitlić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarsom primorju** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. rujna 2018.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju

Diplomski rad

Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju

Boris Vitlić

Objekt istraživanja ovog rada je Makarsko primorje te potencijali razvoja ruralnog turizma na navedenom prostoru. Pomoću različite metodologije istraženi su primjenjivi elementi prirodne i društvene resursne osnove kroz aspekte razvoja ruralnog turizma. Jedan od ciljeva bio je i identificirati mogući razvoj i analizirati postojeće stanje ruralnog, te ostalih oblika turizma kao potencijala razvoja ruralnog prostora. Za potrebe rada analizirana je odgovarajuća znanstvena i stručna literatura i brojni mrežni izvori, provedeno je anketno istraživanje kojemu je glavni cilj bio ispitati mišljenje turista o kvaliteti i atraktivnosti Makarskog primorja kao turističke destinacije. Uz pomoć računalnih programa izrađene su i odgovarajuće tematske karte. Pomoću navedenih metoda doneseni su zaključci o potencijalima za uspješniji razvoj ruralnog turizma. S obzirom da ruralni turizam obuhvaća različite aktivnosti na ruralnom prostoru, izniman dodatni potencijal imaju i avanturistički, sportsko-rekreativni, rezidencijalni, kulturni i zdravstveni turizam.

Rad sadrži: 91 stranica, 43 grafičkih priloga, 5 tablica, 36 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Makarsko primorje, potencijali ruralnog turizma, ruralni turizam

Voditelj: doc. dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka, prof. dr. sc. Željka Šiljković, red. prof., doc. dr. sc. Vera Graovac, doc. dr. sc. Lena Mirošević (zamjenski član)

Rad prihvaćen: lipanj, 2018.

Rad je pohranjen u Knjižnici Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru, Ulica dr. F. Tuđmana 24 i, Zadar, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar

Graduation Thesis

Department of Geography

Development Potentials of Rural Tourism on the Makarska Littoral

Boris Vitlić

This thesis deals with Makarska littoral and development potential of rural tourism in that area. Using different methodologies, the applicable elements of the social and natural resources base were explored through the aspects of rural tourism development. One of the aims of this thesis was to identify the possible growth and to analyze the existing state of rural and other forms of tourism as a development potential of the rural area. For the purposes of this thesis, adequate scientific and professional literature, as well as various internet resources were analyzed. Furthermore, a survey research was conducted in order to examine tourist opinions on quality and attractiveness of the Makarska littoral, and adequate maps relevant for this topic were made using computer programs. Conclusions about potentials for more successful development of rural tourism were made using these methods. Tourism in agricultural areas of Makarsko primorje has a lot of potentials. Considering that rural tourism means different activities in rural areas, adventure, sports-recreational, residential, cultural, and health tourism could be additional development potential.

Thesis includes: 91 pages, 43 figures, 5 tables, 36 references; original in Croatian

Keywords: Makarska littoral, potentials of rural tourism, rural tourism

Supervisor: PhD, Assistant Professor, Jadranka Brkić-Vejmelka

Reviewers: PhD, Assistant Professor, Jadranka Brkić-Vejmelka, PhD, Assistant Professor, Željka Šiljković, PhD, Assistant Professor, Vera Graovac, PhD, Associate Professor, Lena Mirošević

Thesis accepted: June, 2018.

Thesis deposited in Library of Department of Geography, University of Zadar, Ulica dr. F. Tuđmana 24 i, Zadar, Croatia

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Objekt, cilj, hipoteze, metodologija i prostor istraživanja	4
2.1. Objekt i cilj istraživanja	4
2.2. Osnovne hipoteze	4
2.3. Metodologija istraživanja	5
2.4. Prethodna istraživanja	6
2.5. Prostor istraživanja	7
3. Turizam Makarskog primorja	9
3.1. Razvoj turizma	9
3.2. Turistički promet i smještajni kapaciteti	10
3.3. Učinci turizma	14
4. Ruralni turizam na Makarskom primorju	15
4.1. Pojemovna određenja	15
4.2. Prirodno-geografski resursi ruralnog turizma	17
4.2.1. Reljef i geomorfološka obilježja	17
4.2.2. Klimatska i hidrografska obilježja	22
4.2.3. Biogeografija	24
4.3. Društveno-gospodarski resursi ruralnog turizma	27
4.3.1. Poljoprivreda	27
4.3.2. Prometna povezanost	30
4.5.3. Kulturno povijesni spomenici i stanovanje	38
4.5.4. Pučka kultura	45
4.5.5. Kulturne ustanove i manifestacije	48
5. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja	51
6. Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju	64
6.1. Agroturizam ili turizam na seljačkom gospodarstvu	64
6.2. Rezidencijalni turizam	66
6.3. Avanturistički turizam	67
6.4. Sportsko-rekreacijski turizam	68
6.5. Kulturni turizam	68
6.6. Zdravstveni turizam	69
6.7. SWOT analiza	69

7. Zaključak	71
Izvori i literatura	73
Popis slika	79
Popis tablica	80
Sažetak	81
Summary	81
Prilog: anketa.....	82

1. Uvod

Razvojem postindustrijskog društva jedna od osnovnih funkcija ljudske zajednice postaje i korištenje slobodnog vremena, kome se, za razliku od agrarnog i industrijskog društva u kojima je označavala prekide rada, značenje danas posve mijenja. U današnjem suvremenom društvu funkcije raditi i ponašati se u slobodno vrijeme gotovo su po svojoj važnosti izjednačene (Crkvenčić, 1991). Višak slobodnog vremena uslijed skraćivanja radnog tjedna, višak slobodnih sredstava, moderni prometni i telekomunikacijski sustavi te viša razina naobrazbe i ekološke svijesti samo su neke od posljedica razvoja tehnologije i znanosti te njihove implementacije u svakodnevnicu, a sve skupa utječu na jačanje turističkih kretanja danas u svijetu. S druge strane, kriza poljoprivredne proizvodnje tijekom 70-ih godina 20. stoljeća u Europi i SAD-u prouzročila je pad broja poljoprivrednika te restrukturiranje vlasničke strukture. To je dovelo do ograničenja poljoprivrednih potencijala pa su mnoga poljoprivredna društva kako bi opstala, prisiljena tražiti izvore prihoda u drugim isplativijim, netradicionalnim djelatnostima, od onih proizvodnih (URL 16). Obalne zone, posebno one na Sredozemlju, već dulje vrijeme obilježava visoka koncentracija populacije i ekonomskih aktivnosti koje uzrokuju mnoge sukobe oko načina uporabe resursa. Procesi urbanizacije i litoralizacije sve su veći, a od brojnih ekonomskih aktivnosti turizam je svakako najujtečajniji. Kao i u ostalim zemljama Sredozemlja tako i u Hrvatskoj, početak razvoja turizma seže od sredine 19. st. te se do danas vrlo uspješno razvija. Hrvatska je danas jedna od najposjećenijih država Sredozemlja, a turizam predstavlja važnu granu gospodarstva. Usprkos svim posljedicama rata i neefikasnim poslovnim strukturama koje su se pojavljivale tijekom prošlosti, turizam je od osamostaljenja Hrvatske pokazao izrazitu vitalnost, konzistentnost i otpornost na globalne poremećaje (URL 15). Uz mnoge prirodne atrakтивности i kulturnu baštinu najprepoznatljiviji turistički prostor u Hrvatskoj predstavlja Jadranska obala, a turistička ponuda je prvenstveno orijentirana na masovni turizam uglavnom organiziran na konceptu: *sunce i more*. Takav oblik turizma došao je do razine zasićenja kako u smislu ponude tako i u smislu turističke potražnje, a trend pomaka od koncepta masovnog turizma sve je prisutniji. U takvim novonastalim okolnostima turisti postaju sve sofisticiraniji u svojim zahtjevima koji se ne očituju samo u kvaliteti smještajnih kapaciteta, već uključuju posebne aspekte poput kulturne autentičnosti, kontakta sa lokalnim zajednicama, učenje o flori i fauni, posebnim ekosustavima, prirodi, sportu itd. (Svržnjak, 2014).

Isto tako mnoge razvijene europske države imaju uspješnu dugogodišnju tradiciju u području ruralnog razvoja, a skrb o ekonomskoj vitalnosti ruralnih područja postaje jedan od najvažnijih prioriteta Europske unije. Nadalje, može se reći kako pozicija ruralnih područja na svjetskom turističkom tržištu 21. stoljeća "ima budućnost" (Petrić, 2006). Također treba napomenuti da Hrvatska danas unatoč svim prirodnim i kulturnim atraktivnostima, za razliku od razvijenih turističkih zemalja, izrazito oskudjeva u novostvorenim turističkim atrakcijama. Stoga se javlja potreba aktiviranja i drugih turističkih potencijala koje bi eliminirale turističku sezonalnost, obogatili turistički proizvod i u konačnici bili nužni za kvalitetno i održivo tržišno pozicioniranje Hrvatske danas.

Jedan od prostora preopterećenih *masovnim* turizmom i izgradnjom objekata je i Makarsko primorje, a jedan od mogućih potencijala je ruralni turizam. Isti je u *Strategiji razvoja turizma do 2020.* godine definiran kao jedan od deset turističkih proizvoda na kojemu se bazira budući razvoj turizma u Hrvatskoj.

Zbog svega navedenog tema rada je aktualna i zanimljiva, a karakterističan prostor blizine planine i mora nudi izazov kompleksnijem povezivanju ruralnog turizma s kupališnim.

2. Objekt, cilj, hipoteze, metodologija i prostor istraživanja

2.1. Objekt i cilj istraživanja

Objekt istraživanja ovog rada je Makarsko primorje te potencijali za razvoj ruralnog turizma na navedenom prostoru. Cilj rada je pomoću različite metodologije istražiti postojanost primjenjivih elemenata resursne osnove kroz aspekte ruralnog turizma. Uz istraživanje elemenata, cilj je identificirati mogući razvoj te analizirati postojeće stanje ruralnog turizma na navedenom području. Također, jedan od ciljeva je i donijeti uzročno-posljedične zaključke o potencijalima uspješnijeg razvoja ruralnog turizma.

2.2. Osnovne hipoteze

Za istraživački rad su postavljene tri osnovne hipoteze.

Hipoteza 1 - *Turistička ponuda Makarskog primorja pretežno je orijentirana na kupališni turizam.*

Hipoteza 2 - *Ruralni turizam na Makarskom primorju nije dovoljno razvijen.*

Hipoteza 3 - *Postoje potencijali za razvoj ruralnog turizma na Makarskom primorju.*

2.3. Metodologija istraživanja

Sama problematika ovog rada vezana je uz nedostatak jedne cjelovite strategije za upravljanje ruralnim područjima na Makarskom primorju. Isto tako nedostatak pokazatelja u vidu cjelovite evidencije ruralnih sadržaja, atraktivnosti i aktivnosti znatno mijenja pristup ovom istraživanju. Stoga ovaj rad predstavlja kako osnovne probleme u području razvoja ruralnog turizma tako i pokušaj određivanja smjernica ka njegovom uspješnijem razvoju. Za potrebe ovog diplomskog rada korišteni su podaci prvenstveno iz primarnih i sekundarnih izvora te internet izvori, relevantni za objekt istraživanja rada. Obzirom na ranije objašnjenu problematiku te postavljene hipoteze, rad je podjeljen na teorijski i empirijski dio. Za potrebe teorijskog dijela rada, istraživanje je provedeno analizom i proučavanjem relevantne znanstvene i stručne literature.

U prvom dijelu rada korištene su sljedeće metode znanstvenog istraživanja (Zelenika, 2000): *metoda indukcije* (razmatranje neke teme od pojedinačnoga prema općenitom; na temelju različitih podataka vezanih uz pojedinačne elemente neke strukture donose se zaključci o općim obilježjima cijele strukture), *metoda dedukcije* (razmatranje neke teme od općeg prema pojedinčanom), *prikupljanje i obrada* kartografskih izvora geografskih podataka, suvremenih demografskih procesa i pojava koristeći podatke Državnog zavoda za statistiku, *metoda analize* (proces raščlanjivanja složenih misaonih cjelina na jednostavnije sastavne djelove), *metoda sinteze* (proces objašnjavanja složenih misaonih cjelina pomoću jednostavnih misaonih tvorevina), *komparativna metoda* (način uspoređivanja istih ili srodnih činjenica, tj. utvrđivanje njihovih sličnosti i različitosti), *metoda deskripcije* (postupak opisivanja činjenica te empirijsko potvrđivanje njihovih odnosa), *povijesna metoda* (postupak analize dokumenata i dokaznog materijala onoga što se dogodilo u prošlosti).

Za potrebe istraživanja prirodno-društvenih geografskih obilježja korištene su geološke i pedološke karte, podaci Državnog hidrometeorološkog zavoda, Državnog zavoda za statistiku te podaci Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoju. Uz grafičke prikaze brojčanih podataka, rad sadrži i različite grafičke prikaze kojima se najbolje prikazuju prisutni trendovi, objekti i stanja u prostoru istraživanja. Uz pomoć računalnih programa ArcGIS 10.01 i Surfer 13 te digitalnih baza podataka, izrađene su različite tematske karte; karta geografskog smještaja područja, perspektivnog prikaza reljefa, prometnog sustava, biciklističkih staza, zaštićenih sakralnih objekata. Za evidentiranje različitih ruralnih sadržaja korišteni su i podaci turističkih

zajednica svih administrativnih jedinica. Naposljetku, za fotografiranje pojedinih prirodnih i društvenih elemenata područja ovog istraživanja korištena je i metoda *terenskog rada*.

Drugi dio rada vezan je za empirijsko istraživanje koje je provedeno metodom *anketiranja* - postupak kojim se temeljem anketnog upitnika prikupljaju i istražuju podaci, informacije, stavovi i mišljenja ispitanika (Zelenika, 2000). Istraživanje je bilo anonimno, a provedeno je u razdoblju od 1. lipnja do 15. rujna. 2017. godine na prostoru svih administrativnih jedinica Makarskog primorja. Anketni upitnik, na hrvatskom i na engleskom jeziku, obuhvatio je ukupno 96 ispitanika koje su činili turisti. 51 turist ispitan je online putem *google obrasca*, dok je 45-orici ispitanika anketa bila uručena. Za obradu podataka korištene su odgovarajuće statističke metode pomoću kojih su u računalnom programu *Microsoft Excel* izrađeni odgovarajući grafikoni. Pitanja u anketnom upitniku su podijeljena u dva dijela, a ispitanici su kroz unaprijed postavljena pitanja zatvorenog i dijelom otvorenog tipa davali odgovore o kvaliteti i atraktivnosti turističke ponude na Makarskom primorju. U prvom dijelu anketnog upitnika nalazila su se pitanja koja nam pružaju opće informacije o ispitaniku (spol, dob, obrazovanje, poslovni status, primanja i sl.), te pitanja o motivima njihovog dolaska na Makarsko primorje. U drugom dijelu anketnog upitnika ispitanici su trebali odgovoriti u kojoj mjeri su zadovoljni prirodnim i društvenim elementima resursne osnove na Makarskom primorju. Na kraju anketnog upitnika postavljena su pitanja o poznavanju ponude ruralnog turizma, te pitanja o oglašavanju (marketingu). Uz pitanja zatvorenog i otvorenog tipa, u drugom dijelu anketnog upitnika za ocjenjivanje stavova odnosno određivanje stupnja slaganja sa određenom tvrdnjom, korištena je Likertova ljestvica te numerička ljestvica od 1 - 5 stupnjeva.

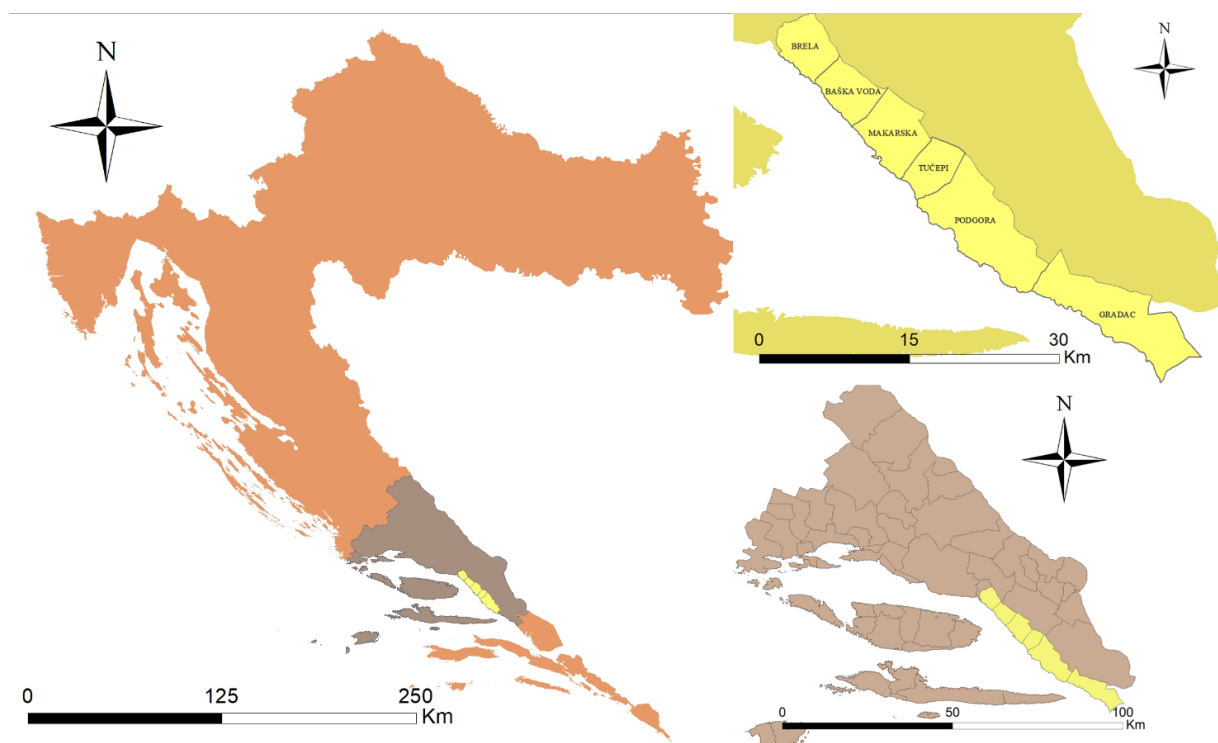
2.4. Prethodna istraživanja

Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju u znanstvenoj i stručnoj literaturi dosad nisu dovoljno istraženi. Određena grupa autora u svojim radovima se izravno ili neizravno dotiče teme ruralnog razvoja. Prvenstveno se radi o diplomskim radovima napisanim na nekim od hrvatskih Sveučilišta pa tako valja izdvojiti rad autora *Kurtić, N. (2016): Pozicioniranje turističke ponude Makarske rivijere kroz razvoj aktivnog turizma unutar PP Biokovo, Diplomski rad* u kojem autor pokušava utvrditi ima li Park prirode Biokovo potencijale da može biti nositelj razvoja aktivnih oblika turizma s ciljem produženja turističke sezone na Makarskom primorju. Isto tako autor u radu istražuje i navodi potencijale koji se uglavnom vežu za avanturistički oblik turizma na širem području PP Biokova, te predlaže koncept standardizacije usluga smještaja na ruralnim posjedima po uzoru na *Austrijsku*

federaciju ruralnog turizma. Jedan od radova koji se izravno bavi istraživanjima potencijala ruralnog turizma je rad autorice *Gojak, D. (2016): Stavovi i preferencije turista prema agroturizmu na području Makarske i primorja, Diplomski rad*. U radu autorica istražuje upoznatost i motiviranost turista za korištenje usluga agroturizma, te uz pomoć metode anketnog upitnika daje pregled eventualnih potencijala za njegov uspješniji razvoj. Valja istaknuti i rad *Rako I. (2017): Utjecaj korištenja sredstava iz Eu fondova na razvoj ruralnog turizma na području Splitsko-dalmatinske županije, Diplomski rad* u kojem je prostor Makarskog primorja sagledan u okviru šireg područja Splitsko-Dalmatinske županije pa ga u tom kontekstu treba i promatrati. Od znanstvenih radova treba spomenuti zbornik radova *Makarsko primorje danas: Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011.* u kojem se nalazi dvadeset i jedan tekst uglavnom iz područja društvenih i humanističkih znanosti. U radu je obrađena demografska kao i gospodarska evolucija tog područja.

2.5. Prostor istraživanja

Makarsko primorje je dio srednjodalmatinske regije koja se nalazi na jugoistoku Splitsko-Dalmatinske županije (Slika 1). Obuhvaća površinu od oko 260 km², a prostire se u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Prirodno-geografske granice čine *Velika vrulja* kod prijevoja *Dubci* na sjeverozapadu, te rt *Kokuljica* na jugoistoku. Na sjeveru je od zaleđa odvojeno prirodnim masivima Biokovom i njegovim ogrankom Rilićem. Prostor karakterizira dvojna zonalnost u vidu uskog obalnog, većinom urbaniziranog pojasa, i podbiokovske, pretežno agrarne flišne zone (Magaš, 2013). Najstarija naselja su nastala na gornjoj granici flišne zone, ispod strmog vapnenačkog djela Biokova i Rilića, a samo spuštanje stanovništva iz podbiokovskih naselja k obali imalo je više etapa. Za širi prostor je svojstvena seizmološka aktivnost pa je riječ o trusnom području s povremenim potresima. Najveći značaj na gospodarsko-društvenu preobrazbu prostora, imao je potres 1961. godine.



Slika 1. Geografski smještaj Makarskog primorja

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: DARH, SRPJ

Prostor Makarskog primorja obuhvaća 6 gradova/općina administrativno podijeljenih u 19 naselja na površini od 261,60 km² (Tablica 1): Općina Brela (Brela i Gornja Brela), Općina Baška Voda (Bast, Baška Voda, Promajna i Krvavica), Grad Makarska (Makarska i Veliko Brdo), Općina Tučepi (Tučepi), Općina Podgora (Podgora, Drašnice, Gornje Igrane, Igrane, Živogošće) i Općina Gradac (Brist, Drvenik, Gradac, Podaca i Zaoštrog). Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, na prostoru je živjelo 26.605 stanovnika, a prosječna gustoća naseljenosti je 101.7 stanovnika/km². Najveće naselje je Grad Makarska s 13984 (URL 1).

Tablica 1. Površina kopnenog dijela i naselja po gradovima i općinama na Makarskom primorju

Grad/općina	Površina (km ²)	Naselja
Općina Brela	26.86	Brela i Gornja Brela
Općina Baška Voda	25.4	Bast, Baška Voda, Promajna, Krvavica
Grad Makarska	37.98	Makarska, Veliko Brdo
Općina Tučepi	24.86	Tučepi
Općina Podgora	77.05	Podgora, Drašnice, Gornje Igrane, Igrane, Živogošće
Općina Gradac	72.45	Brist, Drvenik, Gradac, Podaca, Zaoštrog
Ukupno	264.6	Makarsko primorje

Izvor: SRPJ

3. Turizam Makarskog primorja

3.1. Razvoj turizma

Prije obrade samih turističkih obilježja prostora istraživanja, potrebno je prvo definirati pojam *turizam*. Postoje mnoge definicije turizma, a jedna od navedenijih je definicija Svjetske turističke organizacije (UNWTO) iz 1986. godine prema kojoj turizam obuhvaća rekreaciju, putovanje i odmor, a turist je svaka osoba koja putuje izvan svoje uobičajene sredine u periodu kraćem od 12 mjeseci, a čija glavna svrha putovanja nije vezana uz obavljanje neke lukrativne aktivnosti u mjestu boravka (N. Čavlek 2011). Turizam je od svojih početaka pa sve do danas prolazio različite razvojne faze. U početku je bio dostupan samo određenim ljudima, a danas je masovna pojava dovela do prenapučenosti destinacija pa sve do selektivnih oblika turizma kao njegove suprotnosti. Danas jedan od najraširenijih selektivnih oblika turizma je ruralni.

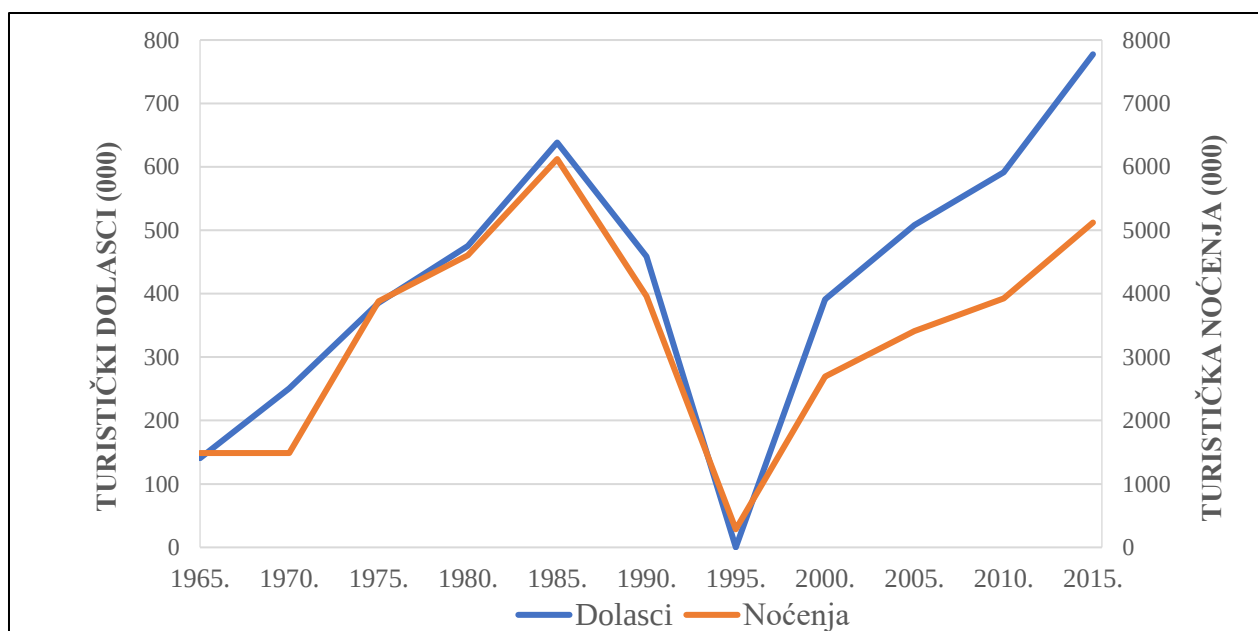
Usprkos razvoju primarnih i sekundarnih djelatnosti, najveći utjecaj na socio-ekonomsku preobrazbu prostora Makarskog primorja imao je razvoj turizma. Sami počeci njegovog razvoja obično se smještaju u 1905. i 1906. godinu kada je u Makarskoj radi odmora boravilo nekoliko obitelji iz Mostara i Sarajeva, u vrijeme kada još nije bilo namjenski izgrađenih turističkih objekata (Lahman, 1970). U razdoblju do Prvog svjetskog rata zabilježen je boravak prvih stranih turista, uglavnom Čeha i Slovaka.

Početak komercijalnog razvoja Makarskog primorja kao turističke destinacije može se vezati za izgradnju prvog hotela *Osejava* u Makarskoj 1929. godine. Nakon toga pokrenut je „domino efekt” izgradnje ostalih turističkih objekata na Makarskom primorju. Tako je primjerice 1940. godine turistima bilo na raspolaganju 2.908 kreveta, od čega je gotovo polovina (1348) bila u hotelima u kojima je ostvareno 116.000 noćenja (Lahman, 1970). Nedugo nakon kraja Drugog svjetskog rata nastavljena je izgradnja hotela, uglavnom malih smještajnih kapaciteta. 1950. godine izgrađen je hotel *Jadran* (Općina Tučepi) koji je ujedno bio prvi poslijeratni hotel na cijeloj Jadranskoj obali. U idućem desetljeću uz gradnju hotela, krenula je i izgradnja i privatnih smještajnih objekata pa broj turista raste te na vrhuncu sezone uglavnom nadmašuje broj lokalnog stanovništva. Prema Lehmanu (1970.), 1957. godine prostor je raspolagalo sa 8.455 kreveta na kojima je ostvareno 554.000 noćenja. Isti autor navodi da je u razdoblju 1961.-1970. izgrađeno čak 16 novih hotela, pa je na prostoru Makarskog primorja 1970. godine ukupno zabilježeno 29 hotela s ukupno 5.300 kreveta, 21 odmaralište, 130 autokampa i oko 460 vikendica. Još veći zamah razvoju turizma doprinio je i završetak dionice Jadranske ceste 1965.

godine te otvorenje Zračne luke Split 1966. kojom ovo područje postaje dostupno većem broju turista iz udaljenijih zemalja. U prvoj polovici 1990-ih Makarsko primorje bilježi značajne gospodarske gubitke zbog blizine ratnih djelovanja te prijama velikog broja prognanika u hotele i odmarališta. Isto tako velik broj turista iz susjednih zemalja koji su dolazili u Hrvatsku na ljetovanje biva osiromašeno ratnim djelovanjima. Što se tiče fizionomske preobrazbe prostora, valja nadodati da se u razdoblju od 1971. do 1991. izgradilo još 18 hotela i depadansi, ovog puta većeg kapaciteta i uz samu obalu (Podgorelec, Klempić-Bogad, 2002). S vremenom nekadašnja mala obalna sela, s iznimkom Makarske, transformirala su se u urbanizirana naselja sa značajnim gospodarskim aktivnostima i prihodima ponajviše zahvaljujući turističkoj djelatnosti.

3.2. Turistički promet i smještajni kapaciteti

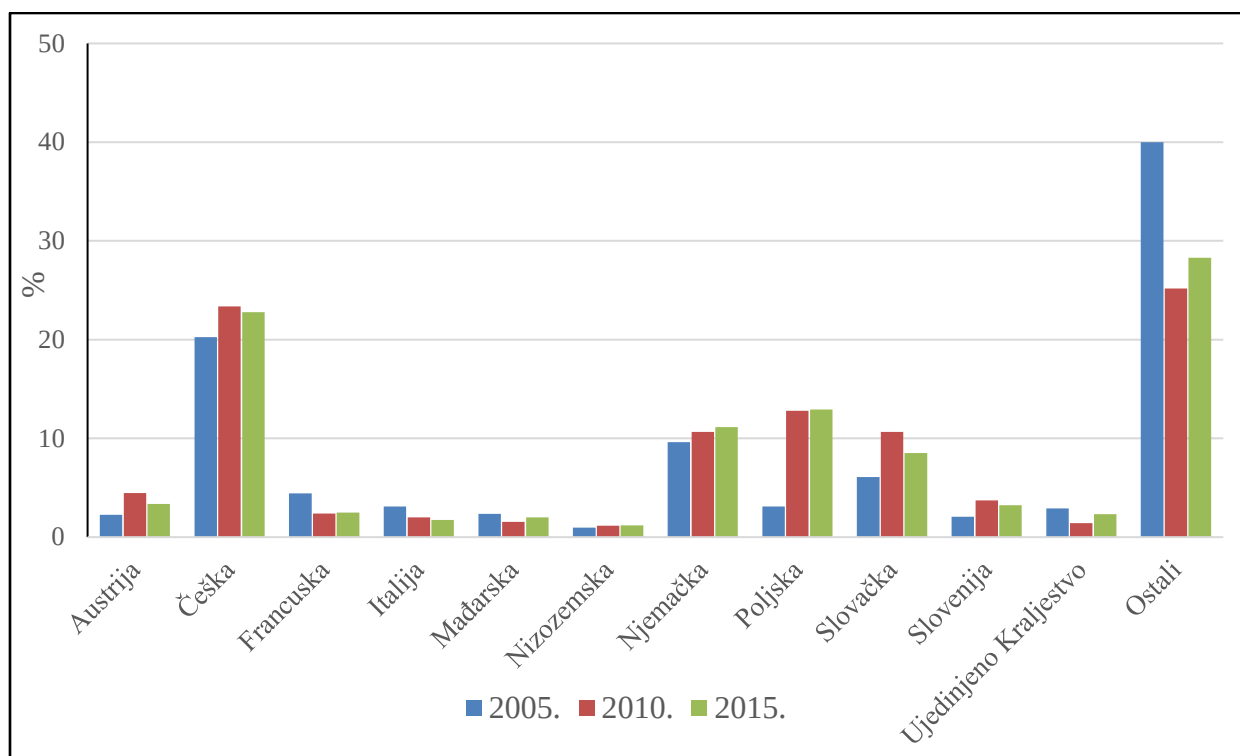
Suvremeno praćenje statističkih podataka počinje 1965. godine, pa se prema DZS-u iste godine na prostoru Makarskog primorja odmaralo 140.486 turista koji su ostvarili 1.488.998 noćenja. Veliki porast u broju turista i ostvarenih noćenja dogodio se između 1970. godine kada je zabilježeno 250.615 turističkih dolazaka kojima je ostvareno 1.488.998 noćenja, te 1975. kada je s 385.302 dolaska ostvareno 3.879.876 noćenja. 1980. godine broj turista porastao je gotovo za 100.000 pa je tako s 475.344 dolaska zabilježeno 4.606.714 noćenja. Kao u mnogim turističkim područjima na Jadranskoj obali i na Makarskom primorju 1985. godine zabilježen je rekordan broj turističkih dolazaka (638.168) i ostvarenih noćenja (6.123.405). Nadalje, prema podacima DZS-a 1990. godine zabilježeno je 458.615 turističkih dolazaka (3.962.295 noćenja), a 1995. svoj odmor je na Makarsko primorje došlo provesti tek 48.673. turista (285.164. noćenja), što je zbog posljedica Domovinskog rata skoro deset puta manje u odnosu na pet godina ranije. Od 2000. godine Makarsko primorje doživljava ponovni oporavak turizma, ali se dugo vremena ne ostvaruje rekordan broj iz 1985. Točnije, prostor 2005. ostvaruje 508.280 turistička dolaska (3.408.075 noćenja) i 591.442 (3.926.556 noćenja) u sezoni 2010. (Slika 2).



Slika 2. Kretanje broja turističkih dolazaka i noćenja na Makarskom primorju od 1965. do 2015. godine

Izvor: izrađeno prema: Promet turista u primorskim mjestima 1966., dokumentacija 3.4, RZS, Zagreb, 1967., Promet turista u primorskim mjestima 1970., dokumentacija 98, RZS, Zagreb, 1971., Promet turista u primorskim općinama 1975., dokumentacija 240, RZS, Zagreb, 1976., Promet turista u primorskim općinama 1980., dokumentacija 433, RZS, Zagreb, 1981., Promet turista u primorskim općinama 1985., dokumentacija 622, RZS, Zagreb, 1987., Promet turista u primorskim općinama 1990., dokumentacija 812, RZS, Zagreb 1991., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., dokumentacija 944, DZS, Zagreb, 1996., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 200., Statistička izvješća 1135, DZS, Zagreb, 2001., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2005., Statistička izvješća 944, DZS, Zagreb, 1996., URL 13, URL 14

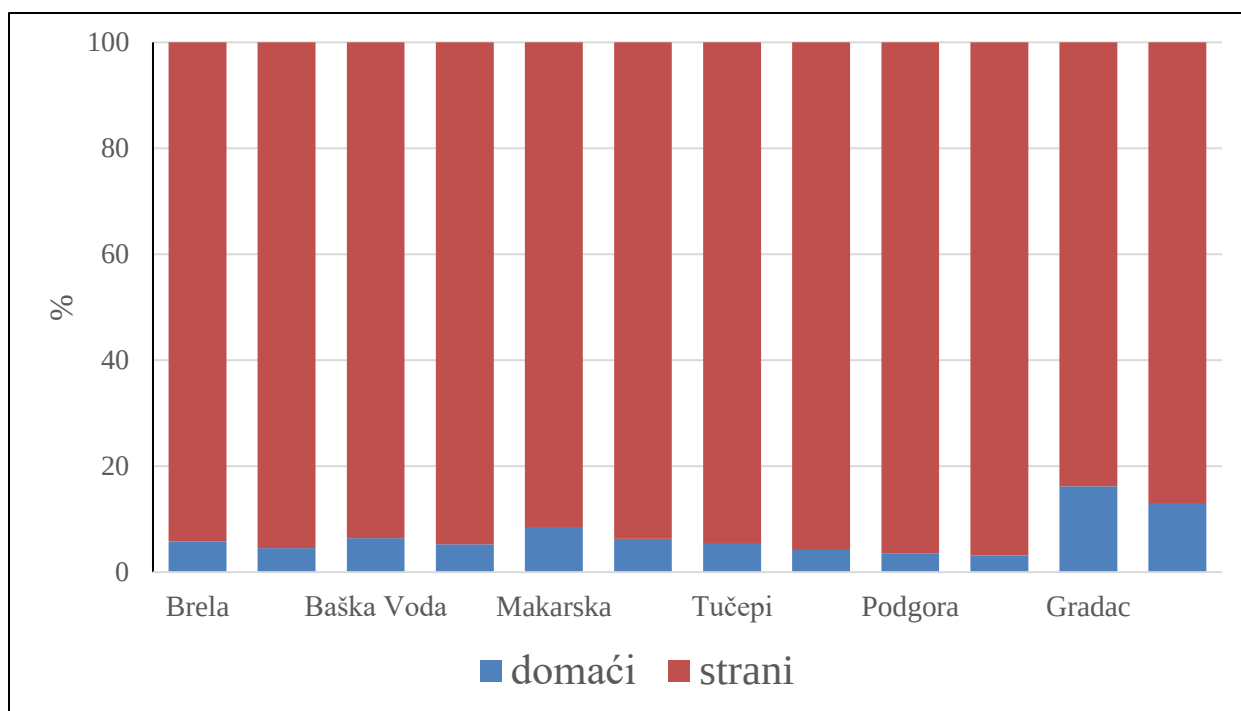
Iz podataka slike 2. se zaključuje da je u tom razdoblju došlo do smanjenja trajanja boravka turista za otprilike 30%. Tome je značajno pridonijela i svjetska gospodarska kriza u europskim zemljama iz kojih je u razdoblju 2000. do 2005. dolazilo gotovo 70% turista, od kojih je najviše bilo Čeha, Poljaka i Slovaka; slijede ih oni iz Austrije, Njemačke i Italije (Podgorelec, Klempić-Bogad, 2002). Na slici br. 3. prikazana su posjednja tri petogodišnja razdoblja s obzirom na zemlju podrijetla. Primjetno je da je najviše turističkih dolazaka iz Češke, Njemačke pa Slovačke. Isto tako primjetno je da je velik udio turističkih dolazaka iz kategorije koju čine *ostale zemlje*, koja je važna zbog turista iz susjedne Bosne i Hercegovine. Ukupan broj turističkih dolazaka nastavlja rasti pa 2010. prostor bilježi 591.442 turističkih dolazaka kojima je ostvareno 3.926.556 noćenja.



Slika 3. Udio turista prema zemlji podrijetla u ukupnom broju turističkih dolazaka na Makarsko primorje (2005.-2015. godine)

Izrađeno prema: Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2005., Statistička izvješća 944, DZS, Zagreb, 1996., URL 13, URL 14

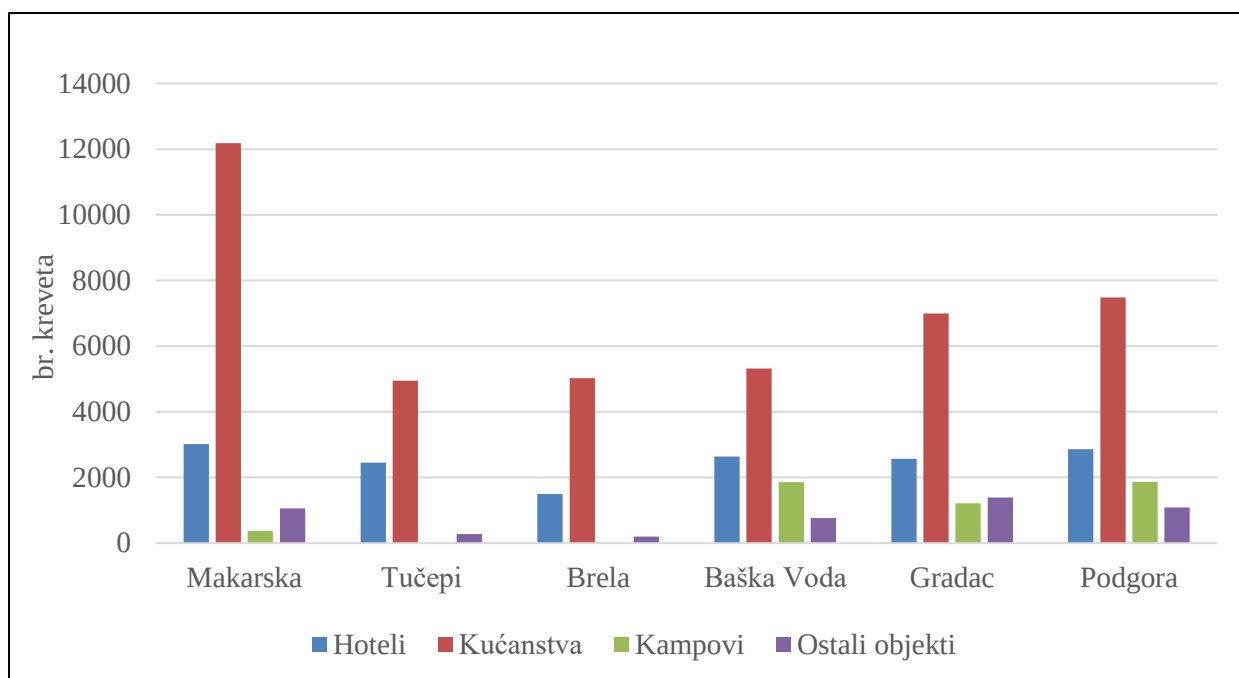
U posljednjoj promatranoj godini, *Podaci prometa turista u primorskim gradovima i općinama iz 2015. godine* pokazuju da je rekordna brojka iz 1985. po broju turističkih dolazaka premašena, ali da broj noćenja ipak nije. Točnije, tada je na Makarskom primorju zabilježeno 777.485 turističkih dolazaka i 5.122.628 noćenja. Također, udio stranih turista nadmašuje domaće, kako u dolascima tako i u dužini boravka (Slika 4).



Slika 4. Udio stranih i domaćih turističkih dolazaka (T) i noćenja (N) na Makarskom primorju 2015. godine.

Izrađeno prema: URL 13

Što se tiče smještajnih kapaciteta, prema *Podacima prometa turista u primorskim gradovima i općinama iz 2015.*, Makarsko primorje je raspolagalo sa ukupno 67.080 kreveta, od kojih prema vrstama objekata najviše, tj. 41.951 u kućanstvima, 15.037 u hotelima, 5.315 u kampovima i 4.777 u ostalim objektima (Slika 5). Za razliku od rekordne sezone iz 1985. kada je na raspolaganju bilo 78.328 kreveta, do 2015. došlo je do smanjenja ukupnog broja kreveta. Iako se, usprkos silnoj *betonizaciji* i masovnoj izgradnji koje su karakteristične posljednjih desetljeća za ovo područje broj kreveta smanjio, kvaliteta ukupne turističke usluge u odnosu na 1985. godinu danas je značajno porasla.



Slika 5. Broj kreveta prema vrsti objekata po općinama/gradovima na Makarskom primorju 2015. godine.

Izrađeno prema: URL 13

3.3. Učinci turizma

Iako je turizam na Makarskom primorju prisutan nešto više od jednog stoljeća, snažan zamah dobio je tek nakon Drugog svjetskog rata. Povoljni prirodno-geografski uvjeti prostora privlačili su domaće i strane turiste, a s njihovim porastom zabilježen je i snažan porast turističkih smještajnih kapaciteta, domaćeg i inozemnog turističkog prometa i porast investicija u turizmu, naročito u drugoj polovici 20. stoljeća (Kranjčević, 2002). Danas turizam utječe na sve segmente života lokalnih zajednica: stanovanje, zapošljavanje, uređenje prostora, prometnu povezanost, kulturne manifestacije i dr. Na lokalnoj razini, iako *masovni* turizam na različite načine unaprjeđuje život zajednice, sobom nosi i neke negativne posljedice povezane s lošim gospodarenjem.

Snažni razvoj kupališno-odmorišnog turizma dovodi polako do maksimuma iskoristivosti nekih prirodnih resursa za njegov daljni razvoj. Jedan od njih su zasigurno šljunčane plaže koje predstavljaju glavnu prednost Makarskog primorja. One imaju gornju granicu svoje nosivosti i na njima kvaliteta odmora s prevelikim brojem turista dolazi u opasnost. Isto tako problem masovne izgradnje stambenih objekata za primarno stanovanje izrazit je problem s kojim se ovaj prostor suočava, naročito od početka 21. stoljeća. Često bez kvalitetnog urbanističkog planiranja, a nerijetko i bez građevinskih dozvola, velika *betonizacija* (obale, šetnice, dvorišta

i sl.) uništava krajolik i trajno degradira prostor u cjelini, te mu smanjuje ekološku ali i gospodarsku vrijednost (Stančić, Škarica, 2002). Turistički objekti različitih namjena i već spomenuta silna *betonizacija i apartmanizacija*¹, kao i zapuštanje poljoprivrednih površina, uništili su dio tradicionalnog arhitektonskog i prirodnog ambijenta. Uz veliki pritisak na kupališnu, velik broj turista čini i pritisak na komunalnu infrastrukturu, a u prošlosti je Makarsko primorje imalo velik problem i sa odlaganjem otpada. Osim navedenog, turističku izgradnju nije slijedila kvaliteta u prostornom, sadržajnom i tehničkom smislu (Kranjčević, 2002). Jedan od negativnih učinaka naglog turističkog razvoja je i gubitak identiteta lokalnih zajednica koje pristaju na različite kompromise spram svoje tradicije i kulture nametanjem običaja i stila života usmjerenog na zadovoljenje potreba turista, posebice kada se radi o međunarodnom tržištu, što je djelomice slučaj i na Makarskom primorju (Podgorelec, Klempić-Bogad, 2002). Također, opasnost daljnjem razvoju turizma prijeti zbog prevelike usmjerenosti isključivo na turizam sezonalnog karaktera, što ovaj prostor čini ekonomski ranjivim. Relativno kratka sezona s koncentracijom gostiju na ljetne mjesece, posebice u srpnju i kolovožu, zahtjeva ozbiljno promišljanje o tome kako ovaj primorski prostor iskoristiti za raznovrsniju ponudu i turizam koji će privlačiti turiste tijekom cijele godine. S početkom 21. stoljeća turizam na Makarskom primorju počeo je pokazivati znakove neorganiziranosti i nekoordiniranosti, kako s djelatnostima s kojima je u izravnom kontaktu, tako i s onima u neizravnom kontaktu.

4. Ruralni turizam na Makarskom primorju

4.1. Pojemna određenja

Prije definiranja pojma ruralnog turizma treba istaknuti kako je taj oblik selektivnog turizma određen svojim prostorom, odnosno njegovim obilježjima. Kao jedan od najčešćih međunarodno priznatih kriterija za razlikovanje ruralnih i urbanih područja ističe se definicija OECD-a² koja se temelji na gustoći naseljenosti stanovništva, a područja se klasificiraju kao ruralna ili urbana temeljem praga od 150 stanovnika na km². Treba istaknut i kriterij Europske unije, također često citiran i međunarodno priznat, gdje se kao prag uzima 100 stanovnika po km² (Bačac, 2011). Iako postoje pojedina usklađivanja unutar Europe, ne postoji zajednički dogovor o kriteriju koji bi razdvajao urbano stanovništvo od ruralnog. Pojedine Vlade država također koriste posebne kriterije za definiranje ruralnog prostora, često temeljene na gustoći

¹ Apartmanizacija je pojam prevelike izgradnje apartmana, devastacije prirode, nagrđivanja prostora i nepoštivanja održivog razvoja.

² Organisation for Economic Co-operation and Development -Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj

stanovništva. U *Strategiji ruralnog razvoja Republike Hrvatske 2008-2013*, korištena je metodologija OECD-a temeljena na pragu gustoće naseljenosti od 150 st/km² na lokalnoj razini. Ona ne omogućava uvid u diferencijaciju prostora na prostorne jedinice niže od lokalne samouprave pa se zato u nacrtu *Programa ruralnog razvoja 2014-2020. za potrebe provedbe mjere ruralnog razvoja*, ruralnim ili mješovitim prostorom smatraju sve jedinice lokalne samouprave koje pripadaju pretežno mješovitim ili ruralnim županijama (NUTS 3), izdvojenim korištenjem OECD-ove metodologije. Izuzetak su gradovi Zagreb, Split, Rijeka i Osijek, a sva naselja koja ima administrativno pripadaju smatraju se mješovitim ili ruralnom.

Isto kao i za pojam ruralni prostor, ne postoji univerzalna definicija niti za ruralni turizam. S obzirom da ruralna područja pružaju mogućnost za razne aktivnosti bez urbanih utjecaja, definirati ruralni turizam zbog toga je vrlo zahtjevno. Većina definicija ruralni turizam stavlja u kontekst ruralnog prostora. Isto tako, neke definicije se temelje na ciljevima ruralnog turizma, tržišnim segmentima, a neke na društvenom i kulturnom značenju ruralnog područja. Prema definiciji Vijeća Europe, *ruralni turizam je turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na takvom području, a najvažnije karakteristike takve vrste turizma su mirna sredina, odsutnost buke, očuvani okoliš, komunikacija sa domaćinima, domaća hrana i upoznavanje seoskih poslova* (Ružić, 2009:15). Treba istaknuti i definiciju Bačaca (2011:16) koji ruralni turizam definira kao *najširi pojam koji obuhvaća sve turističke usluge/ aktivnosti/ vidove turizma unutar ruralnih područja, uključujući npr. lovni, ribolovni, seoski, ekoturizam*. Kako je već istaknuto, zanimanje za ruralni turizam u novije vrijeme u stalnom je porastu. Prema popisu Vijeća Europe razlikuje se više od 30 turističkih aktivnosti svrstanih u 7 skupina: kulturne aktivnosti, aktivnosti na vodi (rijekama i jezerima), aktivnosti u zraku, sportske aktivnosti, aktivnosti zdravstvenog karaktera, i brojne druge (Ružić, 2009). U *Strategic Marketing Plan of Croatian Tourism for period 2010-2014 [SMPCT]* istaknute su sljedeće atraktivnosti hrvatskog ruralnog prostora: prirodno naslijeđe, netaknuna priroda, hrvatski karakter i tradicija (način života, gostoljubivost, običaji, itd.), slikovita sela, i slično. Prema Kušenu (2006), razvoj ruralnog turizma u Hrvatskoj se odvija na način da se ruralni turizam najprije razvija u primorskom zaleđu i u okolici nacionalnih parkova i parkova prirode. Zatim se razvijaju atraktivniji dijelovi planinskih područja, okolice velikih i srednjih gradova te toplice, ali i atraktivni dijelovi poljoprivrednog područja, osobito u blizini velikih rijeka.

Uz razvoj ruralnog turizma veže se i održivi razvoj. On treba biti takav da ne dovodi do propadanja i isperljivanja resursa što razvoj čini mogućim. S aspekta turističkih atrakcija, održivi razvoj prema Kušenu (2002) ovisi primarno o postupanju s turističkim atrakcijama. Isti autor navodi pet osnovnih sastavnica za kvalitetan i održiv razvoj: „zdravo” gospodarstvo, subjektivan osjećaj ugođe, očuvana priroda i zaštićeni resurni, zdrava kultura i optimalno zadovoljavanje potreba turista. Turizam koji nije održiv devastirat će prirodu, a rezultat će biti gubitak zainteresiranosti turista za takvu destinaciju.

4.2. Prirodno-geografski resursi ruralnog turizma

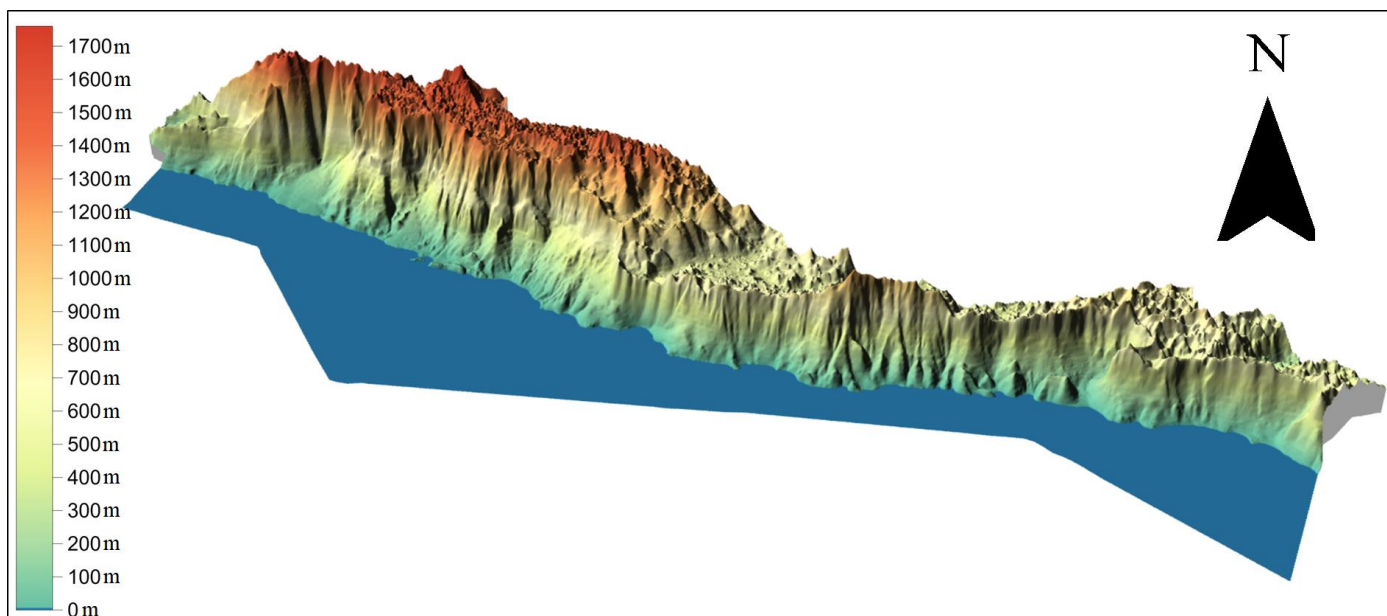
Pod pojmom turističkih resursa smatraju se sva prirodna ili društvena dobra koja se mogu turistički valorizirati, a dio su određenog geografskog područja. Reljef kao kompleks geomorfoloških pojava u prostoru značajan je element atraktivnosti svih turističkih destinacija, pa tako i onih ruralnih. Svojim oblicima utječe na klimu, životinjski i biljni svijet te na stanovništvo i način života (Demonja, Ružić, 2010).

4.2.1. Reljef i geomorfološka obilježja

Prema Kušenu (2002.), brdsko-planinski prostori turistički su atraktivniji od onih ravničarskih jer pružaju mogućnost različitih oblika turističke valorizacije: sportsko-rekreacijske aktivnosti, daleke vidike, slikovit krajobraz. Fenomen krša s mnogim geomorfološkim oblicima pruža se duž Jadranske obale u pojasu od 50 do 150 km, a atraktivnost hrvatskog krša poznata je i u svijetu. Geomorfološke tvorevine poput špilja, jama, škrapa, ponikvi, vrtača, krških polja, vodopada, kanjona, vrhova brda i planina te eruptivne tvorevine, najdragocijeniji su turistički resurs pojedine destinacije.

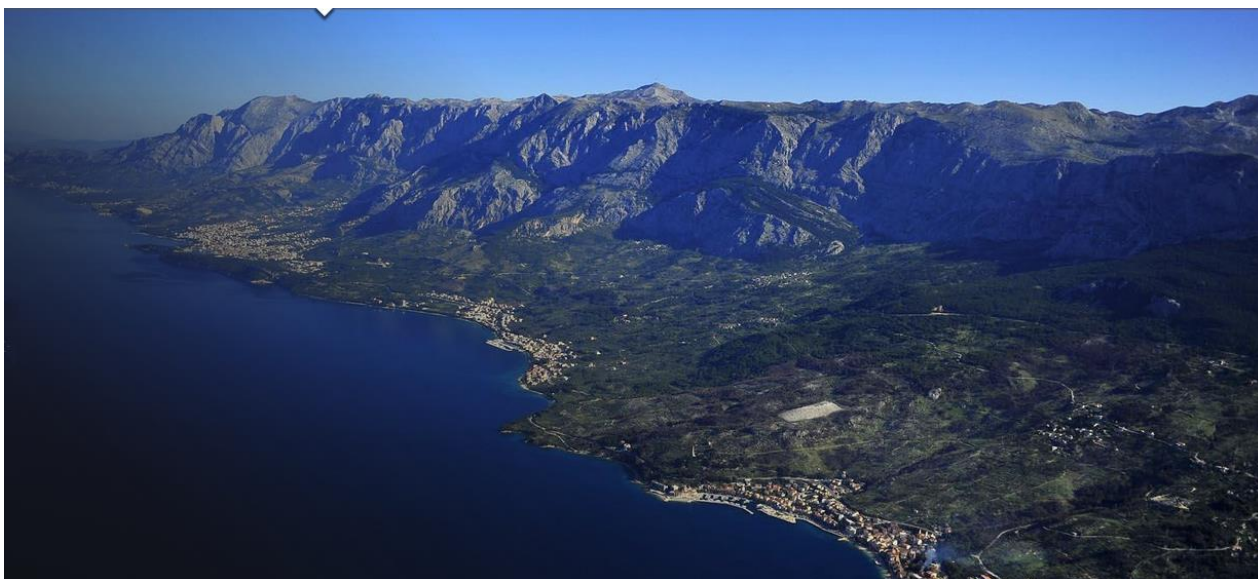
Promatrajući Makarsko primorje zonalno od Jadranskog mora prema planini, suprotno od dinarskog smjera pružanja (JZ-SI), prostor predstavlja nagnutu do vrlo strmu (12° do 58°) pretežno flišnu zaravan (Ozimec, 2008). Najveći utjecaj na geologiju ovoga prostora vezan je za geomorfološke procese pretežno vapnenačkih prirodnih masiva Biokova i Rilića, te denudacijske procese koji su nakon toga uslijedili. Većinom je riječ o flišnim naslagama iz eocena, izgrađenim pretežno od pješčenjaka i detričnih vapnenaca u izmjeni s laporima (Marinčić, 1976). Taj pojas predstavlja agrarno najvrijedniji reljefni element Makarskog primorja, a tla karakterizira umjereno visoka plodnost ako se navodnjavaju, bez obzira na trenutna fizikalna, kemijska i biološka svojstva (Husnjak, 2008). Postanak tih kvartarnih taložina vezan je uz padinske procese na strmoj planinskoj padini koja je uz povremene snažne

bujice utjecala na brz transport materijala i njegovo taloženje u priobalju. Procesi spiranja i jaruženja, utjecali su na stvaranje deluvijalnih i proluvijalnih naslaga (breča) koje se nalaze duž cijele flišne zaravni. Naposljetku, djelovanjem valova i morskih struja koji su razarali breče, zaobljivali njihove fragmente i taložili ih na samu obalu, nastao je još jedan tip kvartarnih taložina, a to su šljunčane plaže po kojima je Makarsko primorje poznato (Mihaljević, 1993).



Slika 6. Perspektivni reljefni prikaz Makarskog primorja
Izvor: izrađeno koristeći Surfer i ArcMap prema: URL 12, SRPJ, DARH

Na sjeverozapadom djelu Makarskog primorja, na pretežno flišno primorsko podgorje, na visini od oko 500 m nadmorske visine nadovezuje se primorski strmac prosječnog nagiba 49%, a čine ga ogoljele vapnenačke stijene (Ozimec, 2008). Od 1000 do 1200 m nadmorske visine slijedi izrazito okršena biokovska vršna zaravan koja se izdiže do visina od preko 1600 m (Slika 6). Jugoistočni dio Makarskog primorja karakterizira uža pojas flišne zaravni, koji se nerjetko na visinama od oko 150 m do 200 m pretvara u primorski strmac s nešto manjim prosječnim nagibom od 39% (Ozimec, 2008). Na visinama od 350 do 500 m slijedi manje okršena zaravan u vidu gorskog hrpta Rilić. Najviše djelove Makarskog primorja karakteriziraju mezozojske karbonatne naslage, većinom uslojenih vapnenaca s lećama dolomita i erozijskim brečama iz gornje i srednje Jure (Marinčić, 1972).

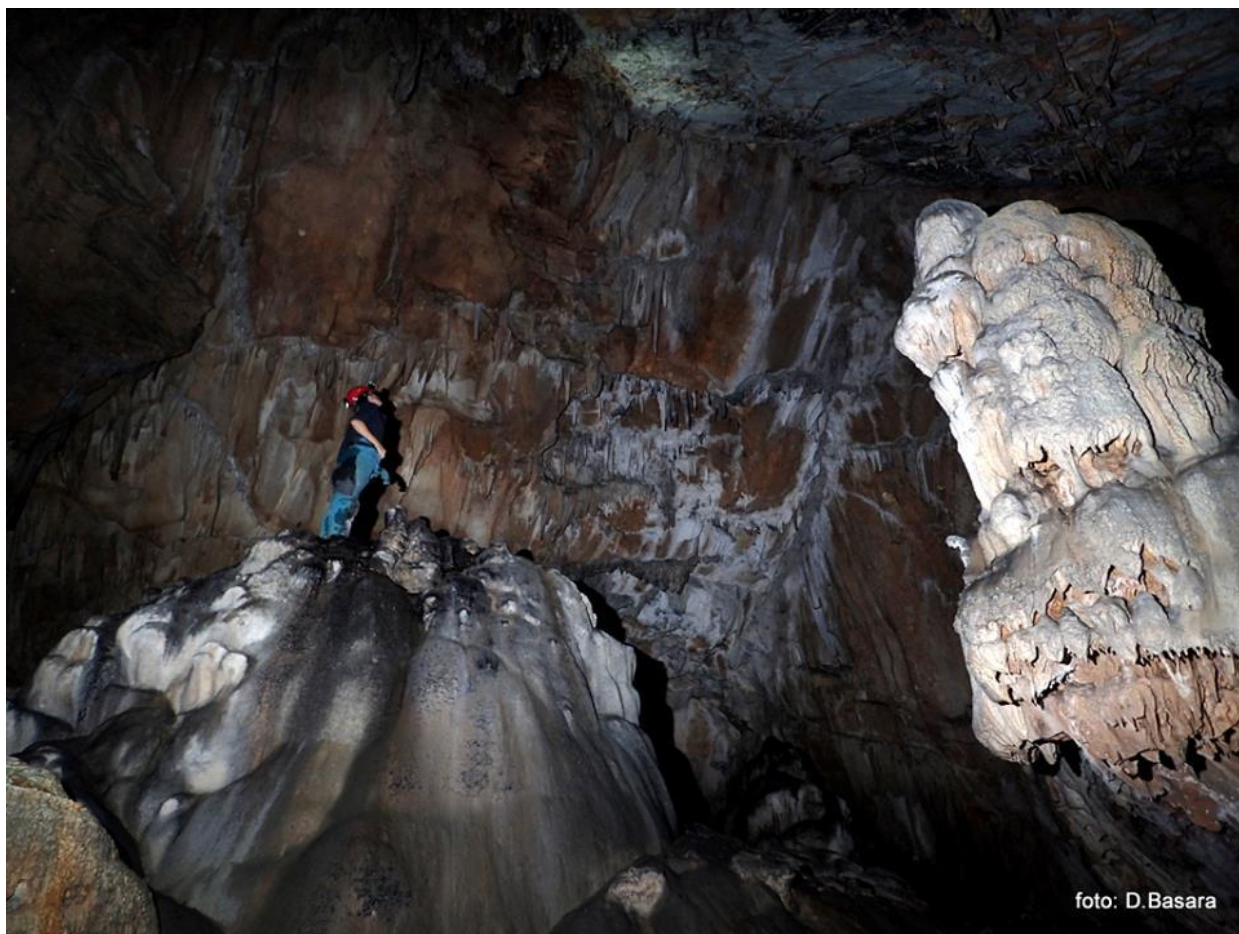


Slika 7. Flišna zaravan (Baška Voda – Brela – Makarska -Tučepi - Podgora)
Izvor: URL 52

Osim po svojoj specifičnoj orografiji, prostor je jedinstven i zbog svoje geomorfološke raznolikosti, naročito planinskog masiva Biokovo koji je od 1981. godine zaštićeno područje statusom Parka prirode. Park je 2017. godine posjetilo 55.255 turista, a gotovo cjelokupno posjećivanje obavlja se preko *Biokovske ceste* koja je cijelom svojom dužinom od 23 km asfaltirana, te vodi do najvišeg vrha Sv. Jure (1762 m) (URL 51). Petežno vapnenački sastav Biokova i Rilića odredio je prevladavajuće krške procese, odnosno egzogene reljefne oblike. Na području primorskih strmaca od egzogenih reljefnih oblika brojna su točila, koluvijalne zavjese i sipari, dok je u višim djelovima Makarskog primorja velik broj špilja, jama, ponikva, škrapa i kamenica koji oblikuju brojne krške tipove: ljuti krš, grohot, mrežasti krš i škrapare. Špilje i jame predstavljaju pogodne objekte za uvod u turističke atrakcije ruralnog prostora, a mogu predočiti i njegove geološke značajke (Kušen, 2002). Isti autor navodi da takvi objekti za turističku valorizaciju trebaju biti uređeni za posjet turista koji nemaju posebnu opremu, fizičku spremnost i posebna znanja. To znači da uz kvalitetno osvjetljenje, kroz prostor špilje prolazi uređena sigurna pješačka staza te da je kod njihovog obilaska potrebno osigurati vodičku službu.

Iako je na prostoru planine Biokovo utvrđeno postojanje preko 400 speleoloških objekata od kojih oko 90% pripada jamama i 10% špiljama, takvih geomorfoloških oblika, stavljenih u funkciju turizma, nema. Razlog tome leži u činjenici što su ti objekti uslijed izražene tektonike terena manjih dimenzija i kraćih kanala, a rijetki su horizontalni kanali unutar jama (Ozimec, 2008). Možda najpogodniji za turističku valorizaciju, uz obaveznu prethodnu izradu stručnog

elaborata za održivo korištenje, su špilja *Tučepska Vilenjača* i *Jama za Piščetom* u Općini Tučepi te *Jama za Supinom* na prostoru Općine Podgora (Ozimec, 2008). Sva tri navedena objekta se nalaze na području biokovskog primorskog strmca, u okvirima Parka prirode. Iznad naselja Gornjih Tučepi (Općina Tučepi), nalazi se špilja *Tučepska Vilenjača* (Slika 8). Karakteristična je po vrlo niskom ulazu malih dimenzija 0.5 x 4 m iza kojih se otvara velika podzemna dvorana dimenzija 25 x 20 m. Špilja je bogata sigama, a ističe se i po brojnim stupovima i saljevima, kao i špiljskom faunom (Ozimec, 2008).



Slika 8. Unutrašnjost Tučepske vilenjače

Izvor: URL 18

Jama za Piščetom (Slika 9) također se nalazi na Biokovu, na predjelu zvanom *Lađana*. Isto kao i špilju *Tučepsku Vilenjaču*, karakterizira je mali, slabo uočljivi ulaz dimenzija 4 x 5 m, koji se nalazi na dnu duboke vrtača. Polica jame, odnosno mjesto u vertikali gdje se može stajati, široka je 5-20 m, a okružuje jamu cijelim promjerom. Najniža je pod ulaznim otvorom, a zatim se uspinje do nešto veće visine od samog ulaza u jamu. Ispod police, jama se okomito spušta do -140 m, gdje se opet širi. Osim svojim osebujnim dimenzijama, također je iznimno bogata špiljskim nakitom, a treba istaknuti i 4 m visok stalaktit nazvan *Crveno zvono* iznad SZ dijela

police. (Ozimec, 2008). Iako su je speleolozi do sada više puta posjetili i naglasili njezine izimne geomorfološke vrijednosti, jama još uvijek predstavlja neiskorišteni turistički resurs.



Slika 9. Unutrašnjost Jame za Pišćetom
Izvor: URL 19

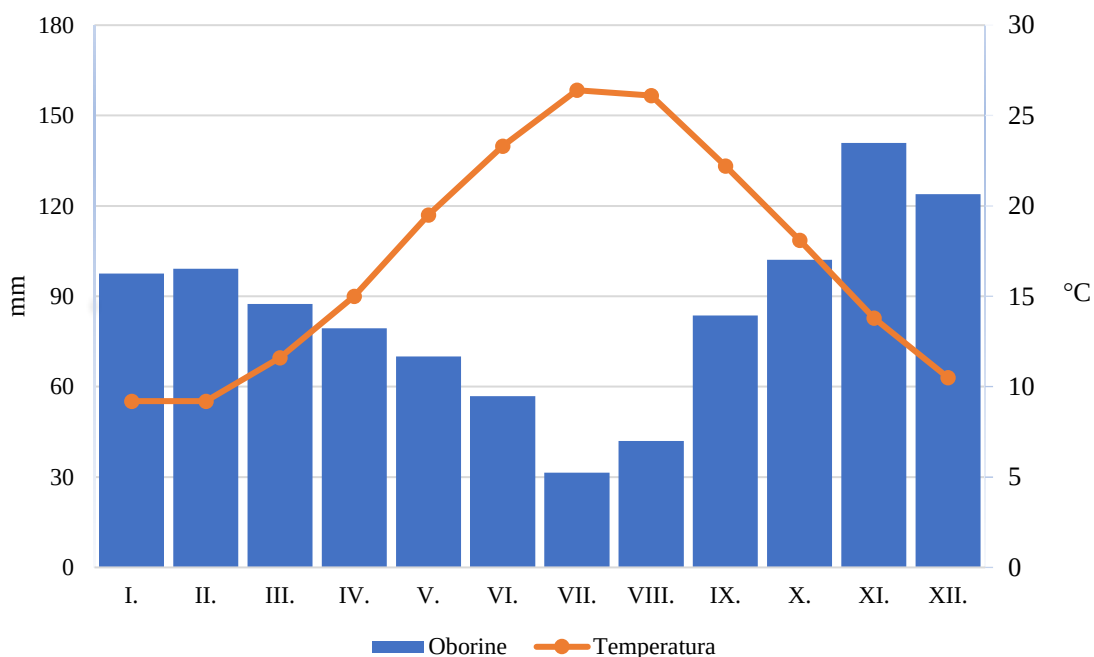
Jedan od speleoloških objekata koji prema *Odluci o donešenju prostornog plana Parka prirode Biokovo* iz 2015. godine nije bio u zoni stroge zaštite, te je predviđen za uređenje i otvaranje turistima je *Jama za Supinom* (URL 21). Objekt se također nalazi na području primorskog strmca, na predjelu Biokova naziva *Saranač* (Općina Tučepi). Nakon ulaznog otvora malih dimenzija 2 x 3 m, nastavlja se ulazna vertikalna od 40-ak m na čijem se dnu nalazi dvorana dimenzija 30 x 16 m. U samoj jami primjetan je znatan broj stalaktita, stalagmita, kolaroida, siga, a nakon rezultata *Prve biospeološke ekspedice 2017.* u kojoj je zamijećena potencijalno nova vrsta, jama je u usvojenom *Planu upravljanja Parkom prirode Biokovo za razdoblje 2017.-2026. godine*, ipak stavljena u zonu zaštite staništa, te se odustalo od njene turističke valorizacije (URL 22).

Iako je na planini Biokovo trenutno istraženo preko 400 speleoloških objekata, na prostoru planine Rilić za sada je poznato tek 18 jama te deset špilja (Bilić, 2010). S obzirom da u vapnenačkim masivima postoje brojne kaverne trenutno bez ulaza, stvaran turistički potencijal teško je procijeniti, a daljnja različita sustavna istraživanja nužno je provoditi.

4.2.2. Klimatska i hidrografska obilježja

Jedan od najvažnijih čimbenika turističke privlačnosti nekog mjesta, regije ili veće prostorne jedinice je povoljna klima. Prema Čavleku i suradnicima (2011.) klima predstavlja komplementaran turistički resurs, ali može i samostalno djelovati na privlačenje turista s obzirom na njezina rekreativna svojstva. U turizmu posebnu važnost imaju klimatska obilježja područja kao što su insolacija, temperature, relativna vlažnost zraka, oborine i vjetrovi, a tipovi klima koji poticajno djeluju na turistička kretanja su umjereno topla klima istočnih i zapadnih (sredozemna klima) primorja, umjerena (svježa) klima, planinska i hladna klima.

Makarsko primorje nalazi se u klimatskom području sredozemne klime s vrućim ljetom (Csa prema Köppenu) ili klime masline (Šegota i Filipčić, 2003). Prostorom dominiraju planine Biokovo i Rilić koje predstavljaju klimatsku pregradu između Makarskog primorja i Zabiokovlja. Zbog prodora zračnih masa s planine i mora, česte su promjene vremena posebno za vrijeme jesenskih i proljetnih mjeseci. Kiše su stabilne, a snijeg se u zimskim mjesecima zadržava samo na planinama i njenim obroncima. Prosječna godišnja količina oborina iznosi 1009 mm. Najniža je u mjesecu srpnju s vrijednosti od 31.5 mm, a najviša u studenom s 141 mm (URL 6). S obzirom da se većina oborina padne za vrijeme jesenskih i zimskih mjeseci (Slika 10), raspored oborina karakterističan je za područja sa Csa klimom, te kao takav nije previše pogodan za poljoprivrednu djelatnost. Zbog nagnutosti flišne zaravni, odnosno velikih razlika u apsolutnim visinama i blizini mora, za prostor je karakteristično i postojanje mikroklima. Porastom nadmorske visine količina oborina raste a temperatura pada, ovisno o nadmorskoj visini i geografskom položaju. U višim djelovima, pojas sredozemnoga klimatskog areala obilježen je nižim temperaturama, pa je u siječnju prosječna temperatura oko 2 °C, ali s prevladavajućim sredozemim režimom padalina (Magaš, 2013). Najtopliji mjeseci su srpanj i kolovoz sa prosječnom temperaturom preko 26 °C, a najhladniji siječanj i veljača s prosječnom temperaturom od 9 °C (URL 6). Najčešći vjetrovi su jugo kao topliji i vlažan vjetar, te bura kao suh i hladan vjetar. Na snagu bure najviše utječe orografija terena na kojemu blizina planine i sama nagnutost zaravni, pogoduju njezinoj snazi koja za vrijeme zimskih i proljetnih mjeseci zna doseći orkansku (URL 6). Za turističku privlačnost destinacije jedno od pogodnih obilježja Csa klime je i broj sunčanih sati, a Makarsko primorje ima preko 2.600 godišnje (Magaš, 2013).



Slika 10. Klimadijagram meteorološke postaje Makarska (1981.-2016.)

Izvor: Izrađeno prema URL 6

Hidrografski elementi nekog prostora također su važna sastavnica turističkog odredišta, a to su vode koje čine mora, jezera, tekućice, vrela i ledenjake. More je jedan od najprivlačnijih elemenata turističkog odredišta čija privlačnost proizlazi iz njegovih svojstava koja omogućavaju/pružaju odmor, rekreaciju, zabavu. Zanimljiva su za kupališni turizam, a posebno doprinose atraktivnosti turističkih odredišta u slučaju da se nalaze u blizini ruralnih područja. Ruralna turistička odredišta u blizini mora pružaju veće mogućnosti, jer su turistima uz blagodat ruralnog područja dostižne i one na moru (Ružić, Demonja, 2010). Povoljna temperatura vode, čistoća, boja i prozirnost, najvažnija su obilježja njegove privlačnosti, dok E. Kušen (2003) nadodaje i sigurnosno okruženje.

Od hidrografskih elemenata prostora, Jadransko more najvažniji je resurs. Njegova iznimna fizička svojstva pogoduju turističkoj valorizaciji, a jedno od najvažnijih jest temperatura. Na prostoru Makarske srednja površinska temperatura za vrijeme ljetnih mjeseci iznimno je pogodna. Najviša je u kolovozu s 25,2 °C, a najniža u veljači kada iznosi 12,6 °C (URL 6). Od ostalih fizičkih svojstava Jadranskog mora, valja spomenuti valove koji su najveći za vrijeme olujnog juga. Ipak, nemaju veliku visinu jer je privjetrište tj. slobodni prostor razvoja vjetera kratak, te kao i ostala fizička obilježja mora ne predstavljaju sigurnosnu nepogodnost. Slanoća ili salinitet također je važno fizičko svojstvo morskih površina, a u Jadranskom mora u prosjeku

iznosi oko 38 % otopljenog natrijevog klorida (NaCl, kuhinjska sol) i drugih soli, te kao takvo olakšava plivanje (Magaš, 2011).

Kopnene vode kao što su jezera, rijeke, termalna vrela i ledenjaci, predstavljaju posebne atrakcije određenog ruralnog turističkog odredišta, a vodopadi, izvori i ponori te vodenice nude različite mogućnosti valorizacije u vidu stručno znanstvene edukacije te aktivnosti promatranja, spoznaje i razgledavanja (Ružić, Demonja, 2010).

S obzirom na propusnu, pretežito flišnu osnovu, na prostoru nema stalnih površinskih tokova. Razlog tome je krško područje izrazite propusnosti kojeg obilježava brza infiltracija oborina, mala akumulativna sposobnost, velika provodnost i stvaranje povremenih površinskih akumulacija. Posljedica ovakvih hidrogeografskih obilježja je slabo razvijena mreža površinskih vodotoka, ali izrazito bogat podzemni sustav. Sam prostor istraživanja obiluje s mnoštvom stalnih i povremenih izvora, uglavnom pitke vode. Smješteni uglavnom na kontaktu kvartarnih naslaga sa flišem, u najvišem djelu flišne zaravni (pojas iznad 250 m), mnogi izvori su nerijetko bili od životne važnosti za stanovništvo starih podbiokovskih naselja u prošlosti, a upravo toponim *Tučepi* po staroilirskoj teoriji doslovno znači „*selo (mjesto) kod izvora*” (URL 4). Veći su izvori *Vepric* (100 L/sek), *Vrutak* iznad Makarske (50 L/sek), *Grebenica* kod Podgore (50 L/sek), *Smokvina* u Bastu (100 L/sek) (Općina Baška Voda) i drugi. Za vrijeme većih oborina i tijekom otapanja snijega s Biokova, primjetan je i velik broj bujičnih potoka s duljinama od preko 1500 m (Ozimec, 2008). Isto tako treba spomenuti i velik broj stalnih i povremenih vrulja, odnosno izvora ispod površine mora.

4.2.3. Biogeografija

Biljni i životinjski svijet također je važan element atraktivnosti ruralnog turističkog odredišta. Područja s bogastvom i raznovrsnosti flornih elemenata pridonose oblikovanju njegove fizionomije. U takvim prostorima čovjek se ugodno osjeća, a isparavanje aromatičnih ulja i drugih sastojaka koje puštaju određene biljne vrste može pozitivno utjecati na čovjekovo zdravlje (Ružić, Demonja, 2010). Osim u zdravstvenim i rekreativnim, značenje biljnog svijeta ogleda se i u estetskim i dekorativnim vrijednostima. Od divlje vegetacije površinski su relevantne šume, makija, kamenjari, močvare i planinske livade, a turistima su pojedinačno zanimljive endemske i ugrožene biljne vrste i šumske plodine. Od kultivirane vegetacije turiste privlače oranice i livade, vinogradi, voćnjaci i maslinici, a posebno u tom kontekstu turistima

može biti zanimljiva tradicija obrade zemlje, način uzgoja te njegovanje tradicijskih biljnih vrsta (Kušen, 2002).

S obzirom na florna obilježja, prostor istraživanja karakterizira velika raznolikost flornih elemenata. Vegetacija pokazuje izraženu visinsku rasčlanjenost u obliku visinskih pojaseva, a svaki od njih ima poseban klimazonalni tip vegetacije: mediteranski (sredozemni), submediteranski i planinski pojas (Kušan, 1969). Zbog geologije i nagiba terena te ljudskog utjecaja, priobalni pojas predstavlja većinom kultivirani krajolik sredozemne vegetacije. U njemu su prirodne zajednice većinom nestale, a zamjenile su ih poljoprivredne kulture najčešće maslinici i vinogradi.

Pema Čavleku i suradnicima (2011), najveće značenje u globalnim turističkim kretanjima imaju šume, kako zbog općih biogeografskih osobina, tako i zbog mogućnosti uređenja izletišta, organizacije lovog turizma, izvođenje ekskurzija i dr. Uz poljoprivredne površine, u priobalju najviše prevladavaju umjetno podignute šume alepskog bora od kojih je najveći dio samonikao. Nešto viši pojas karakterizira submediteranska vegetacija zastupljena uglavnom šumom i šikarom bijelog i crnog graba, a prisutni su još antropogeni utjecaji (Ozimec, 2008). Treba spomenuti i autohtone šume dalmatinskog crnog bora. Razvili su se na manjim površinama u pojasu između 800 i 1200 m u zoni hladnijeg submediterana te u pojasu od zone šuma bijelog i crnog graba pa sve do zone bukve. Najviše su prisutne na sjevernim i sjeverozapadnim granicama Grada Makarske, na prostoru oko vrhova *Borovik*, *Šibenik - Borovac* i *Bukovac*, na Biokovu. Navedene šume se nalaze u granicama Parka prirode Biokovo, a *Prostornim planom upravljanja iz 2016. godine* svaka lovna aktivnost u njima je zabranjena. Prema unutrašnjosti na visini od oko 1200 m razvijaju se bukove šume s nešto malo jele. U vršnoj zoni ističe se i pojas planinskih pašnjaka s pretežno kameranjskim površinama, a nastali su kao posljedica antropogenog utjecaja upotpunjenog erozijom (Ozimec, 2008). S obzirom na izoliranost od susjednih područja, s južne strane morem, a s zagorske strane nizinom, prostor Biokova predstavlja jedno od endemičnih središta u Hrvatskoj. Flora Biokova u širem smislu broji preko 1400 svojti, a zbog botaničke vrijednosti neki djelovi Parka posebno su zaštićeni. Jedan od djelova s brojnim biljnim vrstama karakterističnim za ovo podneblje je botanički vrt *Kotišina* (Slika 11). Smjestio se sjeveristočno od grada Makarske, iznad istoimenog zaseoka na siparu visine 200 do 300 nm. Kroz vrt vodi nekoliko pješačkih staza, a u njemu postoji seoski dom koji se koristi kao informativni punkt. Iako se od 2001. godine od strane djelatnika Javne

ustanove Parka prirode Biokovo provodi njegova revitalizacija, ne postoji njegovo stručno održavanje i hortikultura njega bilja, prvenstveno zbog nedostatka financijskih sredstava. Isto tako, za uspješniju turističku valorizaciju Vrta potrebno je realizirati postojeći projekt obnove i sanacije kaštela koji se u njemu nalazi te izraditi Plan upravljanja. Treba istaknuti da dodatnu atraktivnost ovom prostoru pridonosi i izmjenjivanje flornih elemenata. Mnogi submediteranski pa čak i planinski florni elementi spuštaju se nisko, gdje neki mediteranski sasvim izostaju. Prema Radiću (1978), razlozi tome su povremeni prodor jake bure, nezaštićenost brisanih prostora, ekspozicija prema zapadu, a na stjenovitim stranama brežuljaka prema sjeveru.



Slika 11. Ulaz u Botanički vrt "Kotišina"

Izvor: URL 38

Životinjske vrste koje se zadržavaju na nekom području isto tako povećavaju njegovu turističku atraktivnost. Bogastvo vrsta divljači u šumama i riba u vodama ne samo da uljepšavaju i čine zanimljivim određeno područje, već pružaju mogućnosti lova i ribolova, fotografiranje, brigu za njihovo preživljavanje, istraživanje i druge aktivnosti (Demonja, Ružić, 2010). Uz vrlo bogat i raznolik podzemni svijet, od većih divljih životinja na prostoru istraživanja zabilježene su veće zajednice divljih svinja, balkanskih divokoza, muflona itd. Zabilježeno je također i deset jedinki vuka nad kojima se provodi monitoring od kolovoza 2013. godine, a od strogo zaštićenih životinja još su zabilježeni divlja mačka te smeđi medvjed (URL 22).

4.3. Društveno-gospodarski resursi ruralnog turizma

4.3.1. Poljoprivreda

Poljoprivreda u ruralnom području važna je sastavica turističkog razvoja određenog odredišta. Ona omogućava razvoj nekih oblika turizma, a u priobalnom ili gradskom turizmu predstavlja važnog snabdjevača turističke ponude. Za razvoj ruralnog turizma posebnu važnost ima ekološka poljoprivreda čiji se razvoj uklapa u koncept održivog razvoja. Očuvana i zdrava okolina te nezagađeno zemljište predstavljaju temeljene uvjete za razvoj ekološke poljoprivrede, a oni su na prostoru Hrvatske ispunjeni (Demonja, Ružić 2010). Takva poljoprivreda počiva na načelu nepostojanosti zagađivača odnosno proizvodnji zdrave hrane, a cilj joj je očuvanje okoline. Također, ukoliko određeni prostor nema mogućnosti razvoja brojnih gospodarskih djelatnosti, treba dati prednost svakoj mogućoj. Stoga, razvoj ekološke poljoprivrede ima veliku mogućnost integracije u gospodarstvo ruralnog prostora, ne samo u vidu razvoja turizma. Uključivanjem poljoprivrede u turizam (ruralni) mogu se ostvariti brojni ekonomsko-financijski, sociološki, demografski i drugi učinci, a obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima (OPG-ovima) otvaraju se nove proizvodne mogućnosti i radna mjesta. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva predstavljaju turistički i gospodarski resurs za mogući razvoj turističkih gospodarstava, jednog od osnovnih pokretača ruralnog razvoja na određenom prostoru. S obzirom da je njihova osnovna djelatnost poljoprivredna proizvodnja koja se može upotpuniti turističkim uslugama, o eventualnim poljoprivrednim resursima možemo govoriti analizirajući obiteljska poljoprivredna gospodarstva i njihovu proizvodnju (Ružić, Demonja, 2010).

Makarsko primorje stoljećima je bilo poljoprivredno područje s prevladavajućim uzgojem masline i vinove loze, sve do pojave filoksere i peronospore (Podgorelec, Klempić-Bogad, 2002). U 2017. godini na Makarskom primorju je registrirano ukupno 446 OPG-ova, a posebno se brojem ističu Grad Makarska sa 143 te Općina Podgora sa 114 OPG-ova. S obzirom na površinu i broj stanovnika naspram ostalih općina Makarskog primorja, ističe se Općina Tučepi s registrirana 52 OPG-a (Tablica 2).

Tablica 2. Broj OPG-ova po općinama/naseljima u 2017. godini

Dob nositelja gospodarstva	<41	41-45	46-50	51-55	56-60	61-64	>=65	Ukupno
Baška Voda	/	1	4	4	4	1	11	25
Bast	/	/	/	/	/	/	1	1
Baška Voda	/	1	4	3	2	1	5	16
Krvavica	/	/	/	1	2	/	4	7
Promajna	/	/	/	/	/	/	1	1
Brela	4	/	1	2	2	1	12	22
Brela	4	/	1	2	2	1	6	15
Gornja Brela	/	/	0	/	/	/	6	7
Gradac	3	6	5	9	10	13	44	90
Brist	1	1	1	3	1	2	9	18
Drvenik	/	3	2	3	2	3	11	24
Gradac	2	2	2	2	5	5	19	37
Podaca	/	/	/	1	1	/	3	5
Zaostrog	/	/	/	/	1	3	2	6
Makarska	22	5	8	15	14	13	66	143
Makarska	22	5	8	15	12	12	65	139
Veliko Brdo	/	/	/	/	2	1	1	4
Podgora	3	5	1	7	7	14	77	114
Drašnice	1	/	/	2	/	1	16	20
Gornje Igrane	/	/	/	/	/	1	/	1
Igrane	/	1	/	/	/	3	8	12
Podgora	2	3	/	3	7	8	45	68
Živogošće	/	1	1	2	/	1	8	13
Tučepi	2	/	1	3	6	5	35	52
Tučepi	2	/	1	3	6	5	35	52
Ukupni udio po dobi	8%	4%	4%	9%	10%	11%	55%	446

Izvor: Izrađeno prema URL 8

Treba istaknuti i dob nositelja poljoprivrednih gospodarstava koji predstavlja pokazatelj vitalnosti poljoprivredne djelatnosti na nekom području. Primjetno je kako su 55% nositelja poljoprivrednih gospodarstava na Makarskom primorju stanovnici nastarije dobne skupine iznad 65 godina, dok dobna skupina mlađa od 41 godine u ukupnom broju nositelja OPG-a sudjeluje sa svega 8%. Taj podatak nam ukazuje da će se broj OPG-ova, ako se ne provedu veće mjere u narednom vremenu, dalje smanjivati. To potvrđuje i izvještaj *Agencije za plaćanje u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju* iz 2015. godine prema kojemu je na Makarskom primorju zabilježeno ukupno 488 OPG-ova, odnosno 42 OPG-a više u odnosu na 2017. godine (URL 9). Također, u 2017. godini je na prostoru svih administrativnih jedinica Makarskog primorja u odnosu na izvještaj iz 2015. došlo do smanjenja broja OPG-ova, a najviše se ističe Makarska sa 18 OPG-ova manje (URL 8).

Prema podacima iz 2010. godine (Demonja, Ružić), u neke proizvode i proizvodnju koja se može odmah zaštititi zelenim znakom navedena je i maslina i proizvodi od masline (konzervirane masline, maslinovo ulje, kozmetički proizvodi od maslinova ulja) čiji je uzgoj karakterističan za ovo podneblje. U poljoprivredne proizvode koji bi se u budućnosti mogli zaštititi kao ekološki, prema istom izvoru spadaju i razno povrće, voće, grožđe za vino te proizvodi (vino, sok, pjenušci) (Slika 13).

Vrsta proizvodnje
Proizvodi i proizvodnja koja se može odmah zaštititi zelenim znakom: - smokvai proizvodi od smokve (sušena, marmelada, slatko); - rogač, šipak, žižula, oskoruša (njihove prerađevine i drugo); - agrumi koji uspijevaju u jadranskom pojasu: mandarina, gorka i slatka naranča, limun, grejp; - maslina i proizvodi od masline (konzervirane masline, maslinovo ulje, kozemetički proizvodi od maslinovog ulja); - ljekovito bilje (lavanda, vrijesak, kadulja, i slično) i proizvodi (svježe, sušeno, ulja, ekstrakti, bonifikatori, poboljšivači-ekstrakti za proizvodnju sokova, alkoholnih pica, likera, konjaka, travarica, i drugo) - ribarstvo, marikultura (uzgoj ribe i školjkaša), plava rib ai proizvodi (usoljena, usoljena u ulju, marinade, i slično); - ovčarstvo i kozarstvo i proizvodi (meso, sir, skuta); - pčelarstvo (med i proizvodi na bazi meda). Poljoprivredni proizvodi koji bi se u budućnosti mogli zaštititi kao ekološki: - razno povrće (konzervirano i prerađeno na razn načine); - razno voće (konzervirano i prerađeno na razne načine); - grožđe za vino i stolno, te proizvodi (vino, sok, pjenušci).

Slika 12. Moguća ekološka poljoprivredna proizvodnja i prerada u Hrvatskoj
Izvor: Demonja, Ružić, 2010.

Prema navedenoj *Agenciji za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju iz 2015.* ukupno obradivo poljoprivredno zemljište obuhvaća 519.13 ha, a najuzgajanija kultura Makarskog primorja s 365 parcela i prosječnom veličinom od 0,13 ha još uvijek je maslina. Posebno se ističe Općina Tučepi na čijem se prostoru nalazi 109 maslinika. U odnosu na druge uzgajane kulture Makarskog primorja, maslina prevladava sa 90%. S 56 zabilježenih vinograda slijedi je vinova loza, a uzgajaju se još i različite voćne vrste, pa povrće i dr. (URL 10). Na prostoru Makarskog primorja većinom prevladavaju mali usitenjeni posjedi koje je djelomice uvjetovala prirodna osnova, odnosno krševito tlo s nedostatkom obradivog zemljišta. Veličinom se ističe tek posjed vinove loze na *Baškom polju* na prostoru Općine Baška Voda. Od ostalih proizvoda i proizvodnje koji se mogu odmah zaštititi zelenim znakom te čiji je uzgoj

zabilježen na Makarskom primorju ističu se smokva i proizvodi od smokve, ljekovito bilje (lavanda, vrijesak, kadulja, i slično), smokva i proizvodi od smokve (sušena, marmelada, slatko) i sl.

Sastavni dio proizvodnje na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima je i ekstenzivni ili intenzivni uzgoj stoke. Djelatnosti ovčarstva i kozarstva i njihovi proizvodi također su mogućnosti dopune turističkog seoskog obiteljskog gospodarstva. Uz poljoprivredu, za prostor je karakteristična duga tradicija bavljenja stočarstvom, vezana za sezonske seobe i izmjene zimovališta u primorju te ljetnih staništa u planini. Na prostoru Makarskog primorja u 2015. godini zabilježeno je 1227 grla stoke. Osim u Općini Podgori (goveda), na prostoru cijelog Makarskog primorja prevladava uzgoj grla koze, a ističe se Grad Makarska sa 559 grla. Nakon uzgoja koza po brojnosti slijede 200-tinjak grla goveda, te 60-ak grla ovaca (URL 9). Slaba razvijenost djelatnosti primarnog sektora na prostoru Makarskog primorja može se pripisati dugogodišnjoj deagrarizaciji prostora, odnosno razvoju turizma koji je postao glavni generator razvoja. Dodatno pojašnjava stanje i podatak iz 2011. koji pokazuje kako je u primarnom sektoru koji obuhvaća poljoprivredu, ribarstvo i šumarstvo na prostoru Makarskog primorja bilo zaposleno najmanje radnog stanovništva, tek 1,6% odnosno 130 stanovnika.

4.3.2. Prometna povezanost

Turizam, tako i onaj ruralni ne može se ostvariti bez međusobnog sudjelovanja svih sastavnica njegovog razvoja, među kojima promet igra posebno važnu ulogu. Procjena geoprometnog položaja određene turističke destinacije, procjenjuje se s obzirom na određeno emitivno područje s kojeg dolaze turisti. Prilikom dolaska do određene turističke destinacije, turisti koriste usluge kopnenog, zračnog i vodenog prijevoza. Cestovni promet danas ima najveći udio u prijevozu turista općenito u svijetu pa tako i u Hrvatskoj. Izbor pravaca prilikom putovanja osobnim automobilom ili autobusom ograničen je postojanjem cestovne mreže pa s obzirom na želje turista za što bržim, kraćim, sigurnijim i udobnijim putovanjem, posebno značenje imaju autoceste i brze ceste (Kušen, 2002).

Hrvatska danas ima vrlo razvijenu mrežu autocesta čija je gradnja započela 2000. godine, od kada se ostvaruje intenzivna cestogradnja u povezivanju Hrvatske. Za prostor Makarskog primorja uz državnu cestu D8 (Jadranska cesta) najvažnija su 3 čvora na autocesti A1 spojena s prostorom Primorja državnim cestama; prvi u Šestanovcu spojen s cestom D39 preko prijevoja Dubci na samom sjeverozapadu Primorja, drugi čvor Zagvozd, spojen s Jadranskom cestom

oznaka D76 (Općina Baška Voda), a treći čvor Ravča (Općina Vrgorac) kojeg s Primorjem spaja državna cesta D512 (Slika 13). Poseban značaj za prometnu situaciju Makarskog primorja imao je proboj tunela Sv. Ilija 2013. godine između naselja Rastovac (Općina Zagvozd) na sjeveru i naselja Bast (Općina Baška Voda). Prostor je dobio brži i kraći priključak na autocestu A1 te bolju povezanost sa kompletnim prostorom Dalmatinske zagore odnosno Zabiokovlja. To pokazuju i podaci iz 2016. godine prema kojima je kroz tunel prošlo ukupno 1.304.846 vozila, a za vrijeme četiri turistička mjeseca (lipanj, srpanj, kolovoz i rujan) 844.414 vozila, odnosno 65% ukupnog godišnjeg prometa vozila. Činjenicu da glavina turista za vrijeme ljetnih mjeseci na Makarsko primorje dolazi upravo autocestom A1, važnost tunela Sv. Ilije potvrđuju i podaci ostala dva najvažnija za prostor čvora, Šestanovac i Ravča (Općina Vrgorac) na kojima je u istom vremenu od 4 mjeseca izašlo ukupno tek 217.392 vozila (URL 11). S obzirom na prisutne prometne gužve za vrijeme ljetnih mjeseci, u novije vrijeme ponovno se nameće ideja o prometnom povezivanju naselja Ravča - Drvenik (trajektno pristaništve za Hvar i Korčulu). Tako bi se probojem tunela s autocestom A1 povezao i jugoistočni dio Makarskog primorja (Nadilo, 2009).



Slika 13. Prometni sustav Makarskog primorja
Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH

Posebna sastavnica prometa je i prijevoz do određene turističke destinacije, prijevoz unutar turističke destinacije i prijevoz na povratku iz turističke destinacije. U turističkoj destinaciji promet se odvija isto tako između naselja, ali i između objekata smještaja, prehrane, zabave i rekreacije turista. Osim internog prijevoza, za turiste su u novije vrijeme izrazito privlačne i planinarske, pješačke i biciklističke staze i putovi, vinske ceste i dr. Planinarske staze i putovi označeni su i uređeni putovi u planinama, a njima se koriste turisti za hodanje, penjanje ili *trekking*³. Biciklističke staze također su označeno posebnim oznakama, a osim što povezuju brojne turističke atrakcije i sadržaje, u novije vrijeme poprimaju međunarodnu, nacionalnu i lokalnu važnost (Demonja, Ružić, 2010).

Dinarski smjer pružanja Makarskog primorja uz specifične orografske odrednice prostora omogućio je prometno povezivanje svih priobalnih naselja i okolnih prostora izgradnjom magistrale, odnosno Jadranske ceste (D8) 1964/65. godine. Pretjerana depopulacija tadašnjih podbiokovskih zaseoka, koji s obzirom na kulturno-povijesnu baštinu i okolni agrarni krajolik predstavljaju važan resurs, nametnula je potrebu za njihovim povezivanjem. Izgradnjom lokalnih priključaka tijekom 1980-ih i oni bivaju prometno povezani s Jadranskom cestom.

Od 2015. godine Park prirode Biokovo i turističke zajednice Makarskog primorja, potpomognute Agencijom za razvoj Splitsko-dalmatinske županije, zajednički su se ujedinile u razvoju biciklizma kao prepoznatljivog turističkog proizvoda ovog prostora. Iznimno atraktivan i raznolik krajolik, mogućnosti vožnje biciklom tijekom cijele godine, pogotovo zbog povoljnih vremenskih uvjeta u pred i posezoni, prepoznate su mogućnosti za razvoj ovog, sve popularnijeg oblika turizma. Na Makarskom primorju postoji šest označenih i uređenih biciklističkih staza:

1. *200 Brela Tour* (Brela - Bast - Kotišina - Makarska - Promajna - Brela) (Slika 14).
2. *240 Makarska Tour* (Makarska - Veliko brdo - Kotišina - Osejava - Makarska) (Slika 15).
3. *280 Tučepi - Podgora Tour* (Tučepi - Podgora - Stara Podgora - Srida sela - Makarska - Tučepi) (Slika 16).
4. *241 Biokovo Tour* (Makarska - vrha Sv. Jure) (Slika 17).
5. *Igrane - Živogošće tour* (Igrane - Živogošće - Živogošće Blato - Živogošće Strn - Drašnice - Igrane) (Slika 18).

³ *Treking* je zahtjevniji oblik tračanja koji se može definirati kao kombinacija orijentacijskog i planinskog trčanja.

6. *Drvenik - Gradac tour* (Drvenik – Zaostrog – Podaca - Brist - Gradac - Stari Gradac - Stari Zaostrog - Drvenik) (Slika 19).

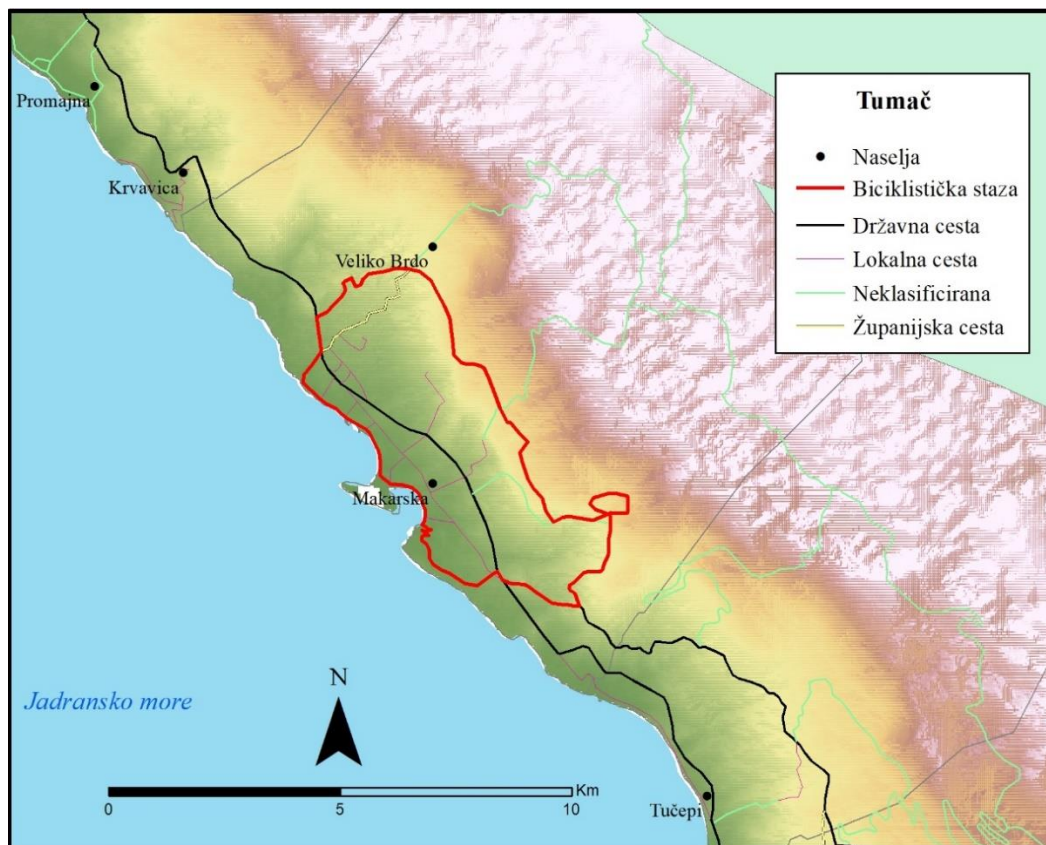
S obzirom na tehničku zahtjevnost kreću se od tehnički zahtjevnih (*Biokovo tour*), umjereno teških, pa sve do laganih (*Makarska tour*), a podloga je asfaltna i makadamska. Za navedene biciklističke staze postoji adekvatna signalizacija i oprema te prostori za postavljanje odmarališta, a sa detaljnim tehničkim opisom dostupnu se na mrežnim stranicama u digitalnom obliku.



Slika 14. Brela - Bast - Kotišina - Makarska - Promajna - Brela

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40

Staza *Brela tour* (Slika 14), najaktraktivnija je biciklistička staza Makarskog primorja. Uskom šetnicom uz obalu polazi od naselja Brela prema sjeverozapadu, nakon čega izlazi na Jadransku magistralu (D8) te makadamskim putem nastavlja prema starom zaseoku Kričak. Nakon toga, staza ide do zaseoka Topići i Bast te spustom, kojeg čine dionice protupožarnih makadamskih puteva, prolazi kroz podbiokovske zaseoke sve do naselja Veliko Brdo. Uz rub planine, staza vodi do zaseoka Kotišina pa betonsko-asfaltnom cestom do grada Makarske. S makarske rive, šetnicom i asfaltnom stazom nastavlja kroz naselja Promajnu i Baška Vodu prema Brelima. Staza je duga 43.6 km, a za nju je potrebno izdvojiti preko tri i pol sata vožnje.

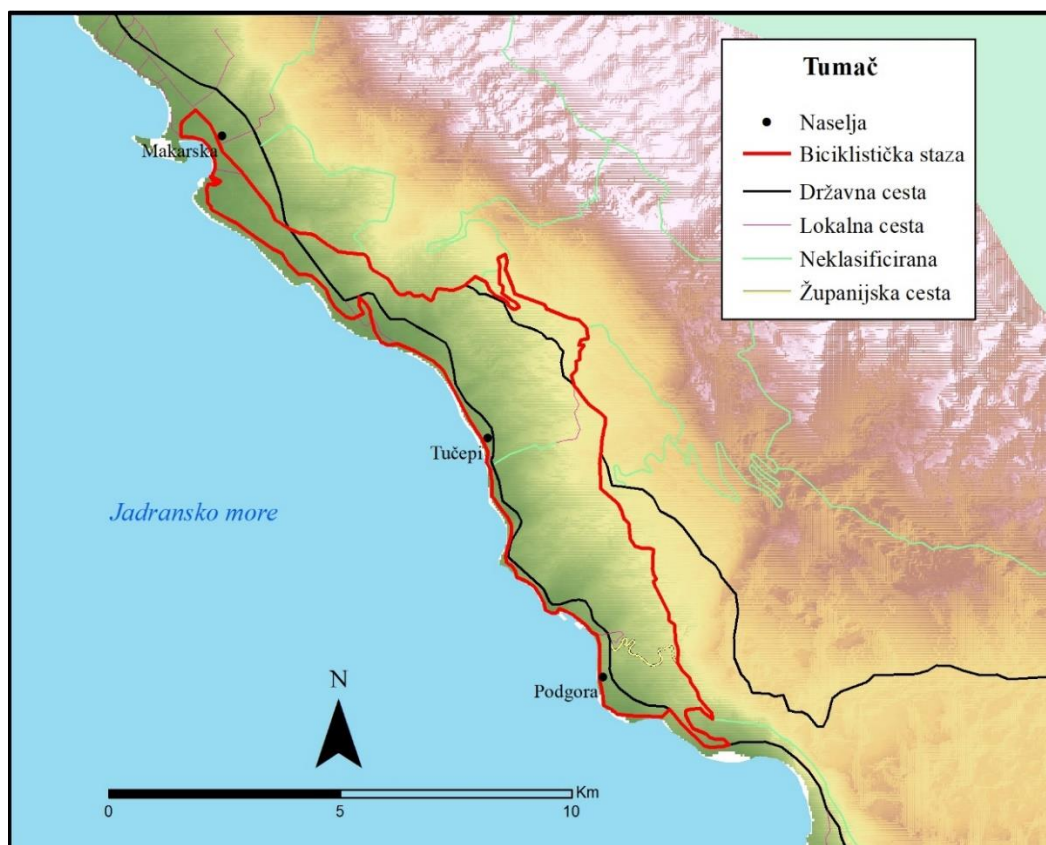


Slika 15. Makarska - Veliko brdo - Kotišina - Osejava – Makarska

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40

Biciklistička staza *Makarska tour* (Slika 15) obuhvaća područje oko grada Makarske. Staza započinje na gradskoj rivi u smjeru zapada uz samu obalu, nakon čega počinje makadamski dio dionice uz samu plažu. Jadranskom cestom kreće prema marijanskom svetištu Vepric nakon kojeg započinje uspon prema planini Biokovo. Dionica *Single track*⁴ koju čine serpentine, dovodi do makadamskog dijela staze koji vodi do groblja u Velikom Brdu. Uz to što prolazi pokraj brojnih spomenika u podbiokovskim zaseocima, staza asfaltnim putem nastavlja do Botaničkog vrta Kotišina. Slijedi spoj s državnom cestom Makarska - Vrgorac (D512), nakon čega šumskim putevima vodi nazad u Makarsku.

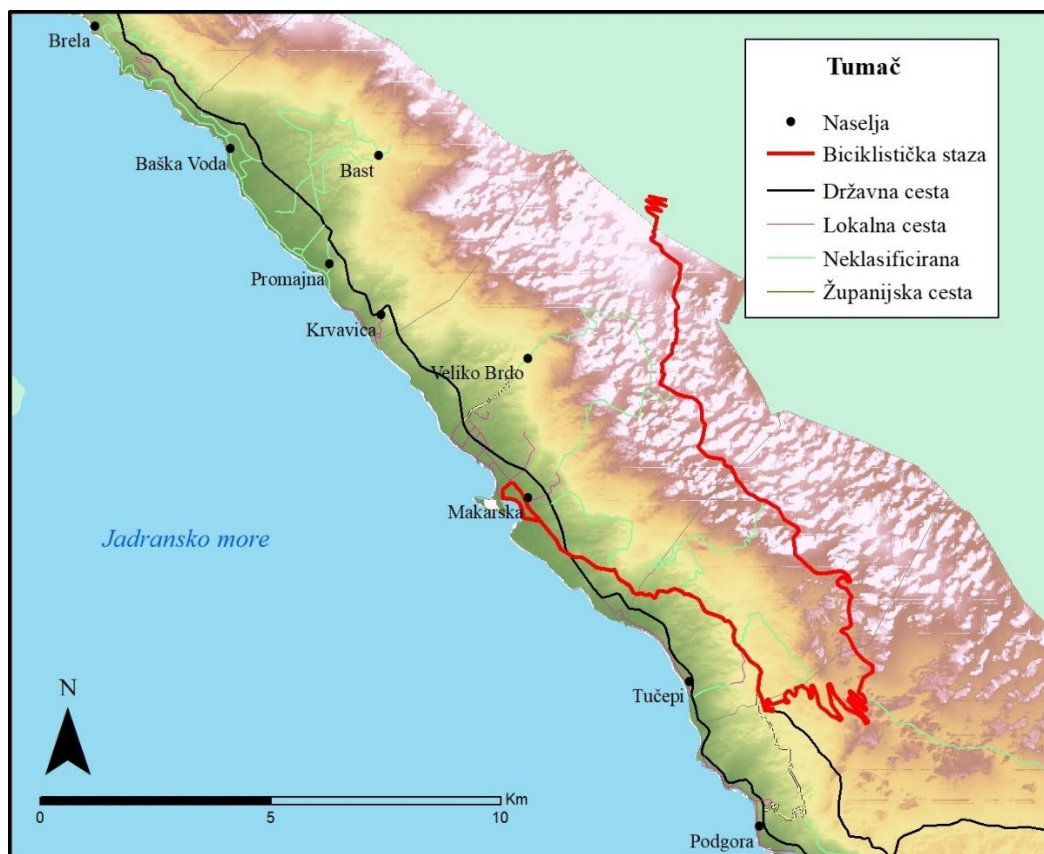
⁴Single track- vrsta uske brdske biciklističke staze koja je svojim karakteristikama tehnički zahtjevna.



Slika 16. Tučepi - Podgora - Stara Podgora - Srida sela - Makarska - Tučepi

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40

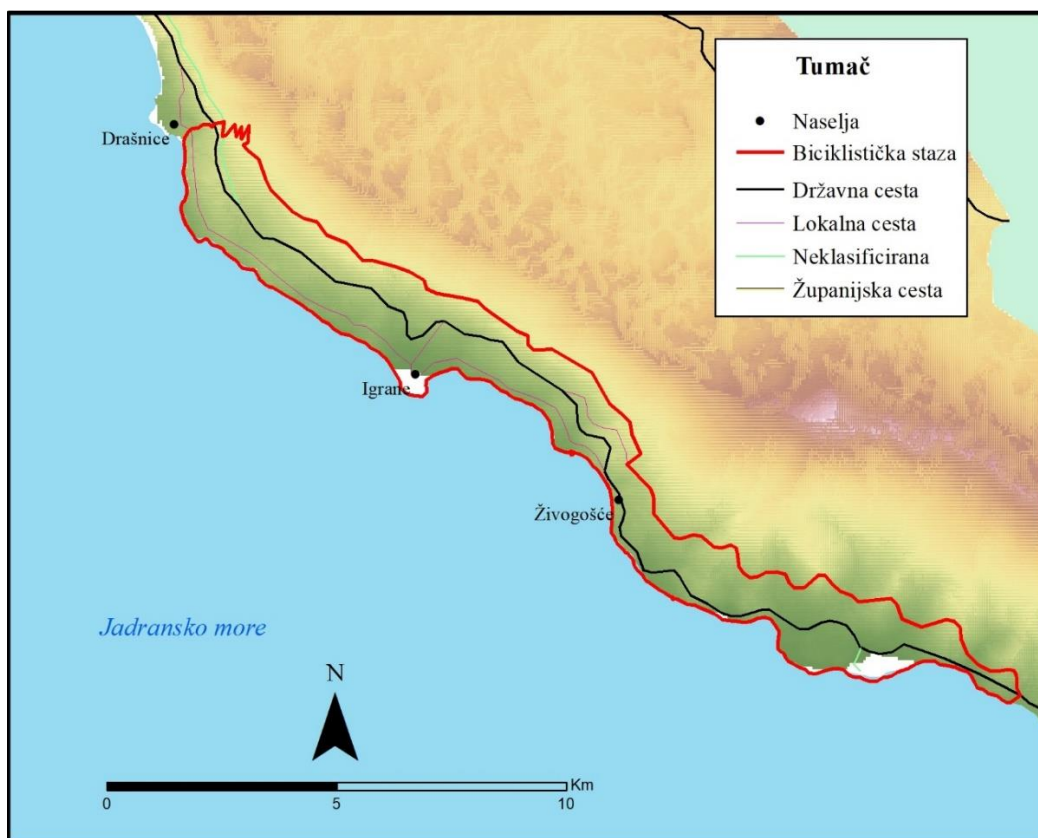
Staza (Slika 16) polazi šetnicom iz naselja Tučepi, uz more, sve do jugozapadnog dijela naselja Podgora. Nedugo prije Drašnica, skreće preko Jadranske magistrale do zaseoka stare Podgore. Vijugajući jednim od najljepših dijelova Podbiokovlja, asfaltom dionicom dolazi do ceste Vrgorac - Makarska (D512) te nastavlja makadamom kroz zaseoke starih Tučepa u grad Makarsku. Atraktivna je posebno zadnja dionica staze koja kroz šumu vodi sve do ulaska u Tučepe, nakon čega slijedi spoj sa šetnicom.



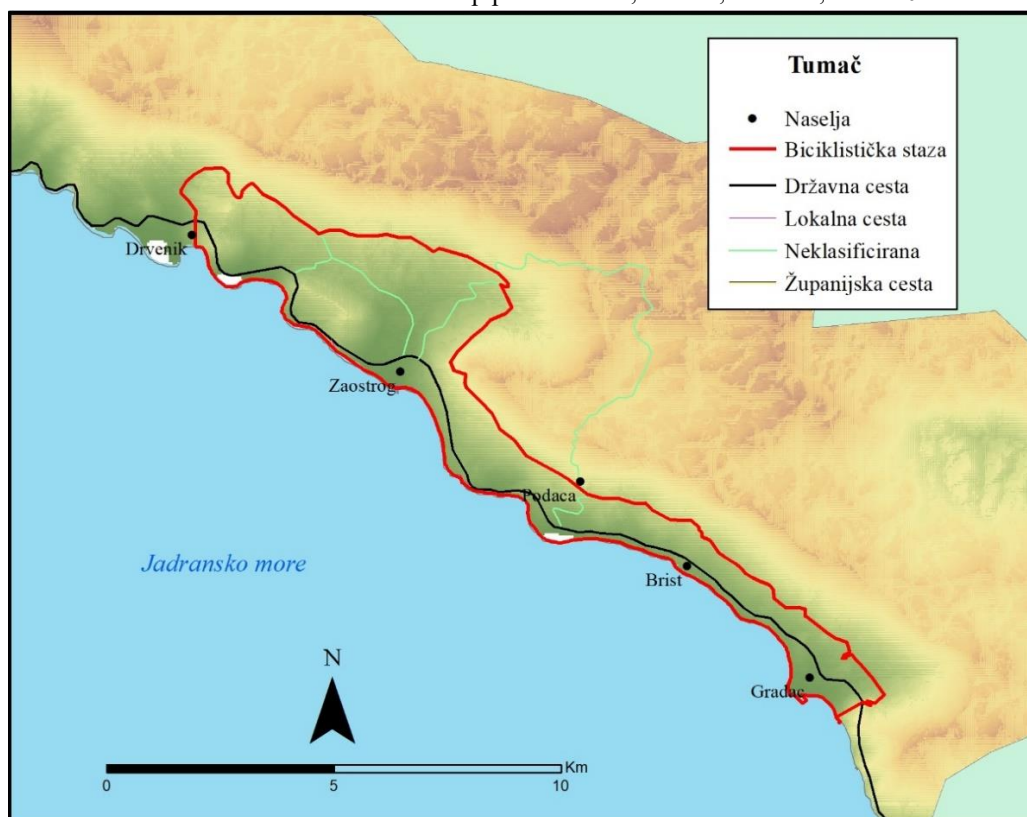
Slika 17. Makarska - vrh Sv. Jure

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40

Većina biciklističkih staza je brežuljkastog tipa, a planinskog je samo *Biokovo tour* (Slika 17) koja biciklistima omogućava upoznavanje planine. Staza polazi od Makarske nakon čega *Biokovskom cestom* vodi do najvišeg vrha Biokova Sv. Jure (1762 m n.v.). Od ulaza u Park prirode Biokovo do prijevoja *Staza*, penje se serpentinama kroz gustu borovu šumu te nastavlja dalje kroz krški krajolik. Na kraju staza postaje strma te završava još jednim serpentinama pod samim vrhom. Problem ove staze je veliki broj osobnih automobila, što zbog uske ceste i malog broja mjesta za mimoilaženja stvara prometne čvorove. Osim ove ceste, biciklisti mogu koristiti i brojne druge postojeće makadamske putove kroz šume Parka .



Slika 18. Igrane - Živogošće - Živogošće Blato - Živogošće Strn - Drašnice – Igrane
Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40



Slika 19. Drvenik – Zaostrog – Podaca - Brist - Gradac - Stari Gradac - Stari Zaostrog - Drvenik

Izvor: izrađeno koristeći ArcMap prema: SRPJ, DARH, URL 12, URL 40

Kao i za gotovo sve prethodno navedene biciklističke staze, tako i staza koja vodi iz Igrana (Slika 18) i staza koja vodi iz Drvenika (Slika 19) prolazi samim priobaljem te prostorom pobrđa koji obuhvaća stare podbiokovske zaseoke. Osim toga, navedene staze prolaze i kroz stare maslinike, pokraj gradinskih utvrda iz prapovijesnog doba (*Drvenik- Gradac tour*) duž kojih su brojni planinski izvori pitke vode. Dodatan element prohodnosti staza čine i izgrađeni vatrograsni putovi koji su postali atraktivna poveznica između pojedinih dionica.

Za navedene biciklističke staze karakteristični su brzi spustovi kojima se nerijetko dolazi od pobrđa pa sve do priobalja. Osim toga, dodatan element je i *single track* (*Brela tour*) u Krvavici (Općina Baška Voda) i u Makarskoj (*Makarska tour*) koji biciklističkoj vožnji daje posebnu atraktivnost.

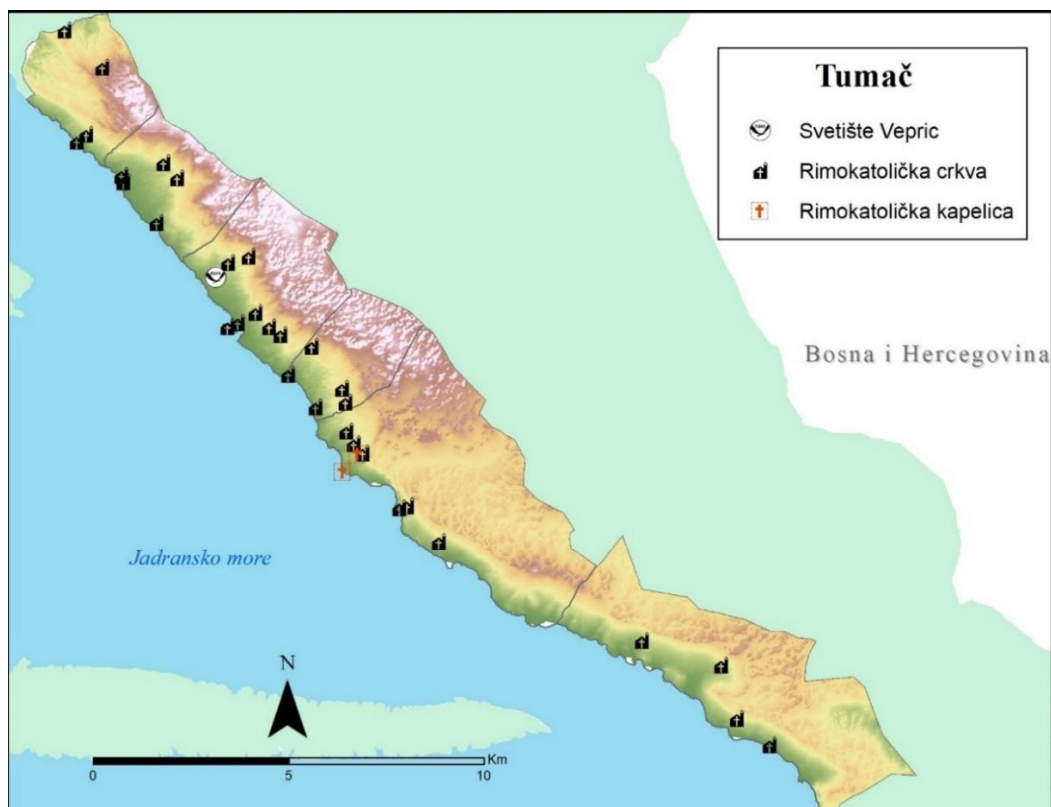
4.5.3. Kulturno povijesni spomenici i stanovanje

Spomenici kulture važan su činitelj atraktivnosti turističkog odredišta, a njih čine pokretni i nepokretni objekti sačuvani iz prošlosti. Takvi objekti manifestiraju kulturu te ukazuju na određeno razdoblje razvoja društva. Najveću privlačnost imaju spomenici s područja arhitekture, urbanizma, kiparstva i slikarstva, a turistima su posebno zanimljiva arhitektonska djela kao npr. pojedini objekti/građevine (crkve, zgrade) ili urbanistički ambijenti i cjeline (Demonja, Ružić, 2010).

Na prostoru Makarskog primorja moguće je pratiti kontinuitet ljudskog boravljenja unazad 3 do 4 tisuće godina. Kroz to dugo razdoblje oblikovala se posebna kultura življenja i trajna ovisnost između planine i mora, nastala miješanjem jadranske i dinarske kulturne zone. Najoučljiviji ostatci iz prapovijesti su groblja, kameni tumuli i gomile. Tumuli se često nalaze u skupinama, poluloptastog su oblika, promjera do 30 m te visine do 4-5 m. Za prostor su najvažnije dvije velike skupine tumula, odnosno nekropole koje su se smjestile na potezu od prijevoja *Dubci* do Gornjih Brela (Općina Brela). Tumule još nalazimo na području Velikog Brda (Grad Makarska), u Gornjim Igranima (Općina Podgora) i na predjelu *Staza* na Biokovu (Općina Tučepi). Iz pravopovijesnog doba značajne su još i gradinske utvrde od kojih je većina zasnovana u brončanom dobu, a među njima se ističe bedem utvrde *Grad u Tučepima* (Općina Tučepi) u podnožju litica Biokova, te *Gradina* u Bastu u Općina Baška Voda (Alaupović-Glejdum, 1992).

U okviru kulturno-povijesnih turističkih resursa valja spomenuti i srednjovjekovne stećke i nadgrobne ploče. Na Makarskom primorju uglavnom obilježavaju pokapališta iz 14. i 15. stoljeća, a važni su jer još nisu otkriveni ostatci vidljivih nastambi iz toga vremena (Alaupović-Glejdum, 1992). Nalaze se na lokalitetu breljanskog *Subotića* u zaseoku Bast (Općina Baška Voda) na čijem su groblju sačuvani i dobri primjeri stećka i nadgrobne ploče, te pojedinačno ili u manjim skupinama pored ili na grobljima u Podaci, Bristu i Gradacu (Općina Gradac). Ploče na grobljima vezane su za starosjedioce, više okrenute ratarstvu, a stećci najvjerojatnije pripadaju populaciji pokretnih Vlaha, stanovništva trgovačkog i stočarskog karaktera (Ozimec, 2008).

Od sakralnih objekata iz razdoblja nakon pokrštavanja, po brojnosti se posebno ističu ranoromaničke crkve koje uglavnom datiraju iz razdoblja od 11. do 13. stoljeća. Prema posljednjim prostornim planovima administrativnih jedinica Makarskog primorja, 31 rimokatolička crkva i dvije kapelice zaštićene su kao kulturno dobro, a većina objekata nalazi se u sjeverozapadnom djelu Makarskog primorja (Općina Brela, Baška Voda, Grad Makarska, Općina Tučepi, sjeverozapadni dio Općine Podgora) (Slika 20). Neke od atraktivnijih su: Sv. *Ivan* u Podaci (Općina Gradac) s bogato razvijenom jednobrodnom unutrašnjosti sa slijepim lukovima, Sv. *Jure* u Tučepima s tri karakteristična slijepa luka u unutrašnjosti na udružnim zidovima, te Sv. *Mihovil* nad Igranima (Općina Podgora) s posebnim trodijelnim pokrovom bazilikalna tipa (Alaupović-Glejdum, 1992).



Slika 20. Prostorni smještaj zaštićenih sakralnih objekata na Makarskom primorju
Izvor: SRPJ, DARH, URL 12, URL 23-28

Iz razdoblja vladavine Turaka koji su se na ovom prostoru zadržali 200 godina, najvažniji ostatci su kule za obranu. Uglavnom su četvrtasta oblika na dva ili tri kata, s malim prozorima, vratima povišenim od zemlje radi lakše obrane, te mnoštvom puškarnica na zidovima. Zbog opasnosti, stanovnici podbiokovskih naselja podizali su ih na sredini flišne zaravni. Jedan od očuvanih primjera je *Lalića kula* na prostoru Općine Tučepi. Slične kule nalazimo i u naselju Gradac, dok one u Drveniku i Igranima imaju oblik klasičnih kula. Od ostalih foritifikacijskih objekata na prostoru Makarskog primorja primjetan je i značaj broj utvrda smještenih na strmim padinama Biokova, uglavnom s udubljenjima u stijeni. U narodu su zvane *turska peć i kaštel*, a za mnoge od njih postoje narodne priče. Jedan od primjera nalazi se u naselju Kotišina (Slika 21), a kaštel karakterizira visok zid koji prati udubljenja u stijeni na izrazito strmom terenu (Alaupović-Gjeldum, 1992). Prije stavljanja objekta u turističke svrhe, nužno je provesti temeljitu rekonstrukciju.



Slika 21. Kaštel u Kotišini

Izvor: URL:39

Stanovanje kao sastavni dio kulture ruralne sredine, isto tako je važan element atraktivnosti određenog turističkog odredišta. Ono podrazumijeva običaje stanovanja na seoskim naseljima ili na poljoprivrednim gospodarstvima. Može se prikazati tipičnim stambenim objektima koji se grade od posebnih materijala, specifičnih za određene krajeve. S tim u vezi je unutarnje uređenje i opremanje stambenih prostora i prehrana (Demonja, Ružić, 2010).

Jedan od najvažnijih i najatraktivnijih turističkih resursa prostora Makarskog primorja predstavljaju podbiokovski zaseoci. S obzirom na položaj, odnosno nadmorsku visinu, većina zaseoka je nastala na kraju obradiva zemljišta, na kontaktu fliša i vapnenačkih stijena, u prisoju, dok nešto niži zasoci leže na flišnoj zaravni uz putove, a manji broj uz samu obalu. Raštrkanog su tipa i čini ih niz zaseoka - *komšiluka* koji nose ime po prezimenu ili imenu pretka njegovih stanovnika (Slika 22).



Slika 22. Zaseok Kotišina (Grad Makarska)

U zaseocima su kuće međusobno zbijene u sklopove ili nizove, a ima primjera kad zatvaraju zajedničko dvorište što narod naziva *dvori ili avlije*, kao npr. *Jurušić dvori* u Baškoj vodi ili *Grubišića dvori* u Tučepima (Slika 23). Mjesta gradnje su bila pomno izabrana na prisojnoj strani, često ispod vapnenačkih litica za zaštitu od jakih vjetrova, s otvorenim pogledom na more i u blizini plodnih vrtova uz okućnicu, te nešto udaljenijih vinograda i maslinika. Takvi skladni ambijenti stambenih zgrada među sobom su povezani popločanim trgom, zaravnjenim ili stepeničastim seoskim putovima na čijim se križanjima često nalaze kapelice.



Slika 23. Grubišića dvori (Općina Tučepi)

Tip kuće s vremenom se mjenjao, ovisno o imovinskom stanju i brojnosti obitelji, a one očuvane većinom su nastale u 19. stoljeću (Alaupović-Gjeldum, 1992). Kuće su bile građene često na nagnutom zemljištu, također priljubljene jednom ili dvjema stranama uz kamenu stijenu ili prizemnim djelom ukopane u teren. Zidovi su građeni od pravilnih tesanih kamena koji su se često premazivali mješavinom gašenog vapna i maslinova ulja, što daje posebnost cjelom krajoliku. U prizemnom djelu kuće uglavnom je bila konoba korištena za čuvanje vina i ulja, kat i potkrovlje su korišteni za stanovanje, dok su *pojate* i štale bile smještene izvan osnovnog stambenog objekta (Ozimec, 2008).

Na prostoru Makarskog primorja ovakav atraktivan ruralni krajolik podbiokovskih naselja značajan je za gotovo sve općine Makarskog primorja i Grad Makarsku. Iznimka su jugoistočni dio Općine Podgora i Općina Gradac u kojima zaseoci podbiokovskih naselja izostaju, odnosno ruralne cjeline se pojavljuju kao dio naselja u samom priobalju. Prema posljednjim prostornim planovima općina i Grada, na prostoru Makarskog primorja ukupno su zaštićena 24 područja ruralnih cjelina kao ambijentalno povijesno-kulturno dobro (Tablica 3).

Tablica 3. Zaštićene povijesno-kulturne ruralne cjeline na području Makarskog primorja

Općina/grad	Ruralne cjeline (zaseoci)
Brela	Kričak, Filipovići, Tomaši
Baška voda	Krvavica, Topići, Bast
Makarska	Veliko Brdo, Kotišina, Baškovići, Puharići, Makar, Mlinice, Nemčići, Prodani i Gojaci, Grgasovići
Tučepi	Srida sela, Šimići, Mravičići, Potpeć, Mravičići
Podgora	Podglogovik, Gornje Drašnice
Gradac	Drvenik, Podaca

Izvor: URL 23, 24, 25, 26, 27, 28

Najviše ih je na prostoru Grada Makarske, čak devet, među kojima se svojom ambijentalnošću ističu *Puharići*, *Kotišina* (Slika 22), *Makar*, *Baškovići*, te na prostoru Općine Tučepi pet, od kojih se ističu *Srida sela* (Slika 24), *Potpeć*, *Šimići*.



Slika 24. Srida sela, zaseok- Tomaši (Općina Tučepi)

Na prostoru Makarskog primorja 2018. godine su zabilježene 152 kuće za odmor (Tablica 4). Najveći broj navedenih objekata nalazi se na prostoru Grada Makarske te općina Baška Voda, Tučepi i Podgora, što je s obzirom na nagnutost i veličinu flišne zaravni i postojanost starih

podbiokovskih stambenih cjelina, razumljivo. Samo je manji dio objekata turistima dostupan tijekom cijele godine, dok je ostatak sezonskog karaktera.

Tablica 4. Broj i smještajni kapacitet kuća za odmor na Makarskom primorju

Općina/Grad	Kuće za odmor	Broj kreveta
Brela	7	52
Baška Voda	18	89
Makarska	58	297
Tučepi	36	111
Podgora	30	200
Gradac	9	93
Ukupno	158	842

Izvor: Izrađeno prema podacima TZ Makarskog primorja

4.5.4. Pučka kultura

U turističkoj ponudi ruralnog prostora jedna od važnih sastavnica je i pučka kultura koja se obično razvrstava na duhovnu i materijalnu. Ona je sačuvana u folkloru žitelja ruralnog prostora, a uključuje odijevanje (nošenje), ples, pjevanje, glazbu, stare običaje, prehranu stanovnika i zanate (Demonja Ružić, 2010). Grupa tih resursa sadrži turističku vrijednost i može pozitivno utjecati na privlačenje turista zbog toga što su u nekim razvijenim industrijskim zemljama mnoga folklorna obilježja izumrla. Isto tako, povećanje obrazovne razine stanovništva u svijetu, djeluje na kulturne potrebe upoznavanje vlastitog i drugih naroda i etičkih skupina (Čavlek i suradnici, 2010).

Planina je stoljećima predstavljala hraniteljicu ovog prostora na kojoj su se odvijale radnje ispaše, skupljanja šišarki za ogrijev i trave za prezimljavanje stoke, vađenje leda, lova, sadnje i kopanja krumpira te sijanja i žetve žitarica. U priobalnom dijelu sva zemlja je bila korištena za kulturu maslina, loza, smokava, badema i višanja. Okućnice su služile kao vrtovi s povrćem, a u planinskom djelu u dolcima i vrtovima saden je krumpir i ostalo povrće. Uz poljoprivredne poslove planina je ipak bila najvažnija za stočarsku djelatnost, naročito zbog sezonskih seoba i izmjena zimovališta u primorju, u podnožju planine, te ljetnih staništa na planinskim pašnjacima (Ozimec, 2008). Da bi se život mogao normalno odvijati svaki zaseok s ruba planine imao je jednu ili više skupina planinskih stanova (Slika 25) i staja za stoku, smještenih blizu pašnjačkih zona, zaštićenih koliko je moguće od vjetra (Kulz, 2009). Korist od stoke bila je višenamjenska. Vuna se koristila za izradu raznih vrsta pokrivača, za čarape, prsluke, majice i šalove, a dobiveno mlijeko, maslo i sir predstavljali su osnovne namjernice (Ozimec, 2008). Od

nekadašnjih više tisuća ovca i koza i nešto manje goveda na biokovskim pašnjacima, kako je prethodno navedeno, ostala je samo koja tisuća. Promijenio se način života pa je za stanovništvo Makarskog primorja stočarstvo postalo marginalan način privređivanja. Isto tako, nekadašnji dolčici i vrtače danas se rijetko obrađuju.



Slika 25. Planinski stanovi na Biokovu
Izvor: Ozimec, 2008

Jedan od pučkih običaja nastao za potrebe prvih turista na ovom prostoru je razvoj ledarstva, aktivnosti koja se sastojala od vađenja leda iz biokovskih jama i ponora koje su se nalazile iznad 1300 m nadmorske visine. Naime, za vrijeme ljetnih vrućina za hotele na Makarskom primorju trebalo je pripremati led, ponajviše za sladolede i hlađenje pića, a i za čuvnja ulovljene ribe za dane kada je nije bilo moguće loviti. Za taj posao bi se obično udruživalo 4 do 5 seljaka koji bi na planinu odlazili s mazgama i magarcima, noseći vreće i čvrste konope, te lopate i svjetiljke, najčešće fenjere. Sam uspon bi ponekad znao trajati i do 4 sata, a led se mogao naći samo na dubinama od 50 ili 60 m. Najprije je bilo potrebno otkopati snijeg i mekši led tako da se napravi tunel, sve dok se ne bi doprlo do leda. Otkopani led sakrivao se od sunca i vrućina, a mnogi bi čekali mrak i ponovo se noću vraćali u primorje gdje bi ga odmah u rano jutro prodavali. Uoči Drugoga svjetskog rata nije bilo mnogo ledara koji su se s ovim mukotrpnim poslom bavili,

njih svega 30-ak, tim više što vlasici hotela nisu osobito cijenili njihov trud niti su ga dobro plaćali, a ubrzo ih je zamjenio dolazak električne energije i izum hladnjaka (Ozimec, 2008).

Kulturno nasljeđe uz bogatstva običaja sadrži i mnoštvo narodnih priča i pjesama, nastalih pod utjecajem planine i u neprestanom kontaktu primorskog i gorskog čovjeka. Tako postoji mnoštvo mitskih bića oživljenih na prostoru Makarskog primorja, a velik broj spjevanih epskih pjesama koje u sebi sadrže mnoge povijesne događaje i danas se pamte (Kuluz, 2009). Nažalost, s prestankom uobičajenih načina prenošenja tradicije, nematerijalna kulturna baština ovog prostora postala je najugroženija. Uz to što nije detaljno zapisana gotovo nigdje, zabrinjava i činjenica što je prošlo dugo razdoblje od posljednjeg doticaja s njom.

Folklori ansambl *Tempet*, jedini je ansambl na Makarskom primorju. Osnovan je 2004. godine od kada djeluje kao udruga građana s ciljem poticanja, razvijanja, čuvanja i unapređenja kulturne i folklorne baštine. Ime je dobio po istoimenom makarskom starogradskom plesu, a u svom relativno kratkom postojanju ansambl je ostvario niz zapaženih nastupa, prigodnih, gospodarskih, humanitarnih i natjecateljskih. Također, ansambl je nezaobilazan dio svih kulturnih događanja na cijelom Makarskom primorju, naročito za vrijeme turističke sezone (URL 29). Prostor Makarskog primorja isto tako ima dugu tradiciju njegovanja dalmatinske klapske pjesme, a od značajnijih klapa ističu se klapa Klapa *Srdela* iz Makarske, jedna od najstarijih dalmatinskih klapa osnovanih 1967. godine, klapa *Berulija* iz Brela te ženska klapa *Fjoret* iz Tučepi. Navedeni vokalni sastavi za vrijeme turističke sezone neoizostavni su dio kulturnih događanja na prostoru svih naselja Makarskog primorja, a nerijetko nastupaju i u drugim dalmatinskim mjestima. Naposljetku, o iskorištenosti ovog resursa najbolje govori činjenica da posljednjih godina u programima ljetnih kulturnih događanja prevladavaju folklorne skupine iz drugih europskih zemalja kao npr. iz Češke, Slovačke, Poljske (URL 42-47).

U kulturne resurse ovog prostora spadaju i vjerski običaji i gastronomska ponuda. Posebno su atraktivni običaji koji se njeguju za vrijeme Velikog tjedna, Velike i Male Gospe, te zaštitnika općina i Grada. U skupinu tradicionalnih jela ovog područja spadaju jela pečena *ispod peke*, *pašticada na dalmatinski način*, razni morski specijaliteti, te iznimno kvalitetno i međunarodno priznato *ekstra djevičansko maslinovo ulje*.

4.5.5. Kulturne ustanove i manifestacije

Kulturne ustanove i priredbe također su važna sastavnica privlačnosti određenog turističkog odredišta pa tako i onog ruralnog. Od kulturnih ustanova koje dopunjuju sadržaj turističkog boravka za turiste su značajni muzeji, galerije, etnoparkovi, botaničke zbirke i sl. Nadalje, atraktivne su i ustanove koje svoju turističku atraktivnost temelje na priredbama, a to su kazališta, koncertne, folklorne i druge slične ustanove (Demonja, Ružić, 2010).

Gradski muzej Makarska osnovan je 1995. godine, a nalazi se u baroknoj palači *Tonoli*, podignutoj u drugoj polovici 18. st. U samom prizemlju muzeja izložena je stalna izložbena postava *Materijalna kulturna baština Makarske*, a u muzeju se još mogu pronaći razne arheološke, kulturno povijesne, numizmatске i etnološke zbirke koje omogućuju uvid u povijesni izgled i razvoj Makarske i Primorja. Gradski muzej je poduzeo i niz arheoloških iskopavanja na prostoru Makarskog primorja (Brela, Bast, Veliko Brdo, Tučepi, Gradac), a u sklopu muzeja je dostupna i knjižnica (URL 30).

Malakološki muzej franjevačkog samostana u Makarskoj utemeljen je 1963. godine. Atraktivnom postavom morskih puževa i školjaka Jadrana i cijelog svijeta, danas predstavlja jedno od turistički najposjećenijih malakoloških kolekcija u Hrvatskoj. Uz bogatu malakološku kolekciju u muzeju se čuva i vrijedan herbarij bilja planine Biokovo i manja paleontološka kolekcija (URL 31).

S obzirom na dugu tradiciju slikarstva koja potječe još iz najstarijih vremena i na poznata imena hrvatske likovne pozornice koja je ovo područje dalo, na prostoru Makarskog primorja primjetan je i znatan broj galerija, a posebno se ističe gradska galerija slikara Antuna Gojaka u Makarskoj.

U ovu grupu turističkih resursa spadaju i vjerske ustanove, a među njima svojom posjećenošću ističe se marijansko svetište Vepric u Makarskoj. Svetište je 1908. godine po uzoru na svetište Gospe Lourdske u Lourdesu osnovao splitsko-makarski biskup Juraj Carić, a čine ga špilja s Gospinim kipom, kapela sa sakristijom, oltar na trgu, dom za duhovne vježbe, postaje križnog puta, te staze za procesiju (URL 33). Zbog svoje prirodne ljepote i mira ovo svetište je posjećeno tijekom cijele godine, a osobito za vrijeme hodočašća Velike i Male Gospe, te blagdana Bezgrešnog začeća kada Svetište posjeti više tisuća ljudi (URL 33, 34).

Zabavi turista i razonodi pridonose i brojne priredbe koje se organiziraju u turističkim mjestima, a u one koje mogu privući turiste ubrajaju se razne manifestacije kulturnog, gospodarskog i sportskog karaktera (Demonja, Ružić, 2010).

Svakako najznačajnija manifestacija Makarskog primorja čija je popularnost odavno izašla van granica države, a sama idejna struktura projekta preslikana na mnoge ambijentalno slične krajolike, je KKUTZ, odnosno *"Ka kultura u Tučepskim zaseocima"* (Općina Tučepi). Navedena manifestacija je pokrenuta 2006. godine od kada se u arhitektonoskom ambijentu starih dalmatinskih kamenih kuća održavaju kazališne predstave, koncerti, izložbe slika i poetski recitali. Manifestacija se odvija svakog petka od sredine srpnja do sredine kolovoza u jednom od tučepskih zaseoka (*Srida Sela, Potpeć, Čovići, Šimići, Ševelji, Mravičići, Podstup*). Uz navedene kulturne priredbe, posjetiteljima (među kojima je velik broj turista) se dojam života kakav je nekoć bio nastoji pojačati kroz prezentaciju gastronomske ponude ovog podneblja, održavanu u starim konobama koje se po završetku središnjeg kulturnog događaja otvaraju. Isto tako, na središnjem trgu zaselka u kojem se odvija program, pripremaju se tradicionalna dalmatinska jela, a samom ugođaju pridodaju i lokalne klape i pjevači dalmatinskog glazbenog izričaja po konobama. Ovisno o zaseoku, kapaciteti gledališta su od 350 do 450 mjesta, no posjećenost je ipak veća jer se većina gledatelja smjesti po balkonima, solarima⁵, gomilama. U proteklih 12 sezona nastupala su mnoga profesionalna kazališta te mnogi poznati umjetnici, kako iz Hrvatske tako i iz susjednih zemalja. Uz sve navedeno, posjetiteljima se nudi i besplatan prijevoz iz naselja makarske okolice. Usprkos iznimnoj posjećenosti, ovaj fenomen u okvirima Hrvatske nije dovoljno prepoznat i priznat kao kulturni i socijalni događaj, a ponukani bogatim iskustvom, s tim se slažu i mnogi umjetnici koji su bili dio ove manifestacije (URL 35).

⁵ Solari (balature, volte..) su elementi kamene kuće kojima je osnovna funkcija povezivanje sadržaja u prizemlju s katom.



Slika 26. KKUTZ - Ka kultura u tučepskim zaseocima

Izvor: izrađeno koristeći Adobe Photoshop prema URL 35

Wine-Expo Makarska, vodeći je enogastro sajam Dalmacije koji se od 2009. godine održava u travnju u Makarskoj. Uz vinsku izložbu sajam okuplja i proizvođače vina, maslinovog ulja, delikatesa te predstavnike vrhunskih hotela i restorana, a program je upotpunjen i stručnim predavanjima i seminarima o vinima i vinskoj proizvodnji. S obzirom na broj prijava iz 2016. godine, na sajmu se okupilo više od 150 proizvođača vina, maslinovog ulja, delikatesa, te oko stotinjak predstavnika vrhunskih restorana i hotela, renomiranih hrvatskih kuhara i ljubitelja gastronomije. Osim izložbenog prostora, sajam u posljednje vrijeme predstavlja mjesto razmjene znanje i obrazovanja o gastronomiji. Makarsko primorje posjeduje i dugu tradiciju njegovanja dalmatinske glazbe, a od priredba valja istaknuti *Susret dalmatinskih klapa u Tučepima*. Manifestacija se održava svakog lipnja u Tučepima u atriju hotela Kaštelet, od 1993. godine, a na njoj redovno nastupaju sve značajnije dalmatinske klape. Iako je manifestacija u prošlosti bila jedna od zapaženijih manifestacija dalmatinske glazbe u Hrvatskoj, dojam je da je u novije vrijeme izgubila svoj kulturni značaj, vjerovatno zbog konkurentnosti većih kulturnih manifestacija u Dalmaciji i Hrvatskoj (URL 36).

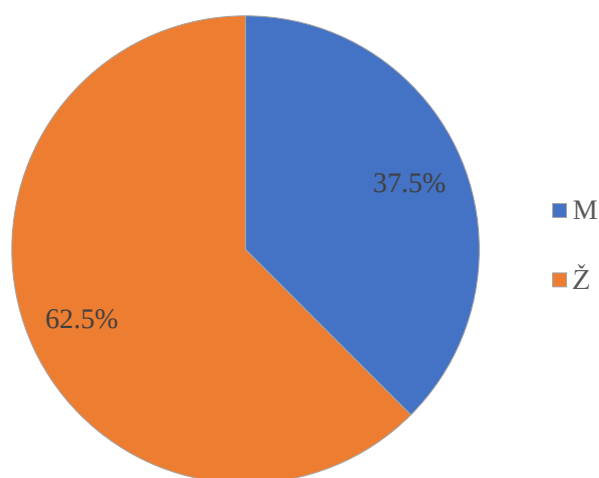
Treba istaknuti da tijekom ljetnih mjeseci gotovo sva naselja Makarskog primorja imaju bogat program gospodarskog, kulturnog i sportskog karaktera, kao što su ribarske večeri, koncerti zabavne glazbe, nastupi folklornih skupina i klapa, razne pučke fešte, karneval, motorijade, zaštitnici općina i Grada i sl. (URL 42-47). Isto tako, sve općine Makarskog primorja i Grad

Makarska raspolažu brojnim prostorima na kojima se organiziraju razni kulturni događaji za vrijeme ljetnih mjeseci, kao npr. ljetna kazališna pozornica u Makarskoj i Baškoj Vodi.

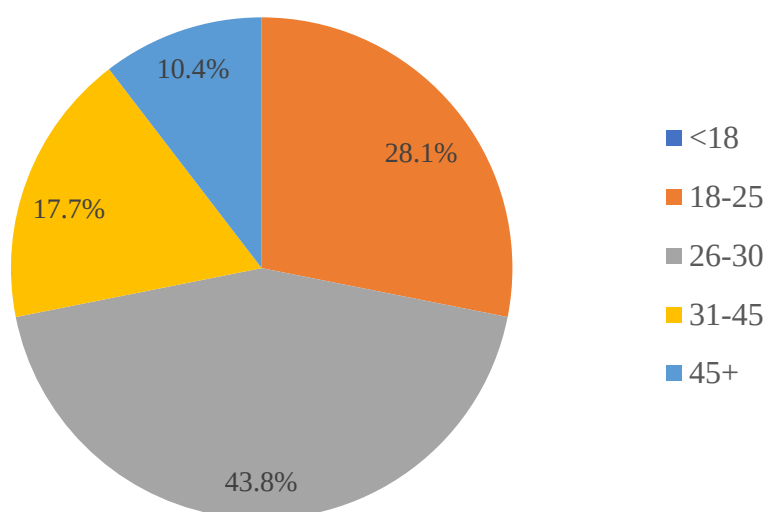
5. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

U ovom poglavlju rada analizirani su, grafički prikazani i intepretirani rezultati anketnog istraživanja, a sami postupci i redoslijed istraživanja prethodno su objašnjeni u poglavlju 2.3. Kako je već navedeno, istraživanje je provedeno na hrvatskom i engleskom jeziku, među 96 ispitanika koje su činili turisti Makarskog primorja s prostora svih administrativnih jedinica. Od toga, 51 turist bio je ispitan putem *google obrasca*, a 45-orici ispitanika anketni upitnik je dostavio anketar. Sastojao se od 53 izravna upita, a s obzirom na postavljene hipoteze i objekt istraživanja, u nastavku su izdvojeni rezultati najvažnijih pitanja.

U spolnoj strukturi anketnog istraživanja gotovo s dvije trećine (62.5%) prevladavaju žene (Slika 27). Nadalje, najveći broj ispitanika pripada dobnoj skupini od 26-30 godina (43,8%) i 18-25 (28,1%). Slijede i dobne skupine od 31 - 45 godina s 17,7%, te 45 i više godina s 10.4% , a anketi nije pristupio niti jedan maloljetnik (Slika 28).

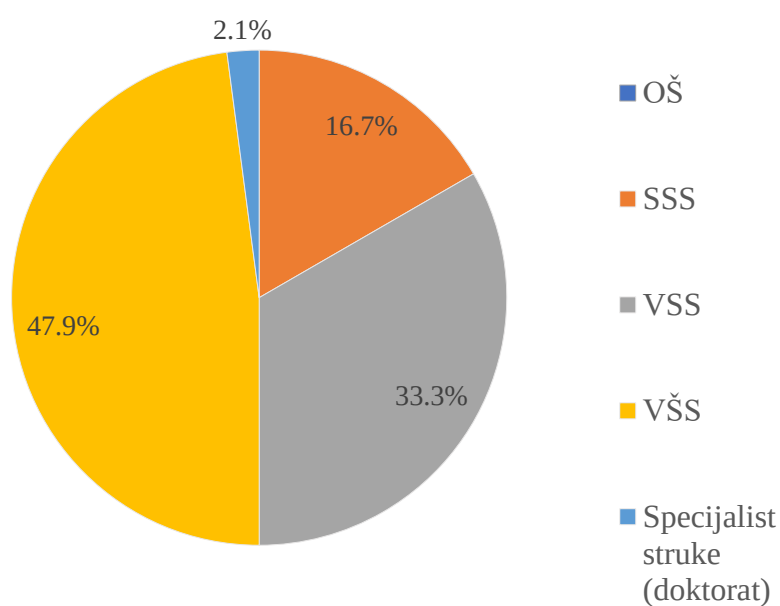


Slika 27. Ispitanici prema spolnoj strukturi
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja



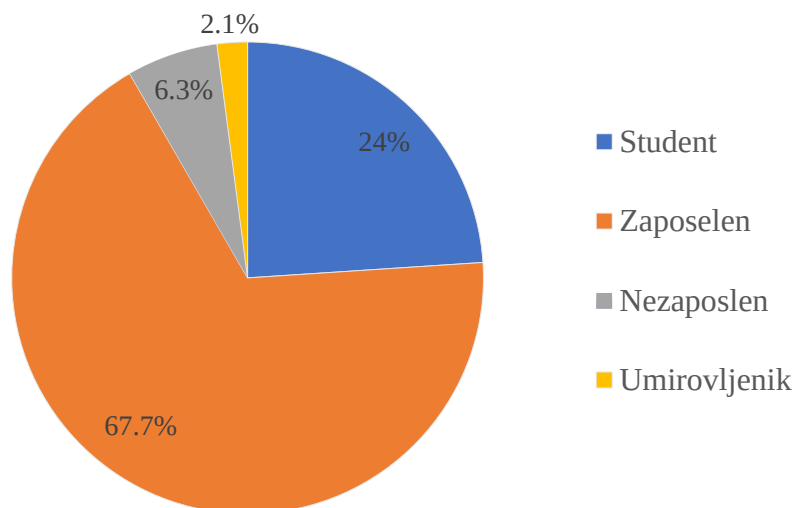
Slika 28. Ispitanici prema dobnim skupinama
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Gotovo polovica ispitanika (47,9%) ima visoku stručnu spremu ili magisterij, a s jednom trećinom (33,3%) slijede ih ispitanici više stručne spreme ili stručnih ili sveučilišnih prvostupnika. Nadalje, anketni upitnik je ispunilo 16,7% ispitanika sa srednjom stručnom spremom, a najmanje ispitanika, njih 2,1%, specijalist je struke. Ispitanika sa završenom osnovnom školom nije bilo (Slika 29).



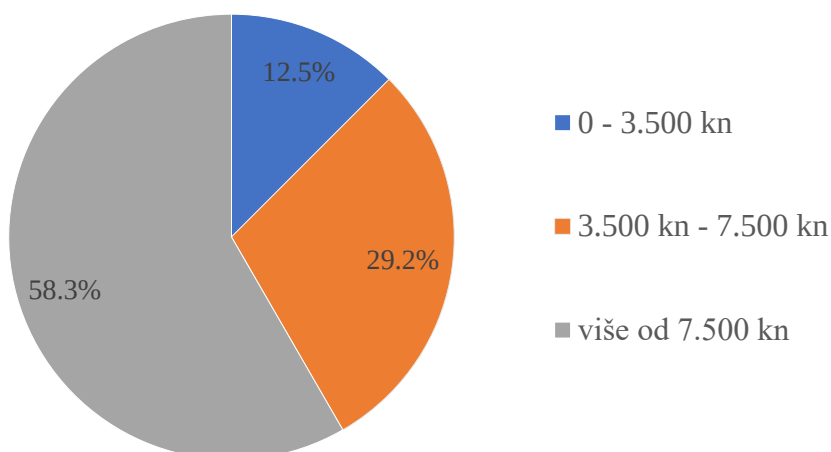
Slika 29. Ispitanici prema stupnju obrazovanja
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Što se tiče poslovnog statusa ispitanika, najveći broj je zaposlen (67,7%), a gotovo jedna četvrtina su studenti (24%). Nezaposleni ispitanici činili su 6,3% ispitanih, dok je anketnom upitniku pristupilo samo dvoje umirovljenika, odnosno 2,1% ispitanika (Slika 30).



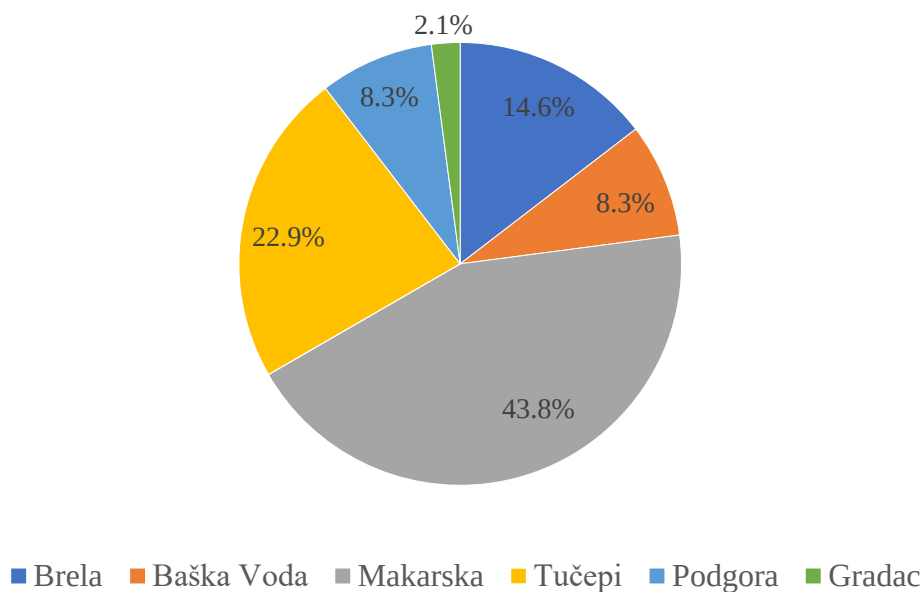
Slika 30. Ispitanici prema poslovnom statusu
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

S obzirom na neto primanja ispitanika, više od polovice (58,3%) ispitanih turista zarađuje više od 7.500 kn mjesečno, s udjelom od 29,2% slijede ih ispitanici koji zarađuju mjesečno od 3.500 do 7.500 kn, dok je 12,5% onih koji zarađuju do 3.500 kn (Slika 31).



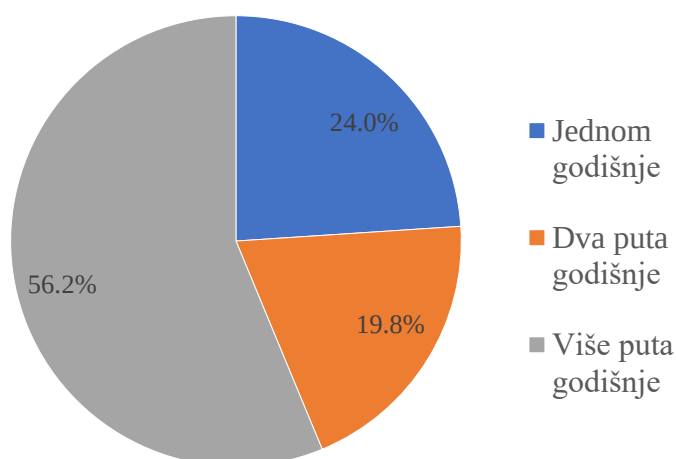
Slika 31. Mjesečna primanja ispitanika
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Što se tiče ispitanika s obzirom na administrativnu jedinicu u kojoj su boravili, najviše (43,8%) ih je boravilo na prostoru Grada Makarske, zatim Općine Tučepi 22,9%, a sljede ih Općina Brela sa 14,6%, Općine Podgora i Općine Baška Voda s 8,3%, dok je samo 2,1 %, odnosno dvoje ispitanika, prilikom istraživanja bilo smješteno na prostoru Općine Gradac (Slika 32).



Slika 32. Ispitanici prema Gradu/Općini u kojoj su smješteni
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

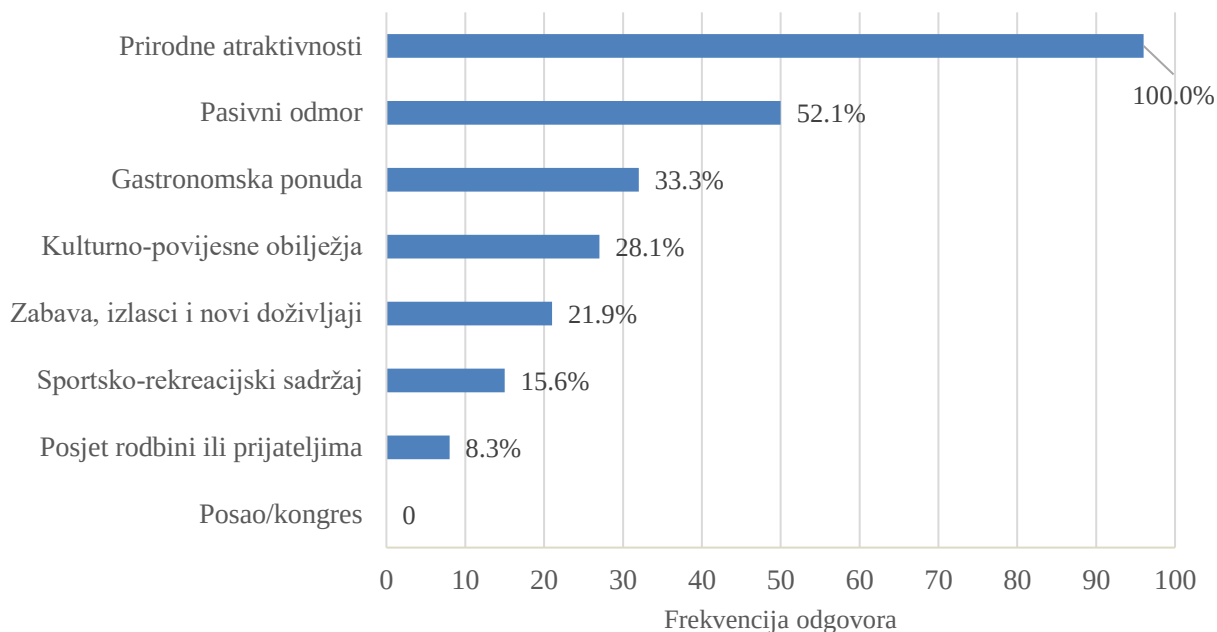
Na pitanje o učestalosti putovanja na odmor, 56,2% ispitanika odgovorilo je da na odmor, bilo aktivni ili pasivni, putuje više od dva puta godišnje, 24,8% ispitanika putuje jednom godišnje, dok najmanju skupinu (19,8%) čine oni koji putuju dva puta godišnje (Slika 33). S obzirom da su najveći broj ispitanika činili zaposleni turisti u rasponu godina od 26-45, može se reći kako su ovakvi rezultati očekivani. Razlog tome je financijska neovisnost koja najčešće stupa u srednjim dvadesetima te interes koji putovanja bude u ljudima u ranim tridesetima i četrdesetima. U tom rasponu je i najviše turista koji su zainteresirani za posebne oblike turizma, a to možemo pripisati sazrijevanju te osobnim preferencijama.



Slika 33. Ispitanici prema učestalosti putovanja na odmor

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Što se tiče osnovnih motiva dolaska turista na Makarsko primorje, bilo je moguće zaokružiti više odgovora. Gotovo svi ispitanici (96) su prirodne atraktivnosti naveli kao jedan od motiva, dok je nešto više od polovice (52,1%) ispitanika navelo i pasivni odmor (Slika 34). Gastronomsku ponudu kao jedan od osnovnih motiva dolaska zaokružila je točno jedna trećina ispitanika (33,3%), kulturno-povijesna obilježja 28,1% ispitanika, a nešto manje, točnije 21,9%, je bilo onih koji su naveli kategoriju u koju spadaju zabava, izlasci i novi doživljaji. Još su bili ponuđeni sportsko-rekreacijski sadržaji koje je kao motiv navelo 15,6% ispitanika. 8,3% ispitanika zaokružilo je posjet rodbini ili prijateljima, a zbog poslovnih motiva koje povezujemo prvenstveno s kongresnim turizmom na Makarsko primorje nitko nije došao (Slika 34). S obzirom da je Makarsko primorje prostor pretežito usmjeren na kupališni turizam, ne čudi podatak da su uz prirodne atraktivnosti ispitanici većinom zaokruživali kategorije motiva u koje spadaju pasivni odmor i gastronomska ponuda. Također, treba istaknuti da je 88,9% ispitanika iz kategorije motiva u koje spadaju zabava, izlasci i novi doživljaji bilo smješteno na prostoru Makarske, što je s obzirom na ponudu sadržaja takve vrste u ostalim administrativnim jedinicama, očekivan rezultat.

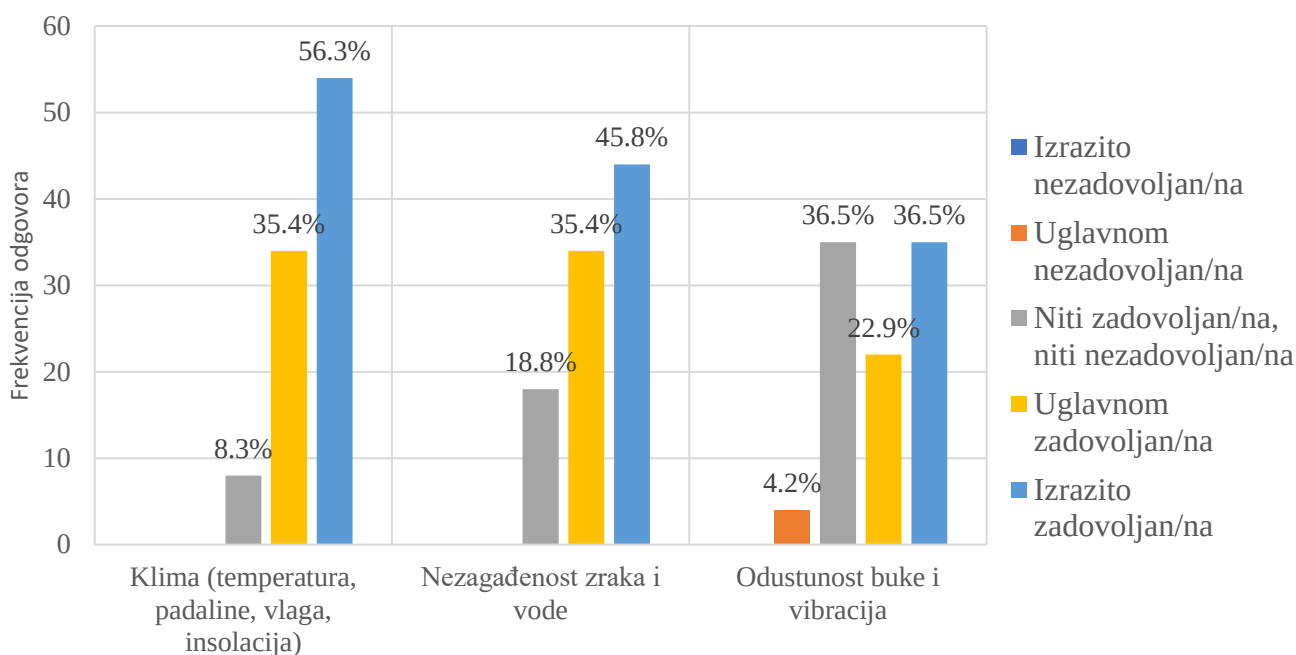


Slika 34. Osnovni motivi dolaska na Makarsko primorje

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

U drugom dijelu anketnog upitnika ispitanici su iznijeli svoje mišljenje i stavove o pojedinim elementima turističke ponude (Slika 35). Na pitanje kako su zadovoljni klimom ispitanici su većinom izrazili pozitivno mišljenje, dok negativnog odgovora nije bilo. Više od polovice ispitanika (56,3%) su bili izrazito zadovoljni, približno jedna trećina (35,4%) su bili uglavnom zadovoljni, dok je tek 8,3% ispitanika odgovorilo da je niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na. Nadalje, nezagađenost zraka i vode također je jedan od prirodnih elemenata kojeg su ispitanici pozitivno ocijenili. 45,8% ispitanika je odgovorilo da je s navedenim elementom turističke ponude izrazito zadovoljno, a 35,4% ispitanika je bilo uglavnom zadovoljno. Neutralan odgovor niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na dalo je tek 18,8% ispitanika. Negativnih odgovora iz kategorije uglavnom nezadovoljan i izrazito nezadovoljan/na ponovno nije bilo. Isto tako, 77,8% ispitanika koji su dali neutralan odgovor na prethodno pitanje bilo je smješteno na prostoru Grada Makarske. S obzirom da se za razliku od drugih administrativnih jedinica radi o prostoru grada sa većim smještajnim kapacitetima, prometnom i urbanom strukturom, takvi rezultati ne iznenađuju. S elementom *odustnost buke i vibracija, prirodnih prijetnji i sl.* nešto više od jedne trećine (36,5%) ispitanika je bilo izrazito zadovoljno, a 22,9% ispitanika uglavnom zadovoljno. Niti zadovoljno niti nezadovoljno je bilo 36,5% ispitanika, dok je samo 4,2% bilo uglavnom nezadovoljno (Slika 35). Ovakve neujednačene odgovore prilikom ocjenjivanju prethodnog elementa turističke ponude, karakteristične za sve administrativne

jedinice (osim Gradaca⁶), možemo pripisati udaljenosti smještajnih kapaciteta u kojima su ispitanici odsjeli u odnosu na Jadransku magistralu (D8), glavnu prometnicu koja prolazi kroz sva veća naselja Makarskog primorja.



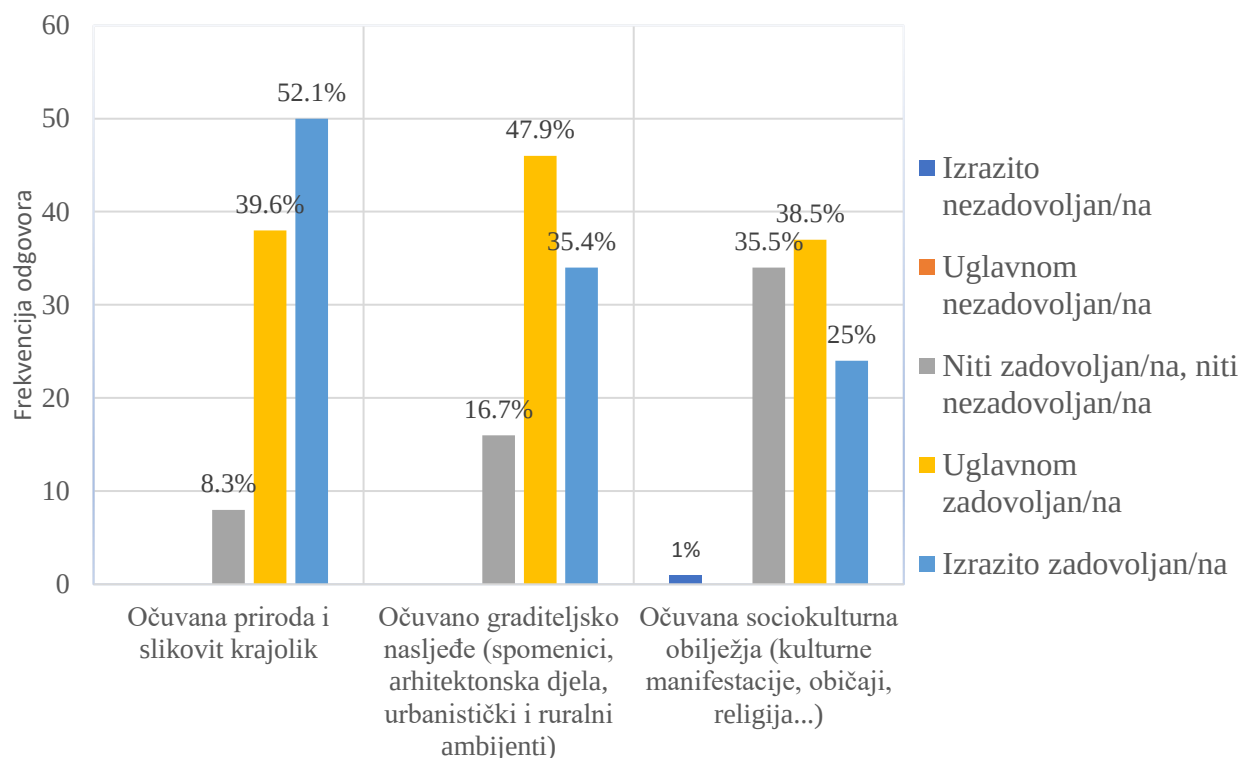
Slika 35. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Sljedeći element turističke ponude koji se ispitivao bilo je zadovoljstvo očuvanom prirodom i slikovitim krajolikom (Slika 36). Nešto više od polovice (52,1%) ispitanika bilo je izrazito zadovoljno prirodnim atraktivnostima prostora istraživanja, a 39,6% uglavnom zadovoljno. Odgovora iz kategorije *uglavnom nezadovoljan/na* i *izrazito nezadovoljan/na* nije bilo. S elementom očuvanog graditeljskog nasljeđa (spomenici, arhitektonska djela, urbanistički i ruralni ambijenti) izrazito zadovoljna i uglavnom zadovoljna bila je velika većina ispitanika, točnije 83,3%, dok je niti zadovoljno niti nezadovoljno bilo 16,7% (Slika 36). Usprkos već navedenoj turističkoj neiskorištenosti pojedinih materijalnih kulturno-povijesnih elementa, rezultati pokazuju da Makarsko primorje već posjeduje izniman stupanj njihove turističke valorizacije. S očuvanim sociokulturnim obilježjima u koje se svrstavaju kuturne manifestacije, običaji i religija, izrazito je zadovoljna jedna četvrtina ispitanika, dok je ostatak ispitanika podjednako zadovoljan ili niti zadovoljan niti ne zadovoljan. Uz već opisanu pučku kulturu kao jedan od nedovoljno prezentiranih resursa Makarskog primorja, čini se da su i ispitanici turisti sličnog mišljenja. Također, tome ide u prilog podatak da je od 28,1% ispitanika koji su kao

⁶ Podatke o Općini Gradac zbog samo dvoje ispitanika koji su pristupili anketi, ne možemo uzeti kao relevantne.

jedan od osnovnih motiva dolaska na prostor Makarskog primorja naveli kulturno-povijesna obilježja, njih čak 66,7% odgovorilo kako je sa navedenim elementom niti zadovoljno niti nezadovoljno, što naglašava potrebu za njihovom boljom turističkom valorizacijom i prezentacijom.

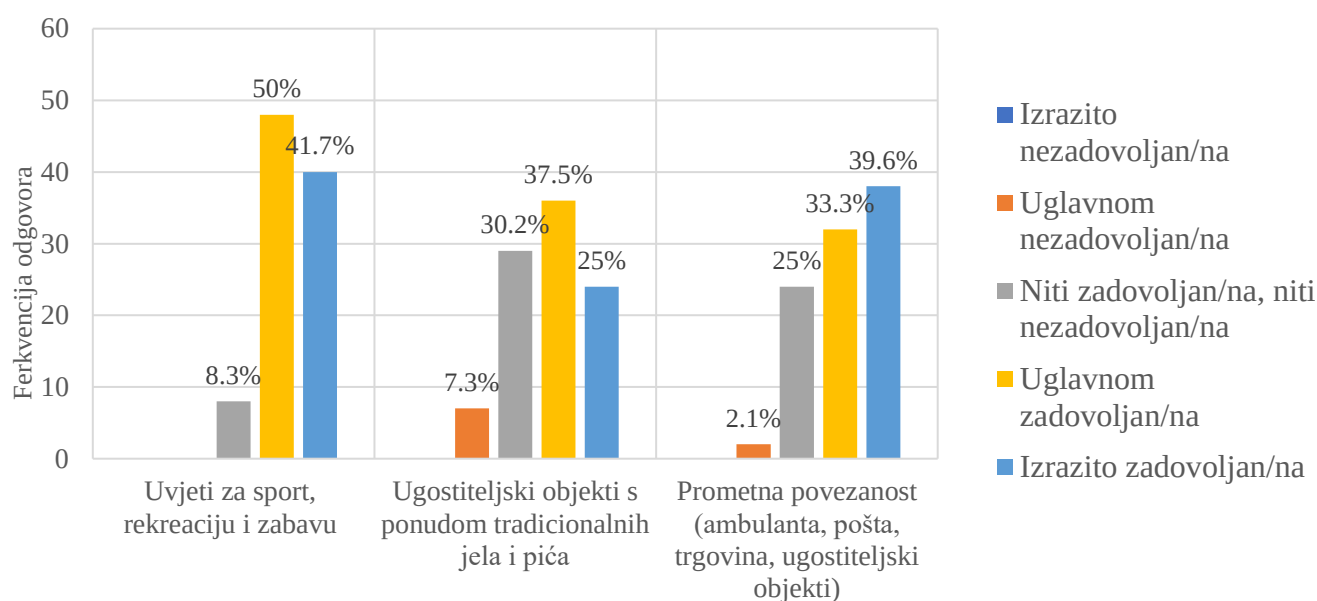


Slika 36. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Što se tiče zadovoljstva ispitanika sa uvjetima za sport, rekreaciju i zabavu, njih čak 91,7% je izrazito zadovoljno ili uglavnom zadovoljno, dok je niti zadovoljno niti nezadovoljno bilo tek 8,3% ispitanika. Iz navedenih rezultata jasno je kako turisti percipiraju uvjete ovog prostora kao idealne za razvoj sportsko-rekreacijskih oblika turizma (Slika 37). Kao i u većini prethodno ocijenjenih elemenata, nije bilo odgovora u kojima ispitanici izražavaju nezadovoljstvo. Nadalje, s ugostiteljskim objektima s ponudom tradicionalnih jela i pića, izrazito je zadovoljna bila tek jedna četvrtina ispitanika, dok je uglavnom zadovoljno bilo 37,5%. Oko jedna trećine (30,2%) ispitanika je odgovorilo kako je niti zadovoljno niti nezadovoljno navedenom ponudom, dok je onih s uglavnom nezadovoljnim mišljenjem bilo 7,3% (Slika 37). Također, ne postoji nesklad između odgovora na razini administrativnih jedinica, već su odgovori pretežno ujednačeni. Iz navedenog se može zaključiti da se postojeća gastronomska ponuda ugostiteljskih objekata ne temelji dovoljno na tradicionalnim jelima i izvornim proizvodima i specijalitetima karakterističnim za ovaj prostor odnosno da ugostiteljska ponuda nije dovoljno

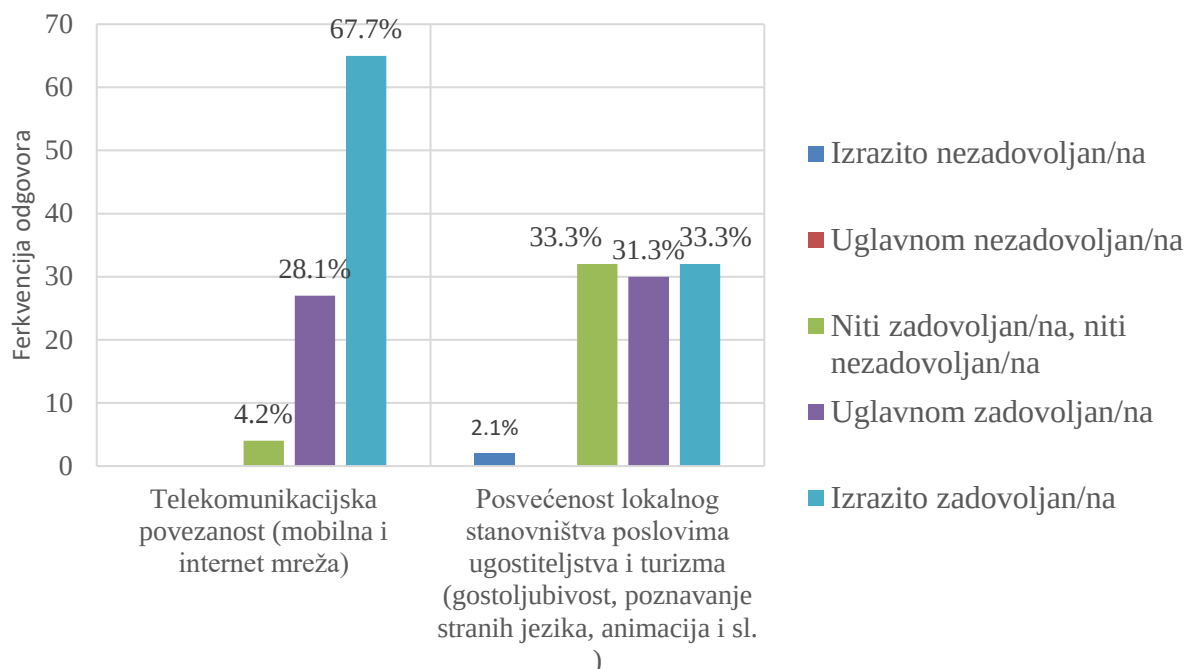
kvalitetna. S prometnom povezanošću unutar destinacije izrazito zadovoljno i uglavnom zadovoljno je preko dvije trećine (72,9%) ispitanika, dok je 25% ispitanika neutralnog mišljenja. Svega 2,1%, odnosno dva ispitanika s prostora Općina Gradac je uglavnom nezadovoljno prometnom povezanošću. S obzirom da je anketnom upitniku pristupilo svega dvoje ispitanika smještenih na prostoru Općine Gradac, ovaj podatak ne može biti relevantan za donošenje određenih zakonitosti (Slika 37). Ipak, uvidom u prometnu mrežu Makarskog primorja (Slika 13), lako se može zaključiti da je ona znatno slabije razvijena na području općine Gradac nego na prostoru ostalih općina/Grada.



Slika 37. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Zadnja dva elementa u okviru prirodno-društvenih atraktivnosti prostora istraživanja o kojima su ispitanici trebali izraziti svoje stavove bili su telekomunikacijska povezanost (mobilna i internet mreža) te posvećenost lokalnog stanovništva poslovima u turizmu i ugostiteljstvu (gostoljubivost, poznavanje stranih jezika, animacija i sl.) (Slika 38). Preko dvije trećine (67,7%) ispitanika bilo je izrazito zadovoljno s postojećom telekomunikacijskom mrežom, dok je niti zadovoljno niti nezadovoljno bilo svega 4,2% ispitanika. Razloge takvih rezultata prilikom ocjenjivanja navedenog elementa, možemo tražiti u činjenici da je na prostoru 2013. godine u sklopu projekta *Hotspot Croatia*, kojeg je financiralo Ministarstvo turizma RH, provedena besplatna pristupna internet mreža (URL 41). S odnosom lokalnog stanovništva prema poslovima u ugostiteljstvu i turizmu, izrazito je zadovoljna trećina ispitanika (33,3%), dok je nešto manje (31,3%) bilo onih koji su uglavnom zadovoljni. Međutim, jedna trećina

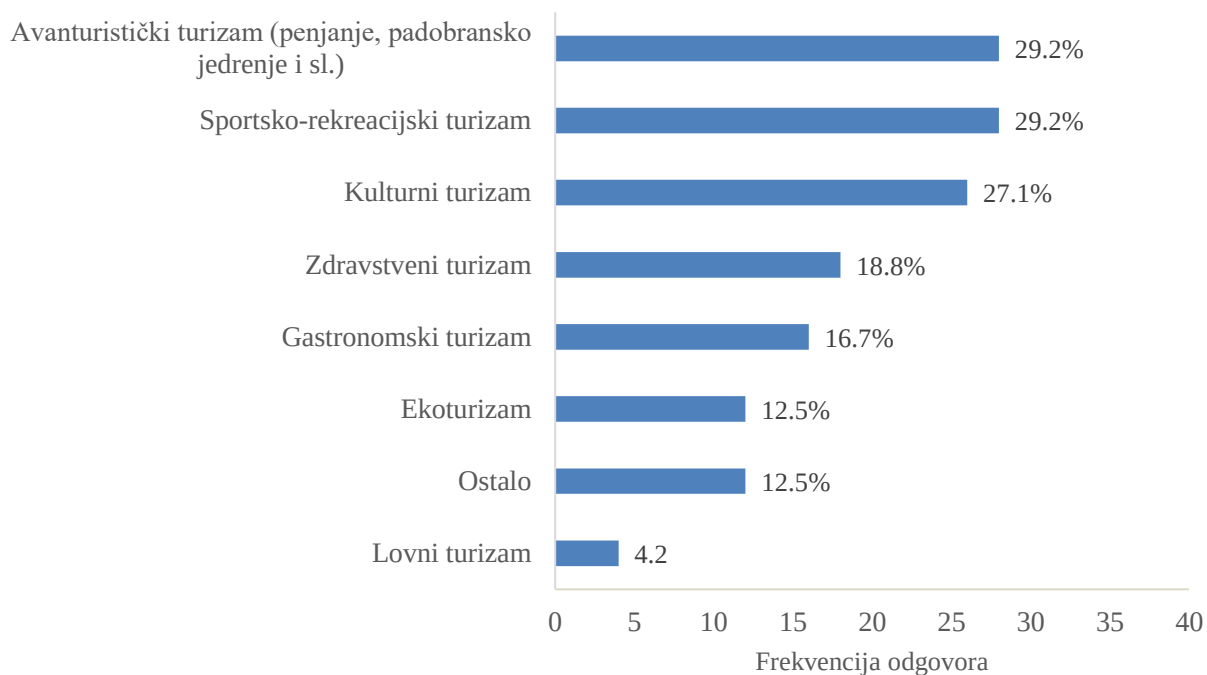
(33,3%) ispitanika nije bila niti zadovoljna niti nezadovoljna, dok je izrazito nezadovoljnih bilo svega 2,1%. Iz navedenih rezultata posljednjeg elementa iz ove skupine pitanja, može se zaključiti da je potrebno poboljšati odnos prema turistima te na taj način njihov boravak učiniti dodatno ugodnijim.



Slika 38. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

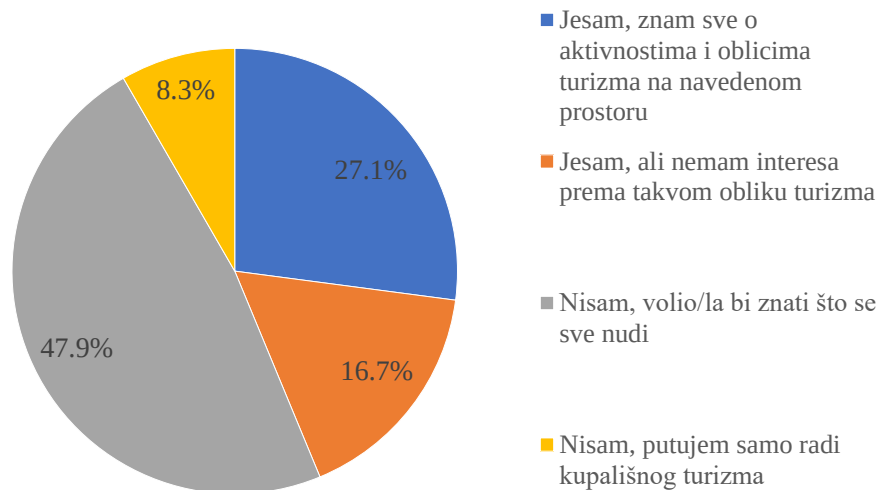
U trećoj skupini pitanja ispitanici su odgovorali na pitanja o poznavanju ponude ruralnog turizma (Slika 39) i oglašavanju turističke destinacije (Slika 40). Na pitanje koji oblici turizma ih najviše zanimaju bilo je moguće zaokružiti više odgovora, a 29,2% ispitanika je zaokružilo avanturistički turizam i sportsko-rekreacijski. S obzirom da se radi o dva rekreacijska oblika turizma, iz podataka se može zaključiti kako više od polovice (59,4%) ispitanika zanima takav oblik turizma. S obzirom da je tek 15,6% ispitanika takve sadržaje navelo kao jedan od osnovnih motiva dolaska na Makarsko primorje, jasno je kako takav oblik turizma nije dovoljno razvijen, odnosno prezentiran. Nadalje, 18,8% ispitanika navelo je zdravstveni turizam kao jedan od oblika turizma koji ih najviše zanima. S obzirom na navedene podatke, može se primjetiti kako ispitanike najviše zanimaju oblici turizma karakteristični za suvremene trendove. Od ostalih ponuđenih oblika turizma, kulturni turizam je navelo 27,1% ispitanika od kojih je 71,5% niti zadovoljno niti nezadovoljno s očuvanim sociokulturnim obilježjima lokalne zajednice. Gastronomski turizam preferira 16,7% ispitanika, a još se ističu ekoturizam 12,5%, te lovni turizam s 4,2% ispitanika. Zanimljivo je da je oblike turizma iz kategorije *ostalo* zaokružilo 12,5% turista (Slika 39).



Slika 39. Oblici turizma koji ispitanike najviše zanimaju

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

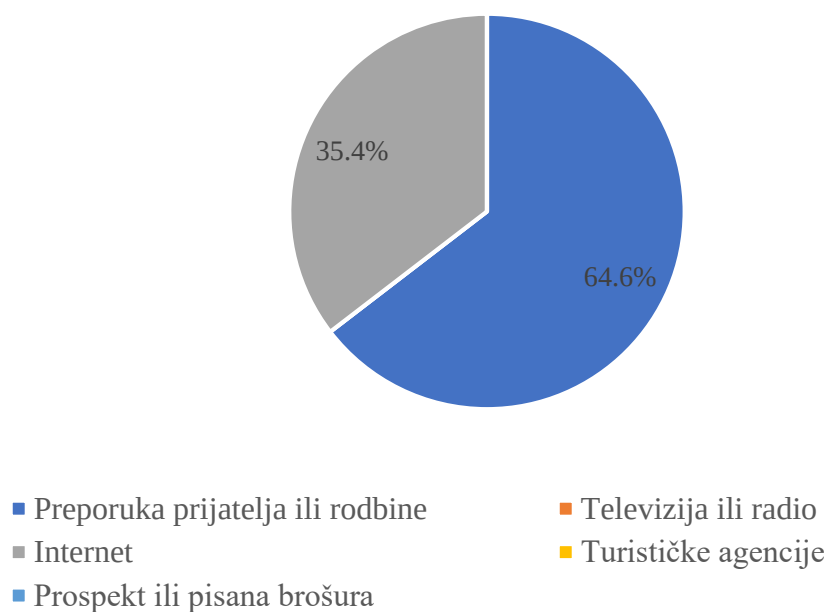
Na pitanje o ponudi ruralnog turizma na Makarskom primorju (Slika 40), malo manje od polovice (47,9%) ispitanika je odgovorilo kako nije upoznato te da bi voljeli znati što se sve nudi, a 27,1% ispitanika odgovorilo je kako zna sve o aktivnostima i oblicima ruralnog turizma na navedenom području, dok je 16,7% ispitanika upoznato s navedenom ponudom ali za nju nema interesa. Naposljetku tek 8,3% ispitanika tvrdi da ih takva vrsta turističke ponude uopće ne zanima (Slika 40). Iz prethodno iznesenih podataka vidljivo je kako je potražnja za ruralnim turizmom i ostalim oblicima turizma relativno stabilna i postojana, a turističku ponudu uglavnom koriste osobe zrelije životne dobi i veće platežne moći.



Slika 40. Upoznatost ispitanika s ponudom ruralnog turizma na Makarskom primorju

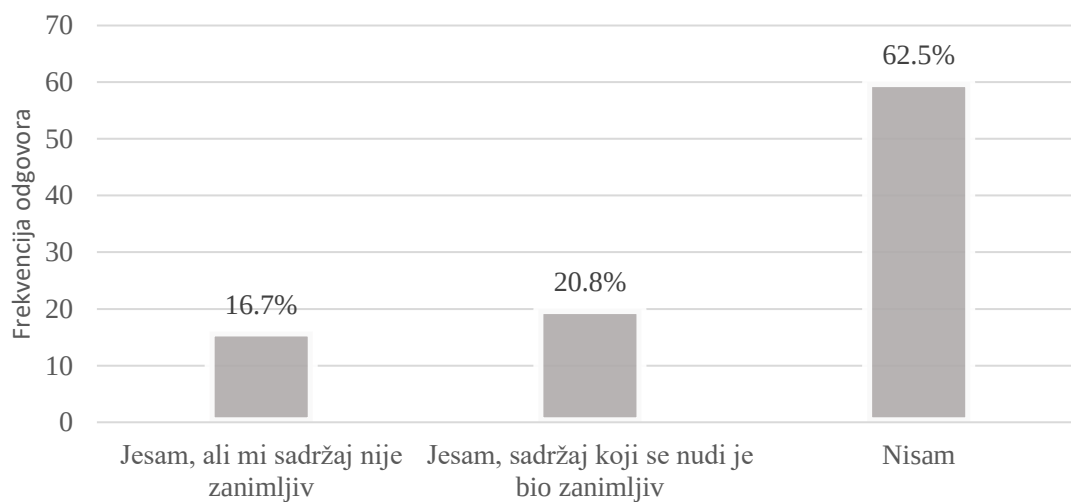
Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

Posljednja dva pitanja u anketnom upitniku bila su zatvorenog tipa, a vezana su za oglašavanje (marketing). Na pitanje koji izvor informacija je najviše utjecao na odluku o dolasku na Makarsko primorje, približno dvije trećine ispitanika (64,6%) je odgovorilo da je to bila preporuka prijatelja ili rodbine, a ostatak (35,4%) je informaciju pronašao pretraživanjem interneta. Odgovora da su izvor informacija bile turističke agencije, prospekti ili pisane brošure, televizija ili radio, nije bilo (Slika 41). Na posljednje pitanje ispitanici su trebali dati odgovor jesu li u posljednjih pola godine vidjeli reklamu/oglas za ruralni turizam na Makarskom primorju. Njih 62,5% na navedeno pitanje je dalo negativan odgovor, dok je 16,7% ispitanika odgovorilo kako sadržaj koji su vidjeli nije im bio zanimljiv. Ostatak ispitanika (20,8%) je odgovorio kako su navedene vrste reklama ili oglasa vidjeli i da im je sadržaj bio zanimljiv (Slika 42). Izneseni rezultati upućuju da oglašavanje ponude ruralnog turizma na prostoru istraživanja zasigurno postoji, međutim ostaje upitno je koliko je ono kvalitetno i atraktivno te samim time djelotvorno.



Slika 41. Izvor informacija koji je najviše utjecao na odluku ispitanika o dolasku na Makarsko primorje

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja



Slika 42. Odgovori ispitanika na upit jesu li vidjeli reklamu/oglas za ruralni turizam na Makarskom primorju u zadnjih pola godine.

Izvor: izrađeno na temelju rezultata anketnog istraživanja

6. Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju

Ruralni turizam oblik je turizma koji obuhvaća sve vrste aktivnosti i turističkih usluga na ruralnom prostoru. Analiza resursne osnove bitna je kako bi se mogli identificirati resursi koji za turističku destinaciju predstavljaju trenutnu snagu ili turistički potencijal. Stoga, na temelju analize prirodne i društvene osnove Makarskog primorja te uz rezultate anketnog istraživanja, analiziraju se i dodatni potencijali, ostali oblici turizma koji mogu potaknuti i unaprijediti razvoj ruralnog turizma na Makarskom primorju.

6.1. Agroturizam ili turizam na seljačkom gospodarstvu

Turizam na seljačkom gospodarstvu (registriranom obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu, poljoprivrednom obrtu, poljoprivredno trgovačkom društvu d.o.o.) obuhvaća sve vrste turističkih usluga koje seljačko domaćinstvo na svom gospodarstvu može pružiti, kako u cjelini, tako i u pojedinim svojim djelovima koji mogu biti fizički razdvojeni. Osnovna djelatnost seljačkog gospodarstva je uglavnom poljoprivreda, a usluge turistima su dodatna djelatnost. Na taj način seljaci mogu osigurati dodatni prihod, a ako su u navedenom dovoljno uspješni, mogu čak i zamijeniti dosadašnju gospodarsku djelatnost. Uz razne usluge smještaja takav oblik turizma može uključivati i rekreacijske aktivnosti kao što su pješaćenje, ribolov, jahanje, skijanje i slično, ovisno o turistički dostupnim atrakcijama i resursima. (Demonja, Ružić, 2010).

Najveća prepreka razvoju turizma na seljačkim gospodarstvima na Makarskom primorju, nedovoljna je veličina i rascjepkanost poljoprivrednog zemljišta koje je djelomice uvjetovala prirodna osnova, odnosno krševit reljef s nedostatkom obradivog zemljišta. Isto tako, uz utvrđenu postojanost od preko 400 OPG-ova, jedan od ograničavajućih faktora za njihov razvoj u budućnosti je i dobna struktura nositelja gospodarstava. Ipak, i kada poljoprivredno zemljište seljačkog gospodarstva nije dovoljno veliko, ne znači da ne mogu biti ispunjeni uvjeti za njegovo uključivanje u turističku ponudu. Za razvoj takvog turizma posebnu važnost ima ekološka poljoprivreda čiji se razvoj uklapa u koncept održivog turizma. S obzirom da je velikoj većini OPG-ova primarna djelatnost maslinarstvo, jedan od načina aktivnog odmora u kojem turisti sudjeluju može biti i branje maslina. Na taj način turisti se mogu upoznati s tradicijom maslinarstva, a ručno branje maslina zbog značajne fizičke aktivnosti ima i pozitivan terapijski učinak. Za razvoj turizma na ovom prostoru temeljne potencijale predstavljaju očuvana i zdrava okolina, nezagađeno zemljište te mnogi proizvodi koji se mogu zaštititi posebnom oznakom. Isto tako, uz ljubaznost domaćina i relativnu blizinu mora, dobra

promocija i lokalni eno-gastro specijaliteti glavni su preduvjeti za razvoj ove vrste ruralnog turizma na Makarskom primorju. Osim izrazito povoljnih prirodnih elemenata koje su ispitanici naveli, kao jedan od potencijala nameće se i atraktivan prirodan krajolik. S obzirom na godišnji broj posetitelja, Park prirode Biokovo atraktivna je lokacija za razvoj turističkih seljačkih gospodarstava, a prilikom eventualne izvedbe objekata nužno je da budu u skladu sa prostornim planom Parka. Prema tome, može se zaključiti kako Makarsko primorje ima mogućnosti za daljnji razvoj ovog oblika turizma, a da bi se taj potencijal u potpunosti iskoristio potrebno je također unaprijediti oglašavanje, te o mogućnostima razvoja selektivnih oblika turizma bolje informirati domaće, naročito mlado stanovništvo.

Ponuda koja u kombinaciji s poljoprivrednim aktivnostima uključuje smještaj na privatnim obiteljskim gospodarstvima Makarskog primorja, još uvijek nije dovoljno razvijena. Postojeća obiteljska poljoprivredna gospodarstva uglavnom su usmjerena na proizvodnju i plasman proizvoda na domaće tržište. Kao jedan od uspješnijih primjera ovog oblika turizma je kuća seoskog turizma *Vrata Biokovo* (Slika 43) smještena na planini Biokovo. Uz usluge smještaja, navedeni objekt turistima pruža mogućnost provoda jednodnevnog odmora u prirodi, a uključuje šetnje planinskim stazama te jahanje konja i magarca. Također, u sklopu objekta postoji i restoran koji turistima nudi različite gastronomske specijalitete karakteristične za ovo podneblje. Ovaj primjer turističkog obiteljskog gospodarstva pokazuje kako su poljoprivreda i stočarstvo, koje su donedavno bili glavni izvor prihoda ovog seljačkog gospodarstva, dopunjeni s unosnom gospodarskom djelatnosti - turizmom. Može se još izdvojiti OPG *Joško Veža* koji uz kušaonicu vina u sklopu domaćinstva turistima nudi i usluge smještaja.



Slika 43. Kuća seoskog turizma ‘‘Vrata Biokova’’

Izvor: URL 48

6.2. Rezidencijalni turizam

Ovaj oblik turizma podrazumjeva boravak u objektu u slobodno vrijeme. Uobičajno je da se ti objekti nalaze na atraktivnim ruralnim područjima, a njihov turistički potencijal leži u činjenici da se mogu iznajmljivati te čine znatan turistički potencijal. Također, karakteristično za sekundarne rezidencije da je njihova udaljenost od stalne rezidencije u prosjeku oko 50 kilometara i da su adekvatno opremljene (Demonja, Ružić, 2010).

S obzirom na postojanost atraktivnih ambijentalnih ruralnih cjelina na prostoru podbiokovskih naselja te postojeću prometnu povezanost, ova vrsta turizma posjeduje iznimne potencijale za svoj razvoj. Također, prednost je i blizina kuća za odmor koje turistima uz odmor u ruralnom okruženju nude i relativno brz pristup kupališnim prostorima. Jedna od mogućnosti za uspješniji razvoj ove vrste turizma je dostupnost navedenih objekata tijekom cijele godine, a ne samo za vrijeme ljetnih mjeseci te obogaćivanje turističke ponude ostalim sadržajima. Iako za sada ova vrsta turizma nije pretjerano razvijena, treba napomenuti da se objekti sporednog stanovanja često dovode u kontekst narušavanja krajobraza što je najčešće povezano s načinom njihove gradnje.

6.3. Avanturistički turizam

Avanturistički turizam je pojavni oblik rekreacijskog turizma koji se zasniva na rekreaciji u kojem je prisutan određen stupanj rizika i uzbuđenja. Uz taj turistički oblik vezemo aktivnosti kao što su: alpinističko penjanje, *treking*, vožnja brdskih trka, paraglajding, vođeni adrenalinski sportovi i dr. Takav oblik turizma zahtjeva spremnost pojedinca u fizičkom i psihološkom smislu. Lokacije na kojima se odvija su u prirodi, tj. u šumi, kraj mora, rijeka, jezera, na brdima i sl. (Demonja, Ružić, 2010).

S obzirom na vertikalnu raščlanjenost južnih primorskih planinskih litica i njihovu otvorenost prema morskoj, agrarnoj i urbanoj zoni, možemo istaknuti kako prostor posjeduje potencijale za razvoj avanturističkih oblika ruralnog turizma. Osim atraktivne prirodne resursne osnove, jedna od pogodnosti je i ugodna klima koja omogućava aktivnosti na otvorenom prostoru. S obzirom na postojanost preko 19 markiranih planinarskih staza i sedam domova, alpinističko penjanje je moguće na prostoru Biokova i u manjoj mjeri (3 markirane staze) Rilića (Općina Podgora), a posebno su atraktivne planinarske staze na prostoru Općine Brela (Ozimec, 2008). Također treba naglasiti kako je planina Biokovo zaštićena kao Park prirode te da se svaka planinarska i alpinistička aktivnost treba prijaviti upravi Parka. Uz alpinističko penjanje i *trekking*, prostor ima i idealne uvjete za parajedriličarstvo (paraglajding) i letenje zmajem. U prilog tome ide činjenica što na području nema većih mostova, dalekovoda, antena i sličnih objekata koje bi mogle prostor za korisnike ovakvog oblika turizma učiniti nekontroliranim. Jedan od potencijala ovog oblika turizma je svakako i postojanost vertikalnih termičkih tokova ili stupova, odnosno pojaseva toplog zraka koji se naročito za vrijeme ljetnih mjeseci izdižu u više slojeve atmosfere, što parajedriličarima omogućuje dulje zadržavanje u zraku (URL 17). Ipak, posebna pozornost treba se obratiti i na zračna strujanja i vrtloge, koji zbog posebne orografije terena i u određenim klimatskim uvjetima za korisnike ove vrste turizma mogu biti iznimno opasni. Isto tako, treba istaknuti da su prostori potencijalnih uzletišta (Grad Makarska) prometno povezani *Biokovskom cestom*, a općine Baška Voda i Tučepi te Grad Makarska imaju uzletišta u vidu sportskih igrališta. Trenutno na prostoru Makarskog primorja djeluje Klub padobranskog jedrenja “Edel”, a od strane *Hrvatske agencije za civilno zrakoplovstvo* dva su uzletišta te sletišta odobrena, oba na Biokovu i u granicama Grada Makarska; *Miletin Bor* na 650 nm i *Pržinovac* na 1300 nm. Kao operativno sletišta koristi se prostor sjeverno od plaže *Ramova* na samim sjeverozapadnim granicama Grada Makarske, a alternativa su mu glavno i

pomoćno nogometno igralište Sportskog centra *Makarska* i nogometno igralište u Tučepima (URL 18).

6.4. Sportsko-rekreacijski turizam

Sportsko-rekreacijski turizam pojavni je oblik turizma koji se temelji na aktivnom i sadržajnom odmoru kojeg karakteriziraju sportsko-zabavne aktivnosti; šetnja, biciklizam, plivanje, veslanje, razni momčadski sportovi i sl. Zanimanje za ovu vrstu turizma je u novije vrijeme u stalnom porastu jer turisti uz pasivni odmor žele i dio svog slobodnog vremena provesti aktivno (Demonja, Ružić, 2010).

Konfiguracija terena kroz koji prolaze biciklističke staze Makarskog primorja iznimno je atraktivna i raznolika, a činitelj razvoja ovog oblika turizma je i iznimna krajobrazna raznolikost. Naime, neke staze prolaze do pješčanih plaža, kroz ambijent Parka prirode Biokovo i stare maslinike pa sve do tradicijskih konoba i restorana na prostoru podbiokovskih zaseoka. Navedene atraktivnosti biciklističkih staza pružaju mogućnosti njihovog povezivanja s ostalim ruralnim turističkim sadržajima, posebno ukoliko bi se razvoj ove vrste turizma nastavio, a kao jedan od oblika nameće se i gastronomski turizam. Turističke zajednice i Park Prirode Biokovo sustavno rade na daljnjem uređenju i promociji ovog sportsko-rekreacijskog oblika turizma, a valja nadodati da je jedna od etapa međunarodne biciklističke staze oko Hrvatske - *Tour of Croatia* 2017. i 2018. godine bila upravo na Makarskom primorju (URL 40).

6.5. Kulturni turizam

Ovaj oblik turizma podrazumjeva putovanja pojedinaca zbog posjeta spomenika, kulture, muzeja i ostalih kulturnih manifestacija. Uz njega se blisko nadovezuje i vjerski turizam s brojnim svetištima i vjerskim manifestacijama. Kao i ostali i ovaj oblik turizma može biti potencijalno rješenje za produženje turističke sezone i ublažavanje sezonskih koncentracija (Demonja, Ružić, 2010).

Prostor starih podbiokovskih zaseoka dobro je očuvan te predstavlja jedan od temelja razvoja kulturnog turizma na ovom prostoru. Kao jedan od uspješnih primjera njihove valorizacije je priredba "Ka kultura u tučepskim zaseocima" u Općini Tučepi. S obzirom na postojanost sličnih cjelina, zasigurno možemo zaključiti da za izvedbu priredbi sličnog karaktera postoje veliki potencijali i u ostalim administrativnim jednicima, posebno na prostoru Grada Makarske te općina Brela, Baška Voda i Podgora. Uz navedeno, prostor posjeduje znatan broj kulturno-

povijesnih sadržaja koji nažalost nisu dovoljno turistički valorizirani, a tome svjedoči i analiza odgovora anketnog istraživanja. Posebno je ugrožena nematerijalna kulturna baština koja nije detaljno zapisana gotovo nigdje. S obzirom na izraženi interes turista za ovim oblikom turizma, potrebno je osmisliti i organizirati određeni broj novih priredaba vezanih uz običaje lokalnog stanovništva, povijesne događaje te tradiciju života i rada.

6.6. Zdravstveni turizam

Zdravstveni turizam je oblik odmora povezan vrlo često uz termo-mineralna vrela, planinske predjele, aromatične biljke i blata. Uz usluge smještaja i prehrane, turistima je potrebno osigurati medicinski nadzor u posebnim objektima. Važnost ove vrste turizma je višestruka, a ogleda se u jačanju fizičke spremnosti korisnika ove vrste usluga, poboljšanju njihovog zdravlja te pripremi za obranu od raznih bolesti i stresnih situacija (Demonja, Ružić, 2010).

Postojanost planinskih predjela te raznolikosti flornih elemenata od kojih možemo istaknuti šume alepskog i crnog bora, potencijalni su resurs razvoja ove vrste turizma. Isto tako, s obzirom na brojnost speleoloških objekata uglavnom smještenih na prostoru planine Biokovo, od kojih niti jedan nije stavljen u funkciju turizma, jedan od mogućih potencijala je i razvoj speleoterapije⁷. Osim planinskih predjela, jedan od potencijala svakako je i Jadransko more koje zahvaljujući ljekovitim spojevima može biti valorizirano za talasoterapiju, odnosno liječenje morskom vodom, klimom i morskim elementima (URL 49). Također, velik potencijal razvoja ove vrste turizma je i njegovo povezivanje sa sportsko-rekreacijskim turizmom za čiji daljnji razvoj prostor posjeduje idealne uvjete. Prije svega, da bi došlo do značajnijeg razvoja ove vrste turizma nužno je izgraditi odgovarajuće opremljene infrastrukture objekte, a kao jedna od prednosti može se istaknuti postojeća zainteresiranost turista za ovaj oblik turizma. Sadašnja ponuda zdravstvenog turizma Makarskog primorja temelji se na medicinsko-rehabilitacijskom centru *Biokovka*, koji nudi mnoge rehabilitacijske programe po želji korisnika (URL 50).

6.7. SWOT analiza

SWOT analiza je spoznaja o dugoročnim strateškim prednostima (prilikama) određenog područja na koja u budućnosti treba usmjeriti više pažnje, naročito zbog dugoročno održivog te prostorno ujednačenog razvoja (Zelenika, 2000). Napravljena je na temelju analize

⁷ Speleoterapija (grč. speleos = pećina) je metoda koja se bazira na doziranom boravku pacijenata u posebno odabranim špiljama, a služi kao terapija za kronične i alergijske respiratorne poremećaje

prirodne i društvene resursne osnove stavljene u funkciju ruralnog turizma, rezultata anketnog istraživanja te indentifikacijom potencijala ostalih oblika turizma za snažniji razvoj ruralnog turizma.

Tablica 5. SWOT analiza turističko-razvojnih atributa Makarskog primorja kao ruralne turističke destinacije.

Snage	Slabosti
Atraktivan i raznovrsan reljef Povoljna klima Odsutnost buke i vibracija Bogatstvo flornih zajednica Visokokvalitetni poljoprivredni proizvodi (maslinovo ulje, vino) i brendiranje Očuvana priroda i nezagađen okoliš Značajna i sačuvana materijalna kulturna baština Veliki broj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Prometna povezanost Mogućnost eko proizvodnje	Veliku usitnjenosti posjeda i vlasništva Nedovoljna iskorištenost i valorizacija nematerijalne nekulturne baštine Pretjerana orijentiranost na kupališni turizam Masovna izgradnja smještajnih kapaciteta Loša komunalna infrastruktura Sezonalost turizma Prometne gužve za vrijeme ljetnih mjeseci Nedovoljna promocija i marketing Prometne gužve za vrijeme ljetnih mjeseci
Prilike	Prijetenje
Korištenje EU fondova Turisti visoke kupovne moći Promocija nematerijalne kulturne baštine Uvjeti za razvoj avanturističkog i sportsko-rekreacijskog turizma Rastuća potražnja za ruralnim turizmom	Dob nositelja poljoprivrednih gospodarstava Daljnja nekontrolirana masovna izgradnja Odlazak kadrova, iseljavanje u druge zemlje Pogodovanje interesima krupnog kapitala Devastacija kulturne baštine

7. Zaključak

U ovom radu provedeno je istraživanje prirodno-geografskih i društveno-geografskih resursa Makarskog primorja u kontekstu mogućeg razvoja ruralnog turizma. U skladu s postavljenim ciljevima rada evidentirani su postojeći elementi resursne osnove koje je moguće turistički valorizirati. Za istraživački rad su postavljene tri hipoteze:

Hipoteza 1 - Turistička ponuda Makarskog primorja pretežno je orijentirana na kupališni turizam.

Analizom fizionomske preobrazbe prostora istraživanja od samih početaka pa sve do suvremenog razvoja turizma te uvidom u brojnost namjenski izgrađenih turističkih objekata, potvrđena je prva postavljena tvrdnja. Posebice u drugoj polovici 20. st. razvijala su se obalna naselja, a istovremeno naselja udaljena od obale gubila su stanovništvo. Isto tako, analizom turističkog prometa i smještajnih kapaciteta u posljednjih pedeset godina evidentno je kako je Makarsko primorje u mnogim segmentima prostor masovnog, kupališnog turizma. Rezultati anketnog istraživanja pokazali su da turisti Makarsko primorje posjećuju prvenstveno zbog kupališnog turizma. Iz navedenih činjenica jasno je kako treba kontrolirati daljnju izgradnju smještajnih jedinica u naseljima uz obalu, a turistički razvoj usmjeriti i na prostore u zaobalju, te poticati razvoj drugih oblika turizma, kao što je ruralni turizam.

Hipoteza 2 - Ruralni turizam na Makarskom primorju nije dovoljno razvijen.

Utvrđivanjem turističke valorizacije prirodnih i društvenih resursa, identifikacijom postojećih oblika turizma na ruralnom prostoru Makarskog primorja te rezultatima anketnog istraživanja može se utvrditi kako ruralni turizam na području Makarskog primorja nije dovoljno razvijen. Mali je broj poljoprivrednih gospodarstva koja su orijentirana na pružanje turističkih usluga, a ne samo na proizvodnju i plasman poljoprivrednih proizvoda. Kao jedan od osnovnih, nedovoljno razvijenih elemenata ruralnog turizma je slaba razvijenost djelatnosti primarnog sektora u koje spadaju poljoprivreda i stočarstvo. U nedovoljno razvijene oblike turizma može se svrstati i rezidencijalni, avanturistički i kulturni turizam čiji bi razvoj dodatno mogao pridonijeti razvoju kako ruralnog turizma tako i razvoju ruralnih naselja.

Hipoteza 3 - Postoje potencijali za razvoj ruralnog turizma na Makarskom primorju.

Analizom prirodnih resursa utvrđeno je kako prostor Makarskog primorja uz vertikalnu reljefnu rasčlanjenost karakterizira i izrazita krajobrazna raznolikost koja se ogleda u flišnom,

prvenstveno agrarnom pobrđu te planinskom predjelu koji se na nju nadovezuju. S obzirom da je obalni prostor opterećen turističkim aktivnostima, posebice za vrijeme ljetnih mjeseci, mogući je razvoj ruralnog turizma u prostoru pobrđa i planinskom dijelu Makarskog primorja. Uz reljefne osobitosti jedan od potencijala je i pogodna klima tijekom cijele godine koja predstavlja temelj razvoja turističkih aktivnosti u predsezoni i posezoni tj. izvan ljetnih mjeseci. Također, proizvodnja poljoprivrednih proizvoda visoke kvalitete, mogućnosti za razvoj ekološke poljoprivrede, na koju bi se razvoj ruralnog turizma na Makarskom primorju trebao osloniti, predstavljaju značajan potencijal. Usprkos usitnjenosti posjeda, što ponekad predstavlja ograničavajući faktor za razvoj poljoprivrednih gospodarstava, mogućnost razvoja ruralnog turizma se ogleda i u povezivanju s ostalim oblicima turizma, od kojih rezidencijalni, sportsko-rekreacijski i avanturistički imaju znatan potencijal. Za razvoj ruralnog turizma izrazito je važna i prezentacija materijalne i nematerijalne kulturno-povijesne baštine.

Može se zaključiti da je na prostoru Makarskog primorja potrebno sagledati i poštivati mogućnosti resursne osnove, jer prema iskustvima sličnih turističkih destinacija nakon prevelikog iskorištavanja resursa mogu uslijediti stagnacija i postupno smanjenje turističkog prometa, ali i smanjenje atraktivnosti prostora. Za provođenje konkretnijih mjera u smislu razvoja ruralnog turizma, potrebna je snažna suradnja svih dionika: političkih subjekata, turističkih zajednica te lokalnog stanovništva.

Izvori i literatura

- Alaupović-Gjeldum, D. (1992): *O nekim osobitostima tradicijskoga graditeljstva Makarskog primorja*, Ethnologica Dalmatica 1/1, 151-160
- Baćac, R. (2011): Priručnik za bavljenje seoskim turizmom, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, str. 16.
- Bilić, J. (2010): *Geomorfološka obilježja gorskog hrpta Rilića*, Hrvatski geografski glasnik 72/1, 63 – 85
- Bogunović, M., Bensa A., Husnjak S., Miloš B., (2009): *Pogodnosti tala Dalmacije za uzgoj masline*, Agronomski glasnik 5-6, Zagreb
- Crkvenčić, I. (1991): *Turizam u agrarnim područjima*, Acta turistica, vol 3, 8-28.
- Demonja, D., Ružić, P. (2010): *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*, Samobor, Meridijani, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2011): *Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Hrvatskoj*, Zagreb, str 13.
- https://www.dzs.hr/hrv/publication/metodologije/metod_67.pdf
- Ekološke monografije 4 – Zbornik radova, Hrvatsko ekološko društvo, Zagreb
- Herak, D., Herak, M., (2002): *Seizmičnost i potresna opasnost na Makarskom primorju*. U: Mustapić M., Hrstić I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb
- Hrstić, I., (2002): *Zbivanja na Makarskom primorju tijekom i nakon potresa 1962. godine*. U: Mustapić M., Hrstić I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb
- Husnjak, S., (2008): *Pedogeografija*, autorizirane pripreme za predavanja (skripta), Zagreb.
- Jeličić, D. (2007): *Agroturizam u europskom kontekstu*, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
- Kantar, S. (2016): *Razvoj održivog ruralnoga turizma: Potencijali Koprivničko-Križevačke županije*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet
- Krajinović, Čičin-Šain (2011.): *Strateško upravljanje razvojem ruralnog turizma – problemi i smjernice*, Oeconomica Jadertina, Sveučilište u Zadru
- Kranjčević, J. (2002): *Turizam u prostornim olovima Makarskog primorja od 1945. do 1991.*, U: Mustapić M., Hrstić I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb

- Kuluz, N. (2009): *Očuvanje i prezetnacija kulturne baštine u okviru Parka prirode Biokovo*, Ethnologica Dalmatica, 17/1, 47-77
- Kušan, F., (1969): *Biljni pokrov Biokova*, Prirodosl. istraž. Jug. Akad., 37, 1–224, Zagreb.
- Kušen, E. (2002): *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, Zagreb
- Kušen, E. (2006): *Ruralni turizam*. U: Čorak, S. et.al.: Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno: Zagreb: Institut za turizam.
- Lahman, O. (1970), *Suvremena društvena transformacija Makarske*. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28. – 30. 9. 1969., Makarska, SIZ za kulturu općine Makarska.
- Lahman, O. (1971): *Poslijeratna migracija stanovništva gornjeg Makarskog primorja*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 45: 471-489.
- Lahman, O. (1971): *Suvremena društvena transformacija Makarske*. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Lahman, O. (1975): *Donje Makarsko primorje – sociološki profil današnjice*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 46:505-520.
- Lukić, A (2002): *Turizam na seljačkim gospodarstvima u Hrvatskoj*, Dela 17, Zagreb
- Magaš, D. (2013): *Geografija Hrvatske*, Odjel za geografiju, Meridijani, Zadar
- Marinčić, S., Korolija, B., Majcen, Ž. (1976): *Osnovna geološka karta SFRJ 1:100 000: List*
- Marinčić, S., Magaš N., Benček Đ., (1972): *Osnovna geološka karta 1:100 000, list*
- Mihaljević D., (1993): *Geomorfološke značajke primorske padine gorskog hrpta Biokova*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja (1997): *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*, Zagreb, str. 89.
- Mišetić, R., Bara M. (2002): *Stanovništvo Makarskog primorja: demografsko kretanje u vrtlogu društvenih promjena od 1945. do 2011.*, U: Mustapić M., Hrستیć I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb
- N. Čavlek i suradnici (2011): *Turizam: Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb
- Nadilo, B. (2009): *Tunel sv. Ilija kroz Biokovo*, Građevinar 61, 745-756, 8, Zagreb
- Omiš* L 33-22, Institut za geološka istraživanja, Zagreb, Savezni geološki institut Beograd.
- Ozimec, R., (2008): *Biokovo*, monografija, Makarska: Park prirode Biokovo, Graphis, Zagreb
- Ploče, K 33-35, Institut za geološka istraživanja Zagreb, Savezni geološki zavod Beograd

- Podgorelec, S., Klempić-Bogad, S. (2002): *Socio-geografske promjene u naseljima Makarskog primorja*, U: Mustapić M., Hrštic I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb
- Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., dokumentacija 944, DZS, Zagreb, 1996.
- Promet turista u primorskim gradovima i općinama 200., Statistička izvješća 1135, DZS, Zagreb, 2001.
- Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2005., Statistička izvješća 944, DZS, Zagreb, 2006.
- Promet turista u primorskim mjestima 1966., dokumentacija 3.4, RZS, Zagreb, 1967.
- Promet turista u primorskim mjestima 1970., dokumentacija 98, RZS, Zagreb, 1971.
- Promet turista u primorskim općinama 1975., dokumentacija 240, RZS, Zagreb, 1976.
- Promet turista u primorskim općinama 1980., dokumentacija 433, RZS, Zagreb, 1981.
- Promet turista u primorskim općinama 1985., dokumentacija 622, RZS, Zagreb, 1987.
- Promet turista u primorskim općinama 1990., dokumentacija 812, RZS, Zagreb 1991.
- Radić, J., (1974): *Prilog poznavanju flore Biokova*, Acta Botanica Croatica 33/, 219-229, Institut za botaniku, Zagreb
- Ružić, P. (2009): *Ruralni turizam*, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Pula, str. 15.
- Šegota, T. i Filipčić, A., (2003): Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje, *Geoadria*, 8(1), 17-37.
- Stančić F., Škarica M. (2002): *Glavni izazovi učinkovitoj i demokratskoj samoupravi: primjer Makarskog primorja*, U: Mustapić M., Hrštic I., et. al: *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011. zbornih radova*, Institut Ivo Pilar, Zagreb
- Svržnjak, K. et al. (2014): *Ruralni turizam – uvod u destinacijski menadžment*, Visoko gospodarsko učilište, Križevci, str. 9.
- Vidović, D., (2012): *Pogled u toponimiju Makarskog primorja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Zelenika, R. (2000): *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 309–402.

URL 1: <https://www.dzs.hr/>, 10.01.2018.

URL 2: http://brolanenses.hr/vrela/tomas_vruja.pdf, 01.03.2018.

URL 3: Digitalna pedološka karta RH (u kmz Google Earth formatu),
<http://pedologija.com.hr/iBaza/DPK-RH.kmz>, 03. 11. 2018.

URL 4: <http://prosetajpotucepima.yolasite.com/naziv-mjesta-tu%C4%8Ddepi.php>, 13.03.2018.

URL 5: *Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva domaćinstava i stanova 2011.,
https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_40/H01_01_40.html#17, 08.03. 2018.

URL 6: Državni hidrometeorološki zavod, srednje mjesečne i godišnje temperature zraka i mora (°C), srednje mjesečne količine oborina za razdoblje od 1981. do 2016., Klimatološka postaja Makarska, <http://meteo.hr> (17.02.2018.)

URL 7: *Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva domaćinstava i stanova 2011.,
https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/xls/Grad_22_HR.xls, 18. 03. 2018.

URL 8: *Izveštaj br. 2-Upisnik poljoprivrednika*), Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju,
<http://www.apprrr.hr/Download.ashx?FileID=b79b4089-2409-48af-9448-285a2365c167>, 09.03. 2018.

URL 9: *Izveštaj br. 1-Upisnik poljoprivrednika*, Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, <http://www.apprrr.hr/Download.ashx?FileID=04d5712d-65f1-4f47-a7d1-37c075927d50>, 08.03. 2018.

URL 10: *Izveštaj br. 1-Tražene kulture na Jedinstvenom zahtjevu iz 2017.*, Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju,
<http://www.apprrr.hr/Download.ashx?FileID=d9569307-0a37-4340-ac75-802f40a26083>, 08.03.2018.

URL 11: *Brojenje prometa na cestama Republike Hrvatske godine 2016.*, Hrvatske ceste, Zagreb, 2017.,
<http://www.hrvatskeceste.hr/UserDocsImages/Promet%20i%20sigurnost/Brojenje%20prometa%202016/Promet%20na%20cestama%20Republike%20Hrvatske%202016.xls>, 28.03.2018.

URL 12: Global Data Explorer, USGS-Science for changing world,
<https://gdex.cr.usgs.gov/gdex/>, 03.04. 2018.

URL 13: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2010.*, Statistička izvješća 1437, DZS, Zagreb, 2011., https://www.dzs.hr/hrv_eng/publication/2011/si-1437.pdf , 03.04.2018.

- URL 14: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2015.*, Statistička izvješća 1565, DZS, Zagreb, 2016., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1565.pdf, 03.04.2018.
- URL 15: *Ruralni turizam Hrvatske, Nacionalni katalog*, Hrvatska gospodarska komora i Ministarstvo turizma, 2016., <https://www.hgk.hr/documents/hgkkatalogruralniturizamhrvatskeweb57728ea64487b.pdf>, 14.04.2018.
- URL 16: Petrić, L. (2006): *Izazovi razvoja ruralnog turizma: Dosadašnja praksa u Europi i reperkusije na Hrvatsku*, Acta turistica, 18 (2006), 2; 134-170, <https://www.jstor.org/stable/23234121>, 14.04.2018.
- URL 17: Bugarinovski, I: *Parajedriličarstvo – Paragliding*, Hrvatska agencija za civilno zrakoplovstvo, 2017. https://www.ccaa.hr/download/documents/read/broj-1--parajedrilarstvo_731, 24.04.2018.
- URL 18: https://scontent-vie1-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/12227013_10206262482214208_1925853577767398962_n.jpg?nc_cat=0&oh=589ae55c41560e2f2cf977fca3b47f5d&oe=5B5BB7E2, 24.04.2018.
- URL 19: Karabatić, A. (2014): *Speološka fotografija*, Završni rad, Sveučilište u Zagrebu; Grafički Fakultet, http://eprints.grf.unizg.hr/2134/1/Z548_Karabatic_Ana.pdf, 25.04.2018.
- URL 20: Službena facebook stranica *Parka Prirode Biokovo*, <https://www.facebook.com/parkprirodebiokovo/photos/a17r>, 25.04.2018.
- URL 21: *Odluka o donošenju prostornog plana upravljanja parkom prirode Biokovo*, 2015. http://zzpusdz.hr/images/PDF/PPPPO%20Park%20Prirode%20Biokovo/NN%20108_2015.pdf, 25.04.2018.
- URL 22: *Plan upravljanja Parkom prirode Biokovo za razdoblje 2017-2026.*, 2017., www.pp-biokovo.hr/cms/clients/1/documents/229.pdf, 25.04.2018.
- URL 23: *Prostorni plan uređenja općine Baška Voda*, 2017., <http://www.opcinabaskavoda.com/clients/1/documents/384.pdf>, 16.05.2018.
- URL 24: *Prostorni plan uređenja općine Podgora*, 2017., <https://www.dropbox.com/s/kyce61xe03o3gbg/25000.rar?dl=0>, 16.05.2018.
- URL 25: *Prostorni plan uređenja Grada Makarske*, 2016., <http://makarska.hr/clients/1/documents/3402.zip>, 16.05.2018.
- URL 26: *Prostorni plan uređenja općine Tučepi* 2016., http://tucepi.hr/ppu_2017/knjiga%201.pdf, 16.05.2018.

URL 27: *Prostorni plan uređenja općine Brela*, 2017., <http://www.opcina-brela.hr/wp-content/uploads/2014/06.pdf>, 16.05.2018.

URL 28: *Prostorni plan uređenja općine Gradac*, 2016., <http://opcinagradac.hr/clients/1/documents/ja132aidd4mqaq.pdf>, 16.05.2018.

URL 29: <http://makarska.hr/hr/folklorni-ansambl-tempet/102>, 22.05.2018.

URL 30: <http://makarska.hr/hr/gradski-muzej-makarska/65>, 22.05.2018.

URL 31: <http://makarska.hr/hr/malakoloski-muzej/59>, 22.05.2018.

URL 32: <http://makarska-info.hr/hr/481/astro-park-i-zvezdarnica>, 22.05.2018.

URL 33: <https://www.smn.hr/svetiste-majke-bozje-lurdske-vepric>, 22.05.2018.

URL 34: <http://makarska.hr/hr/jubilarna-proslava-blagdana-male-gospe-u-vepricu/791>, 22.05.2018.

URL 35: <http://www.kkutz.org/>, 25.05.2018.

URL 36: <http://www.dalmacijawineexpo.com/>, 25.05.2018.

URL 37: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/Makarska_riviera.jpg/800px-Makarska_riviera.jpg, 01.06.2018.

URL 38: <https://cdn.dalmacijadanas.hr/wpcontent/uploads/2017/09/kotisamakarskakastel16.jpg>, 01.06.2018.

URL 39: <http://www.birdwatching-betsa.com/images/kotisina.jpg>, 01.06.2018.

URL 40: <https://makarska-info.hr/hr/306/biciklisticke-staze>, 01.06.2018.

URL 41: <https://www.bug.hr/molex/hotspot-croatia/96540.aspx>, 05.06.2018.

URL 42: <https://makarska.hr/hr/makarsko-kulturno-ljeto/>, 05.06.2018.

URL 43: <http://www.opcinabaskavoda.com/hr/68/dogadanja>, 05.06.2018.

URL 44: <http://www.opcina-brela.hr/kultura/>, 05.06.2018.

URL 45: <https://tz-podgora.hr/hr/dogadanja>, 05.06.2018.

URL 46: <http://www.gradac.hr/hr/11/dogadanja>, 05.06.2018.

URL 47: <http://www.tucepi.com/hr/events/>, 05.06.2018.

URL 48: <http://vratabiokova.hr/smjestaj/galerija/>, 05.06.2018.

URL 49: <http://alternativa-za-vas.com/index.php/clanak/article/talasoterapija>, 06.06.2018.

URL 50: <http://www.biokovka.hr/hr/>, 06.06.2018.

URL 51: <https://pp-biokovo.hr/hr/424/pristup-informacijama>, 11.06.2018.

URL 52: <https://pp-biokovo.hr/hr/5/multimedia>, 21.06.2018.

Popis slika

Slika 1. Geografski smještaj Makarskog primorja	8
Slika 2. Kretanje broja turističkih dolazaka i noćenja na Makarskom primorju od 1965. do 2015. godine	11
Slika 3. Udio turista prema zemlji podrijetla u ukupnom broju turističkih dolazaka na Makarsko primorje (2005.-2015. godine)	12
Slika 4. Udio stranih i domaćih turističkih dolazaka (T) i noćenja (N) na Makarskom primorju 2015. godine.	13
Slika 5. Broj kreveta prema vrsti objekata po općinama/gradovima na Makarskom primorju 2015. godine.	14
Slika 6. Perspektivni reljefni prikaz Makarskog primorja	18
Slika 7. Flišna zaravan (Baška Voda – Brela – Makarska -Tučepi - Podgora).....	19
Slika 8. Unutrašnjost Tučepске vilenjače	20
Slika 9. Unutrašnjost Jame za Pišćetom.....	21
Slika 11. Klimadijagram meterološke postaje Makarska (1981.-2016.).....	23
Slika 12. Ulaz u Botanički vrt "Kotišina".....	26
Slika 14. Moguća ekološka poljoprivredna proizvodnja i prerada u Hrvatskoj	29
Slika 13. Prometni sustav Makarskog primorja	31
Slika 14.Brela - Bast - Kotišina - Makarska - Promajna - Brela.....	33
Slika 15. Makarska - Veliko brdo - Kotišina - Osejava – Makarska	34
Slika 16. Tučepi - Podgora - Stara Podgora - Srida sela - Makarska - Tučepi.....	35
Slika 17. Makarska - vrh Sv. Jure	36
Slika 18. Igrane - Živogošće - Živogošće Blato - Živogošće Strn - Drašnice – Igrane	37
Slika 19. Drvenik – Zaostrog – Podaca - Brist - Gradac - Stari Gradac - Stari Zaostrog - Drvenik.....	37
Slika 20. Prostorni smještaj zaštićenih sakralnih objekata na Makarskom primorju.....	40
Slika 21. Kaštel u Kotišini.....	41
Slika 22. Zaseok Kotišina (Grad Makarska)	42
Slika 23. Grubišića dvori (Općina Tučepi)	43
	79

Slika 24. Srida sela, zaseok- Tomaši (Općina Tučepi)	44
Slika 25. Planinski stanovi na Biokovu.....	46
Slika 26. KKUTZ - Ka kultura u tučepskim zaseocima.....	50
Slika 27. Ispitanici prema spolnoj strukturi	51
Slika 28. Ispitanici prema dobnim skupinama	52
Slika 29. Ispitanici prema stupnju obrazovanja	52
Slika 30. Ispitanici prema poslovnom statusu	53
Slika 31. Mjesečna primanja ispitanika.....	53
Slika 32. Ispitanici prema Gradu/Općini u kojoj su smješteni	54
Slika 33. Ispitanici prema učestalosti putovanja na odmor	55
Slika 34. Osnovni motivi dolaska na Makarsko primorje	56
Slika 35. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude	57
Slika 36. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude	58
Slika 37. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude	59
Slika 38. Zadovoljstvo pojedinim elementima turističke ponude	60
Slika 39. Oblici turizma koji ispitanike najviše zanimaju.....	61
Slika 40. Upoznatost ispitanika s ponudom ruralnog turizma na Makarskom primorju.....	62
Slika 41. Izvor informacija koji je najviše utjecao na odluku ispitanika o dolasku na Makarsko primorje	63
Slika 42. Odgovori ispitanika na upit jesu li vidjeli reklamu/oglas za ruralni turizam na Makarskom primorju u zadnjih pola godine.	63
Slika 43. Kuća seoskog turizma ‘‘Vrata Biokova’’	66

Popis tablica

Tablica 1. Površina kopnenog dijela i naselja po gradovima i općinama na Makarskom primorju	8
Tablica 2. Broj OPG-ova po općinama/naseljima u 2017. godini	28
Tablica 3. Zaštićene povijesno-kulturne ruralne cjeline na području Makarskog primorja.....	44
Tablica 4. Broj i smještajni kapacitet kuća za odmor na Makarskom primorju.....	45
Tablica 5. SWOT analiza turističko razvojnih atributa Makarskog primorja kao ruralno-turističke destinacije.	70

Sažetak

Objekt istraživanja ovog rada su potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju. Makarsko primorje administrativno je podjeljeno na pet općina (Brela, Baška Voda, Tučepi, Podgora i Gradac) i Grad Makarsku. Dio je srednjodalmatinske regije koja se nalazi na jugoistoku Splitsko-Dalmatinske županije, a zauzima površinu od oko 260 km². Nakon Drugog svjetskog rata za prostor je karakterističan snažan razvoj kupališnog turizma koji se prvenstveno ogleda u masovnoj izgradnji smještajnih kapaciteta. Rad analizira turistički promet i brojnost smještajnih kapaciteta u posljednjih pedeset godina, te potvrđuje hipotezu kako je Makarsko primorje u mnogim segmentima prostor preopterećen turizmom. Analizom prirodnih resursa promatranih iz aspekta mogućnosti razvoja ruralnog turizma, dokazano je kako prostor posjeduje potencijale za njegov razvoj. Prije svega, uz vertikalnu rasčlanjenost, prostor karakterizira i izrazita krajobrazna raznolikost u vidu dvojne zonalnosti. Ona se ogleda u flišnom, prvenstveno agrarnom pobrđu, te planinskom predjelu koji se na nju nadovezuju. Kao jedan od potencijala ističe se i pogodna klima koja predstavlja temelj razvoja ostalih turističkih djelatnosti u predsezoni i posezoni. Nadalje, bogastvo flornih zajednica, tradicijska gastronomija i proizvodnja poljoprivrednih proizvoda visoke kvalitete, izniman su potencijal za razvoj ekološke poljoprivrede na koju bi se razvoj ruralnog turizma na Makarskom primorju trebao osloniti. Mogućnost razvoja ruralnog turizma ogleda se i u integraciji sa ostalim turističkim oblicima, od kojih rezidencijalni, sportsko-rekreacijski i avanturistički imaju znatan potencijal. Pri analizi osnovnih turističkih pokazatelja te na temelju statističkih podataka, izrađeni su i komentirani brojni grafovi i tablice, a uz pomoć računalnih programa za rad su izrađene i odgovarajuće tematske karte.

Summary

This thesis deals with developmental potential of rural tourism on the Makarska littoral which has been administratively divided into five municipalities (Brela, Baška Voda, Tučepi, Podgora and Gradac), and the city of Makarska. Makarska littoral, surface area of 260 square kilometers, belongs to the Central Dalmatian region, located on the south-east of Split Dalmatia County. After the World War II, sea bathing tourism becomes the main characteristic for the development of this area, which can be seen in the increased number of accommodation facilities being built. This thesis analyses tourist transactions and number of accommodation facilities in the last fifty years, and it also confirms the hypothesis that Makarska littoral is indeed an area overwhelmed with tourism. With the analysis of natural resources it has been shown that this area has a great potential for development of rural tourism. Firstly, next to the

vertical breakdown, this area is characterized by outstanding landscape diversity in the form of dual zonality that can be seen in flysch, agrarian hills connected with mountainous area. Another potential that stands out is the appropriate climate as foundation for the development of tourism activities off-season. In addition, rural tourism in Makarska littoral should be based on richness of flora and fauna, traditional gastronomy and agricultural production of high quality, which can be seen as an exceptional potential for development of ecological agriculture. The possibility of growth and development of rural tourism also depends on its integration with other touristic forms with potential, such as residential, sports-recreational, health and adventure tourism. During the analysis of basic touristic indicators and statistical data, and with the help of different computer programs graphs and tables were created and discussed.

Prilog: anketa

ISTRAŽIVANJE KVALITETE I ATRAKTIVNOSTI TURISTIČKE PONUDE MAKARSKOG PRIMORJA

Poštovani,
pred Vama se nalazi anketni upitnik za potrebe diplomskog rada na temu "Potencijali razvoja ruralnog turizma na Makarskom primorju". Molim Vas da izdvojite 10 minuta Vašeg dragocjenog vremena za popunjavanje. Anketni upitnik je u potpunosti anoniman i prikupljeni podatci neće biti korišteni ni u jednu drugu svrhu. Hvala Vam na suradnji!

Na sljedeća pitanja zaokružite samo jedan odgovor.

1. SPOL ISPITANIKA

M Ž

2. STUPANJ OBRAZOVANJA

- a) OŠ
- b) SSS
- c) VŠS
- d) VSS
- e) Doktorat/specijalist struke

3. DOB ISPITANIKA

- a) <18
- b) 18-25

- c) 26-30
- d) 31-45
- e) 45+

4. POSLOVNI STATUS

- a) student/ica
- b) zaposlen/a
- c) nezaposlen/a
- d) umirovljenik/ica

5. KOLIKO IZNOSE VAŠA MJESEČNA PRIMANJA?

- a) 0-3500 kn
- b) 3.5000 - 7.500 kn
- c) Više od 7500 kn

6. KOLIKO ČESTO PUTUJETE?

- a) Ne putujem uopće.
- b) Jednom godišnje.
- c) Dva puta godišnje.
- d) Više puta godišnje.

7. U KOJEM NASELJU STE SMJEŠTENI? (na crtu upišite naziv naselja)

_____.

8. KADA IDEM NA PUTOVANJE UGLAVNOM ODABIREM:

- a) Samo destinacije kupališnog turizma.
- b) Samo destinacije ruralnog turizma.
- c) Destinacije ruralnog turizma ali u blizini mora.
- d) Nije važno gdje putujem.

9. KADA IDEM NA PUTOVANJE OBIČNO TO BUDE U TRAJANJU OD:

- a) 1-2 dana
- b) 2-4 dana
- c) 4-7 dana
- d) 7-14 dana

- e) više od 14 dana

10. U HRVATSKU DOLAZIM (za turiste koji nisu iz Hrvatske):

- a) prvi put
- b) drugi put
- c) treći i više

11. KOJI JE OSNOVNI MOTIV VAŠEG DOLASKA NA MAKARSKOJ PRIMORJE?

(možete zaokružiti više odgovora)

- a) Prirodne atrakтивности
- b) Gastronomska ponuda
- c) Sportsko-rekreacijski sadržaj
- d) Kulturno-povijesna obilježja
- e) Zabava, izlasci i novi doživljaji
- f) Posao/kongresi
- g) Pasivni odmor
- h) Posjet rodbini ili prijateljima
- i) _____

12. KOLIKO IZNOSI VAŠA DNEVNA POTROŠNJA U DESTINACIJI?

- a) manje od 30€
- b) 30€-50€
- c) 50€-100€
- d) više od 100€

13. JESTE LI UPOZNATI S PONUDOM RURALNOG TURIZMA NA MAKARSKOM PRIMORJU?

- a) Jesam, znam sve o aktivnostima i oblicima turizma na navedenom prostoru.
- b) Jesam, ali nemam interesa prema takvom obliku turizma koji se nudi na tom prostoru.
- c) Nisam, volio/la bi saznati što se sve nudi.
- d) Nisam, putujem samo radi kupališnog turizma.

14. KOJI OBLIK TURIZMA VAS NAJVIŠE ZANIMA?

- a) Zdravstveni turizam

- b) Avanturistički turizam (penjanje, padobransko jedrenje i sl.)
- c) Kulturni turizam
- d) Sportsko-rekreacijski
- e) Gastronomski turizam
- f) Ekoturizam
- g) Lovni turizam
- h) Ostalo

15. NAVEDENE SU POJEDINE ATRAKTIVNOSTI TURISTIČKE DESTINACIJE MAKARSKOG PRIMORJA. ZAOKRUŽITE OCJENE OD 1 DO 5, S OBZIROM NA VAŠE ZADOVOLJSTVO POJEDINIM ELEMENTOM.

(1-izrazito nezadovoljan/na, 2-uglavnom nezadovoljan/na, 3-niti zadovoljan/na, niti nezadovoljan/na, 4-uglavnom zadovoljan/na, 5-izrazito zadovoljan/na)

1. Klima (temperatura zraka, količina padalina i insolacija)					
1	2	3	4	5	
2. Nezagađenost zraka i vode (udaljenost od zagađivača zraka i vode)					
1	2	3	4	5	
3. Odsutnost buke i vibracije,					
1	2	3	4	5	
4. Očuvana priroda i slikovit krajolik					
1	2	3	4	5	
5. Očuvano graditeljsko nasljeđe (spomenici, arhitektonska djela, urbanistički ambijenti)					
1	2	3	4	5	
6. Očuvana sociokulturna obilježja (kulturne manifestacije, običaji, religija...)					
1	2	3	4	5	
7. Uvjeti za sport i rekreaciju					
1	2	3	4	5	
8. Izgrađeni ugostiteljski objekti po tradicijskoj arhitekturi s ponudom regionalnih jela i pića					
1	2	3	4	5	
9. Telekomunikacijska povezanost (mobilna i internet mreža)					

1	2	3	4	5
10. Prometna povezanost (udaljenost do ambulante, pošte, trgovine, ugostiteljskog objekta)				
1	2	3	4	5
11. Posvećenost lokalnog stanovništva poslovima ugostiteljstva i turizma (broj članova, poznavanje stranih jezika, animacija, gostoljubivost)				
1	2	3	4	5

16. ZA SVAKU SLJEDEĆU TVRDNJU ZAOKRUŽITE JEDAN OD BROJEVA U INTERVALU OD 1 DO 5, OVISNO O VAŠIM STAVOVIMA

(1- u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem se, 3 – djelomično se slažem, 4 – uglavnom se slažem, 5 - u potpunosti se slažem)

a) Na prostoru Makarskog primorja treba razvijati ruralni turizam.				
1	2	3	4	5
b) Ruralni prostori su nezanimljivi posjetiteljima.				
1	2	3	4	5
c) U Hrvatskoj se treba samo fokusirati na razvoj turizma na obali.				
1	2	3	4	5
d) Turistička ponuda nije dovoljno raznovrsna.				
1	2	3	4	5
e) Nema dovoljno sadržaja da bi boravio/la duže od 2 dana.				
1	2	3	4	5

17. KOJI IZVOR INFORMACIJA JE U NAJVEĆOJ MJERI UTJECAO NA VAŠU ODLUKU O DOLASKU NA MAKARSKO PRIMORJE ?

- a) Preporuka prijatelja ili rodbine
- b) Televizija ili radio
- c) Internet
- d) Turističke agencije
- e) Prospekt ili pisana brošura

18. JESTE LI AKTIVNI NA DRUŠTVENIM MREŽAMA (Facebook, Twitter, Instagram, YouTube?)

DA NE

19. JESTE LI VIDJELI NA REKLAMU/OGLAS ZA DESTINACIJU VEZANU ZA RURALNI TURIZAM NA MAKARSKOM PRIMORJU U ZADNJIH POLA GODINE?

- a) Jesam, ali mi sadržaj nije zanimljiv
- b) Jesam, sadržaj koji nudi je bio zanimljiv
- c) Nisam

20. ZA SVAKI OD SLJEDEĆIH TURISTIČKIH ELEMENATA ZAOKRUŽITE JEDAN OD BROJEVA U INTERVALU OD 1 DO 5, OVISNO O VAŠIM STAVOVIMA.

(1- uopće nije važno, 2 – nije važno, 3 – ponekad je važno, 4 – važno je, 5- izrazito je važno)

a) marketing u turizmu	1	2	3	4	5
b) ponuda dodatnih sadržaja	1	2	3	4	5
c) cijene usluga i smještaja	1	2	3	4	5
d) povezivanje više obrtnika zbog veće ponude	1	2	3	4	5
e) ljubaznost ugostitelja	1	2	3	4	5
f) dodatna pogodnost ukoliko ste stalni posjetitelj	1	2	3	4	5

THE QUESTIONNAIRE ABOUT QUALITY AND ATTRACTIVENESS OF TOURIST OFFER IN MAKARSKA LITTORAL

Dear participants,
In front of You is the questionnaire made for the purpose of final thesis on topic "Development Potentials of Rural Tourism on the Makarska Littoral". Please take 10 minutes of Your precious time to fill out. The survey questionnaire is completely anonymous and the collected data will not be used for any other purpose. Thank you for Your cooperation!

For the following questions, please mark only one answer.

1. GENDER

M F

2. EDUCATION LEVEL

- f) Primary School and lower
- g) Secondary school
- h) University
- i) Master's degree or Ph.D.

3. AGE

- f) <18
- g) 18-25
- h) 26-30
- i) 31-45
- j) 45+

4. EMPLOYMENT STATUS

- e) student
- f) employed
- g) unemployed
- h) retired

5. WHAT IS YOUR MONTHLY INCOME ?

- d) 0-500 €
- e) 500 - 1000 €
- f) more than 1000 €

6. HOW OFTEN DO YOU TRAVEL ?

- e) Not at all.
- f) Once a year.
- g) Twice a year.
- h) Several times a year.

7. WICH SETTLEMENT/CITY YOU ARE LOCATED IN? (on the empty line write the name of settlement/city)

_____.

8. WHEN I GO TO VACATION I USUALLY CHOOSE:

- e) Only sun & beach tourism destinations.
- f) Only rural tourism destinations.

- g) Rural tourism destination near the sea.
- h) It doesn't matter to me.

9. MY VACATION USUALLY LASTS:

- f) 1-2 days
- g) 2-4 days
- h) 4-7 days
- i) 7-14 days
- j) more than 14 days

10. I VISITED CROATIA FOR THE:

- d) first time
- e) second time
- f) third and more

11. WHAT IS YOUR MAIN MOTIVE OF YOUR VISIT TO MAKARSKA LITTORAL?

(You can mark multiple answers)

- a) Nature attractiveness
- b) Gastronomic offer
- c) Sports - recreational facilities
- d) Cultural and historical attractions
- e) Entertainment and a new experience
- f) Business and conferences
- g) Passive vacation
- h) Visiting family and / or friends
- i) _____

12. WHAT IS YOUR DAILY AVERAGE EXPENDITURE IN THE DESTINATION?

- a) less than 30€
- b) 30€-50€
- c) 50€-100€
- d) more than 100€

13. ARE YOU FAMILIAR WITH THE OFFER OF RURAL TOURISM IN MAKARSKA LITTORAL AREA ?

- a) I know all about the activities and forms of tourism in the mentioned area.
- b) Yes, but I have no interest in such form of tourism offered in that area.
- c) I am not, but I would love to find out what's being offered.
- d) No, I'm only travel to sun & beach destination.

14. WHICH FORM OF TOURISM YOU FIND THE MOST INTRESTING?

(You can mark multiple answers)

- a) Health tourism
- b) Adventure tourism (alpine climbing, parachuting, etc.)
- c) Cultural tourism
- d) Sports - recreational tourism
- e) Gastronomic tourism
- f) Ecotourism
- g) Hunting tourism
- h) Others

15. THE TABLE BELOW PROVIDES SOME ATTRACTIVNESS OF TOURIST DESTINATION IN MAKARSKA LITORALL. PLEASE, MARK ONE NUMBER IN THE RANGE 1-5 DEPENDING ON YOUR SATISFACTION WIH EACH ELEMENT.

16. (1-extremly dissatisfied, 2-mostly dissatisfied, 3-neither satistied nor dissatisfied, 4-generally satistied, 5-very satisfied)

1. Climate (air temperature, precipitation and insolation)					
	1	2	3	4	5
2. Air and water pollution (distance from air and watter pullutants)					
	1	2	3	4	5
3. The absence of noise and vibration					
	1	2	3	4	5
4. Untuched nature and scenic landscape					
	1	2	3	4	5

5. Architectural heritage (monuments, architectural works, urban environments)
1 2 3 4 5
6. Socio-cultural characteristics (cultural manifestations, customs, religions ...)
1 2 3 4 5
7. Conditions for sport and recreation
1 2 3 4 5
8. Traditional catering facilities with regional drinks and dishes offer
1 2 3 4 5
9. Telecommunication Connections (Mobile and Internet)
1 2 3 4 5
10. Road traffic connectivity (distance to ambulance, post office, market, catering facility)
1 2 3 4 5
11. Interest of the local population in catering and tourism (number of members, knowledge of foreign languages, animation, hospitality)
1 2 3 4 5

17. FOR THE EACH FOLLOWING CLAIM, PLEASE MARK ONE NUMBER IN THE RANGE 1-5, DEPENDING ON YOUR ATTITUDE.

(2- strongly disagree, 2-mostly disagree, 3 – neither agree nor disagree, 4 – mostly agree, 5 – strongly agree)

f) Rural tourism should be developed in the Makarska littoral area.
1 2 3 4 5
g) Rural areas are unattractive to visitors.
1 2 3 4 5
h) Croatia should focus only on sun & beach tourism development.
1 2 3 4 5
i) The tourist offer is not quite varied.
1 2 3 4 5
j) There is no enough content to stay longer than 2 days.
1 2 3 4 5

18. WHICH SOURCE OF INFORMATION MOSTLY CONTRIBUTED TO YOUR DECISION ABOUT VISITING MAKARSKA LITORRAL?

- a) recommendation of friends or family
- b) TV, radion or some other media
- c) Internet
- d) Travel agency
- e) Prospects or brochure

19. ARE YOU ACTIVE ON SOCIAL NETWORKS? (Facebook, Twitter, Instagram, YouTube?)

YES NO

20. HAVE YOU NOTICED ANY TYPE OF ADVERTISING RELATED TO RURAL TOURISM ON THE MAKARSKI LITTORAL IN THE LAST SIX MONTHS?

- d) Yes, but I'm not interesed.
- e) Yes, the content it offers was intresting.
- f) I did not.

21. FOR EACH OF THE FOLLOWING ELEMENTS OF THE TOURISM, PLEASE MARK ONE NUMBER IN RANGE 1-5, DEPENDING ON YOU ATTITUDE.

(1- it does not matter at all, 2 – it does not matter 3 – sometimes it matters, 4 – it's important, 5- is extremly important)

g) marketing in tourism	1	2	3	4	5
h) additional facilities offer	1	2	3	4	5
i) accommdation and service prices	1	2	3	4	5
j) connecting multiple renters due to various offer	1	2	3	4	5
k) hospitality of local people	1	2	3	4	5
l) additional benefits for returning tourists	1	2	3	4	5